

Тернопільська академія народного господарства

На правах рукопису

Литвин Надія Богданівна

УДК 657.1:336.417

**ОБЛІК І АНАЛІЗ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ
КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.06.04. – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Сопко Василь Васильович
доктор економічних наук,
професор

Тернопіль 2000

ЗМІСТ

Вступ	3
 РОЗДІЛ I	
Валютні операції комерційних банків як об’єкт бухгалтерського обліку та аналізу	7
1.1. Сутність валютних операцій та їх класифікація	7
1.2. Регулювання валютних операцій комерційних банків	25
1.3. Роль обліку і аналізу в управлінні валютними операціями комерційних банків	40
Висновки до I розділу	50
 РОЗДІЛ II	
Оцінка стану бухгалтерського обліку валютних операцій та напрями його вдосконалення	53
2.1. Проблеми обліку валютних операцій і шляхи їх вирішення у міжнародній практиці	53
2.2. Бухгалтерський облік валютно-обмінних операцій	72
2.3. Бухгалтерський облік фінансових результатів від проведення валютних операцій	84
Висновки до II розділу	101
 РОЗДІЛ III	
Методика аналізу валютних операцій	105
3.1. Інформаційне забезпечення та основні підходи до аналізу активних і пасивних валютних операцій	105
3.2. Аналіз валютного ризику	139
3.3. Аналіз фінансових результатів від проведення валютних операцій	146
Висновки до III розділу	161
Висновки	164
Список використаних джерел	167
 Додатки	 176

ВСТУП

Актуальність теми. У процесі розвитку вітчизняної банківської системи та її інтеграції у міжнародний фінансовий простір виникає гостра необхідність теоретичного дослідження діяльності комерційних банків у сфері валютних операцій. Банківська діяльність тісно пов'язана із зовнішньою торгівлею, міжнародним рухом капіталів і кредитів, виробничим та науково-технічним співробітництвом між країнами, міграцією робочої сили, туризмом й іншими формами міжнародних економічних відносин. У зв'язку з цим ефективність діяльності комерційних банків на валютних ринках має безпосередній вплив на фінансові результати їх клієнтів.

Валютні операції є відносно новою сферою діяльності для українських комерційних банків. Водночас позитивна тенденція щодо збільшення видів та обсягів валютних операцій свідчить про те, що вони розвиваються прискореними темпами, і сьогодні займають вагоме місце у діяльності вітчизняних банків.

Валютні операції є одним із найскладніших і найризикованіших видів банківського бізнесу, які можуть бути як джерелом значних прибутків, так і збитків. Це зумовлює необхідність вдосконалення їх регулювання, а також підвищення ролі бухгалтерського обліку та аналізу в процесі управління валютними операціями комерційних банків.

Значний внесок у становлення і розвиток обліку та аналізу в комерційних банках зробили як зарубіжні вчені (В.Беті, П.Блан, Ж.Вігуру, Р.Дале, І.А.Єфремов, П.Касон, Дж.Маккензі, Д.Малет, Ю.С.Масленченков, В.К.Немчінов, К.Г.Парфьонов, М.Піраер, А.Прост, З.Г.Шірінська, Дж.Хітчінс, М.Хог та ін.), так і вітчизняні науковці (А.М.Галас, А.М.Герасимович, О.Д.Заруба, Л.М.Кіндрацька, О.І.Кіреєв, В.Н.Кочетков, К.Раєвський, Т.Раєвська, М.І.Савлук, П.М.Сенищ, В.В.Сопко, Р.І. Тиркало, З.І.Щибиволок та ін.). Однак у спеціальній економічній літературі не знайшли відповідного висвітлення питання методики бухгалтерського обліку та аналізу банківських валютних операцій.

Незважаючи на перехід банківської системи України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та активізацію процесів вдосконалення методології бухгалтерського обліку і звітності, найменш розробленими залишаються питання, пов'язані з регламентацією обліку валютних операцій

комерційних банків. Зокрема, в Україні не регламентована і не знайшла відображення у працях вітчизняних вчених проблема трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів комерційних банків; методика обліку валютних деривативів; потребує вдосконалення діюча практика обліку фінансових результатів від проведення валютних операцій.

Сьогодні немає розробленої методики комплексного аналізу валютних операцій комерційних банків. Більшість авторів взагалі не розглядає питання аналізу банківських валютних операцій, а деякі - обмежуються аналізом окремих видів обмінних операцій.

Важливість і нерозробленість зазначених питань, необхідність їх теоретичного дослідження і практичного обґрунтування зумовили вибір теми дисертаційної роботи, мету, структуру та основні напрями дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільської академії народного господарства і належить до держбюджетної теми “Дослідження і розробка науково-методологічних основ запровадження лізингових операцій в процесі реформування економіки України” (номер державної реєстрації 0100U000272). Особисто автор вдосконалив методику обліку і аналізу валютних операцій для застосування в процесі виконання міжнародних лізингових договорів.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання валютно-банківських відносин, методики бухгалтерського обліку та аналізу валютних операцій комерційних банків України. Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- теоретично обґрунтувати поняття “валютні операції комерційних банків”;
- вдосконалити класифікацію валютних операцій;
- дати критичну оцінку правового регулювання діяльності комерційних банків України у сфері валютних операцій;
- визначити методологічні проблеми бухгалтерського обліку валютних операцій та проаналізувати еволюцію їх вирішення у міжнародній практиці;

- дати оцінку стану бухгалтерського обліку валютних операцій комерційних банків та визначити напрями його вдосконалення;
- виробити методика комплексного аналізу діяльності комерційних банків на валютних ринках.

Об'єктом дослідження є діяльність комерційних банків України на валютних ринках. Предметом дослідження є методика і організація бухгалтерського обліку та аналізу банківських валютних операцій.

Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених із проблем зовнішньо-економічної діяльності, національне й іноземне законодавство, що регламентує валютно-банківські правовідносини, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, матеріали конференцій, семінарів з питань бухгалтерського обліку та аналізу.

У процесі дослідження використовувалися загальнонауковий діалектичний метод, історичний і системний підходи до вивчення діяльності комерційних банків, методи індукції, дедукції, класифікації, порівняльних характеристик, наукової абстракції, нормативно-правового забезпечення, економіко-статистичні методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- обгрунтовано необхідність нового розуміння категорії “валютні операції комерційних банків”;
- запропоновано класифікацію валютних операцій комерційних банків;
- дано критичну оцінку чинних в Україні валютно-банківських правовідносин та визначено напрями їх вдосконалення;
- узагальнено зарубіжний досвід обліку валютних операцій та трансляції фінансової звітності, визначено можливості його застосування у вітчизняній практиці;
- удосконалено чинну методика обліку фінансових результатів від проведення валютних операцій;
- обгрунтовано необхідність змін і доповнень до Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України для одержання більш об'єктивної інформації про фінансові результати від валютних операцій;

- запропоновано концептуальну схему проведення комплексного аналізу валютних операцій;
- розроблено систему показників для оцінки ефективності валютних операцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні розроблених автором науково-методичних положень з бухгалтерського обліку і аналізу валютних операцій у системі АКБ “Промінвестбанку”, “Укресімбанку”, АКБ “Львів”, що підтверджується довідками цих банків.

Окремі положення дисертаційного дослідження використовуються в процесі викладання дисциплін “Гроші та кредит”, “Облік в кредитних установах”, “Аналіз діяльності банків” у Тернопільській академії народного господарства.

Науково-практичні розробки автора можуть бути застосовані як теоретична база для формування та удосконалення методики бухгалтерського обліку валютних операцій, їх аналізу та трансляції фінансової звітності банківських зарубіжних підрозділів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися на вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях: “Україна на порозі XXI століття: економіка, державність” (м.Вінниця, 2000 р.); “Удосконалення національних нормативів аудиту” (м.Житомир, 2000 р.); “Удосконалення обліку та аналізу господарської діяльності на основі нових положень (стандартів) бухгалтерського обліку в Україні” (м. Київ, 2000 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, загальним обсягом 2,46 друк.арк., з них 5 – у наукових фахових виданнях, 1 – у науково-практичному журналі, 1 - у збірнику наукових праць, 3 – у збірниках тез науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, додатків. Повний обсяг роботи - 204 сторінки, у тому числі: 11 рисунків на 8 сторінках, 25 таблиць а 17 сторінках , 14 додатків на 29 сторінках, список використаних літературних джерел становить 120 найменувань і займає 9 сторінок.

РОЗДІЛ I

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ЯК ОБ'ЄКТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ

1.1. Сутність валютних операцій та їх класифікація

Валютні операції є відносно новою сферою діяльності для українських комерційних банків. Це зумовлено тим, що в умовах командної економіки у колишньому СРСР і відповідно в Україні існувала державна валютна монополія та монополія на зовнішньоекономічну діяльність. До 1987 р. валютний ринок був представлений Держбанком і Зовнішекономбанком СРСР. З переходом до ринкових відносин ситуація у зовнішньоекономічній та валютній сферах економіки докорінно змінюється. Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.1991р. надано право усім суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності (в тому числі і комерційним банкам) здійснювати будь-які її види [19]. А Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 20.03.1991 р. визначив перелік операцій, що можуть здійснювати комерційні банки, до якого також належать операції з валютними цінностями [17].

Аналіз вітчизняної банківської системи дає підстави зробити висновок, що діяльність комерційних банків у сфері валютних операцій розвивається прискореними темпами. Про це свідчать:

- збільшення кількості уповноважених банків;
- розширення кореспондентських відносин та інших форм співпраці вітчизняних банків з іноземними банками;
- вихід українських банків на міжнародні фінансові ринки;
- зростання обсягів валютних операцій та розширення їх спектру.

Так, за 1994-1999 роки кількість уповноважених банків збільшилась на 33% (Табл. 1.1). Кредити, надані на міжбанківському валютному ринку за 1995-

Таблиця 1.1.

Динаміка питомої ваги комерційних банків, які мають генеральну ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій

Роки	Кількість банків за реєстром (на кінець року)	У тому числі банки, які мають генеральну ліцензію НБУ	
		Кількість	Питома вага
1994	228	115	50,4%
1995	230	134	58,3%
1996	229	146	63,8%
1997	227	157	69,2%
1998	214	161	75,2%
1999	203	153	75,4%

1999 роки, зросли в 6,7 раза. Кредити в іноземній валюті, надані комерційними банками вітчизняним суб'єктам господарювання за 1992 - 1999 роки, зросли з 3 млн.грн. до 6068 млн. грн., а їх питома вага в загальному обсязі кредитів збільшилась у 5,5 раза (Рис.1.1). Кошти в іноземній валюті на рахунках підприємств, організацій і населення на 01.01.2000 року становили 5326 млн.грн. проти 2 млн. грн. у 1992 році, а їх питома вага в загальному обсязі депозитів досягла 39 % (Рис. 1.2)¹.

Активізація діяльності комерційних банків у сфері валютних операцій зумовлена такими основними чинниками, як:

- скасування державної валютної монополії та монополії на зовнішньоторговельну діяльність;
- розширення на українському ринку кола суб'єктів міжнародних економічних відносин;
- збільшення обсягів міжнародної торгівлі товарами і послугами;
- зростання обсягів міжнародних фінансових потоків через національний кордон;

Млн. грн.

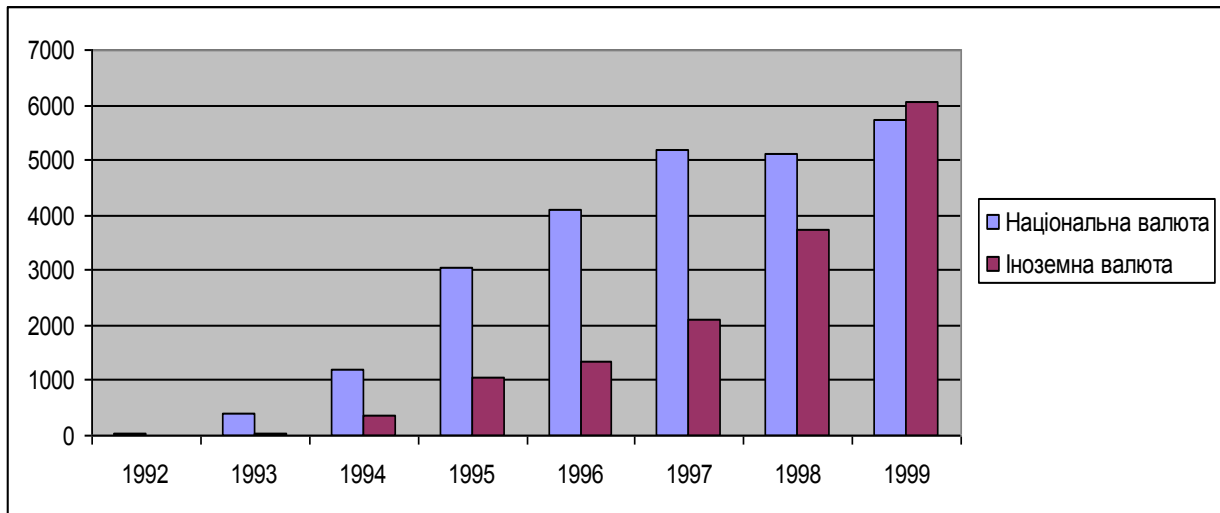

Рис. 1.1. Динаміка та співвідношення обсягів кредитів в іноземній та національній валютах, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання.

Млн. грн.

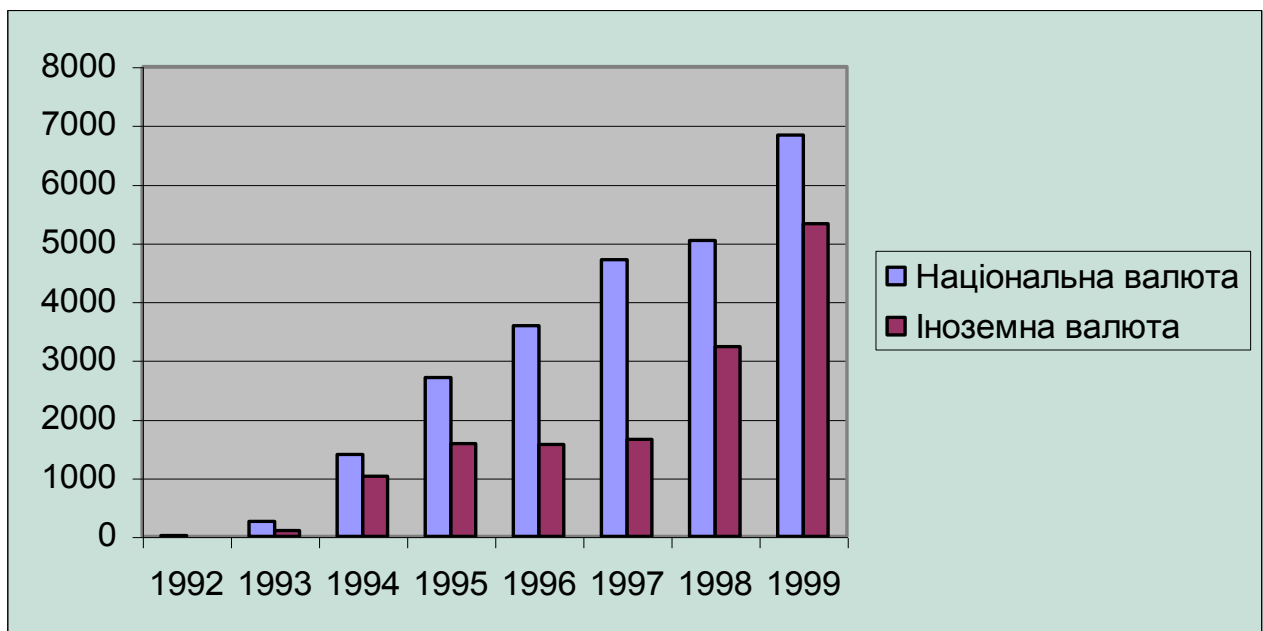

Рис. 1.2. Динаміка та співвідношення коштів в іноземній та національній валютах на рахунках підприємств, організацій та населення в комерційних банках України.

¹ Розраховано автором за даними Бюлетня Національного банку України. – 2000 р. - №1.- С. 85-113.

- лібералізація та децентралізація валютного ринку, вдосконалення його інфраструктури;
- усунення обмежень на платежі та перекази за поточними валютними операціями в рамках статті VIII Статуту МВФ;
- вдосконалення законодавчої та нормативної бази, що регламентує валютні операції комерційних банків;
- посилення банківської конкуренції;
- прогрес у телекомунікаційних технологіях;
- досить висока прибутковість валютних операцій.

Динамічний процес розвитку діяльності українських комерційних банків вимагає теоретичного обґрунтування економічного змісту поняття "валютні операції". Потрібно зауважити, що валютні операції, крім комерційних банків, здійснюють й інші учасники валютного ринку, зокрема центральні банки, валютні біржі, валютні брокерські фірми, підприємства, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю, фізичні особи. Проте валютні операції комерційних банків дещо відрізняються від валютних операцій, що проводяться іншими названими вище суб'єктами господарювання, що зумовлено специфікою діяльності комерційних банків.

У спеціальній економічній літературі немає єдиної точки зору щодо визначення суті поняття "валютні операції". Крім цього, українськими та російськими вченими цей термін, як правило, тлумачиться без врахування специфіки їх здійснення окремими економічними суб'єктами.

Так, Бункіна М.К. визначає валютні операції як "угоди з купівлі-продажу іноземної валюти" [4]. Коряк А.М. валютними операціями називає "контракти на купівлю або продаж певної суми однієї валюти в обмін на іншу при визначеному часі на поставку і розрахунок та при точно визначеній ціні (валютному курсі)" [51].

Ми вважаємо, що згадані автори вузько трактують поняття "валютні операції", оскільки обмежують його одним з видів валютних операцій. Ширше визначення терміна "валютні операції" подається в працях Покровської В.В., Поспелова В. К. та Піскулова Д. Ю.

Зокрема, Покровська В.В. вважає, що "валютні операції включають діяльність банківських і фінансових установ, з одного боку, та юридичних і фізичних осіб - з другого, не тільки з купівлі-продажу, але й за розрахунками і фінансуванням (кредитуванням) в іноземній валюті" [59]. Поспелов В. К. визначає валютні операції як "вид діяльності, що охоплює купівлю-продаж іноземної валюти, надання в позику іноземної валюти, розрахунки в іноземній валюті" [41]. Піскулов Д. Ю. тлумачить валютні операції як "контракти агентів валютного ринку з купівлі-продажу, розрахунків і надання в позику іноземної валюти на конкретних умовах (сума, обмінний курс, процентна ставка, період) з виконанням на певну дату" [57].

Подібне трактування валютних операцій маємо в "Енциклопедичному словнику бізнесмена", де вони визначаються як "вид діяльності підприємств, банківських і фінансово-кредитних установ, інших юридичних і фізичних осіб з купівлі-продажу, розрахунках і наданням в позику іноземної валюти на валютному ринку (операції банків з клієнтурою і міжбанківські операції), а також на біржах" [12].

Наведені визначення поняття "валютні операції", на нашу думку, не можна вважати повними і точними, оскільки в них увага акцентується тільки на деяких видах операцій з іноземною валютою, а також не враховуються операції з іншими валютними цінностями.

У зарубіжній науковій літературі теж мають місце різні підходи до трактування поняття "валютні операції". В американській банківсько-фінансовій енциклопедії валютні операції (foreign currency transactions) трактуються як "операції, що вимагають урегулювання в іноземній валюті і які включають купівлю, продаж, надання чи одержання позики, а також інвестування" [103].

Подібне, але детальніше тлумачення міститься у Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку (МСБО) 21 "Вплив змін валютних курсів" (IAS 21 "The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates"), згідно з яким валютними визнаються "операції, які встановлюються або вимагають здійснення в іноземній валюті, включаючи операції, що виникають, коли підприємство:

- а) купує або продає товари чи послуги, ціни на які встановлені в іноземній валюті;
- б) бере або надає позику, за якою суми до оплати або до одержання встановлені в іноземній валюті;
- в) стає стороною не виконаного контракту з валютного обміну;
- г) іншим чином купує або продає активи, бере на себе зобов'язання чи розраховується за даними зобов'язаннями, встановленими в іноземній валюті" [44].

Потрібно зауважити, що термін "валютні операції" (англ. - foreign currency transactions) не можна ототожнювати з терміном "обмінні операції" (англ. - foreign exchange transactions), що, на жаль, часто зустрічається у перекладних виданнях. Крім того, у спеціальній літературі трапляється, коли термін "обмінні операції" (foreign exchange transactions) неправильно перекладають з англійської мови як "валютні операції". Обмінні операції є "просто обміном однієї валюти на іншу /119/¹", в той час як валютні операції є ширше поняття і включає в себе обмінні операції як один з їх видів.

В англомовній термінології для позначення валютних операцій, які здійснюють банки, використовується термін "міжнародні банківські операції" (international banking). Деякі з найбільш поширених визначень даного поняття аналізуються нами нижче.

Так, Дж. Сінкі під "міжнародними банківськими операціями" розуміє "участь у фінансовій діяльності, яка пов'язана із закордонними ризиками і ризиками переказу однієї валюти в іншу" [82]. На нашу думку, ця дефініція має загальний характер і не охоплює специфіки банківської діяльності, так як

вказані ризики притаманні всім видам міжнародних операцій, а не тільки банківським.

Інший вчений, Ч. Халтмен, трактує "міжнародні банківські операції" як "різноманітні види фінансової діяльності комерційних банків, що ранжують від купівлі-продажу іноземної валюти до надання консорціумних кредитів іноземним урядам" [106]. Проте і це визначення не є конкретним, оскільки не зовсім зрозуміло, які ще види операцій вони охоплюють, крім названих та за яким критерієм банківські операції належать до міжнародних.

Стосовно правового визначення поняття "валютні операції комерційних банків", то у чинному законодавстві України цей термін не має юридичного закріплення. Натомість, у нормативних актах дається тільки визначення "валютних операцій" у їх загальному значенні. Так, у Декреті Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" валютні операції визначаються як "операції, пов'язані з:

- переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;
- використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей"[10].

На нашу думку, поєднання поняття "валютні операції" з переходом права власності на валютні цінності дещо обмежує його зміст, оскільки цим самим з нього виключаються валютні операції не пов'язані з переходом права власності на валютні цінності.

Ширше визначення даного терміна подається в Законі Російської Федерації "Про валютне регулювання і валютний контроль", згідно з яким поняття "валютні операції" означає: а) операції, пов'язані з переходом права

---

¹ /119/ Chapter 1.Why foreign exchange?, p.2.

власності та інших прав на валютні цінності, у тому числі операції, пов'язані з використанням як засобу платежу іноземної валюти і платіжних документів в іноземній валюті; б) ввезення і пересилання в Російську Федерацію, а також вивезення і пересилання з Російської Федерації валютних цінностей; в) здійснення міжнародних грошових переказів [15].

Трактування поняття "валютні операції", що дається у зазначених вище нормативних актах є загальним, без виділення специфіки проведення цих операцій окремими суб'єктами валютного ринку. Потрібно також зауважити, що у Декреті Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", крім терміна "валютні операції" вживається також термін "операції з валютними цінностями", який ототожнюється з попереднім.

Водночас, деякі вітчизняні автори вважають, що поняття "валютні операції" за своїм значенням ширше від терміна "операції з валютними цінностями" [5]. При цьому під першим вони розуміють "специфічні відносини між партнерами, що відображені в обліку у вигляді тієї чи іншої господарської операції, в якій іноземна валюта використовується в якості засобу зміни обсягу, споживчої властивості, якості предмету договору", а під останнім – "операції, об'єктами яких виступають іноземна валюта у вигляді американського долара, німецької марки, ієни і т.д. і які є самостійною ділянкою облікової роботи". На наш погляд, між зазначеними поняттями немає суттєвої різниці, що дає підстави вважати їх тотожними. Крім цього, запропоноване ними визначення "операцій з валютними цінностями", не є повним, оскільки обмежене операціями лише з одним видом валютних цінностей – іноземною валютою.

Для більш повного розкриття правового визначення змісту валютних операцій комерційних банків необхідно попередньо розглянути види валютних операцій, які можуть ними здійснюватися.

Відповідно до чинного законодавства України комерційні банки мають право здійснювати валютні операції тільки після отримання генеральної ліцензії НБУ [10]. Порядок і умови видачі банківських ліцензій регламентуються "Положенням про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських

операцій" [67]. У цьому нормативному акті також міститься перелік видів операцій з валютними цінностями, які можуть здійснювати комерційні банки. Отже, термін "валютні операції комерційних банків", з правової точки зору, можна визначити шляхом переліку валютних операцій, що мають право здійснювати комерційні банки відповідно до чинного законодавства тієї чи іншої країни.

Національні банківські системи відрізняються одна від одної спектром законодавчо дозволених і здійснюваних комерційними банками операцій. У зв'язку з цим правове визначення даного поняття у різних країнах може не збігатися.

Щодо трактування валютних операцій комерційних банків як економічної категорії, то на нашу думку, їх доцільно визначити як вид банківської діяльності у сфері міжнародних валютних відносин, що спрямований на одержання прибутку і охоплює різноманітні види операцій з валютними цінностями (за винятком операцій резидентів у національній валюті), що здійснюються на національному, регіональному та міжнародних фінансових ринках як за дорученням клієнтів так і за власні кошти банків [36].

Одним з важливих теоретичних і практичних питань вдосконалення обліку та аналізу діяльності комерційних банків є вироблення класифікації валютних операцій. Однак, це питання не знайшло відповідного висвітлення у вітчизняній економічній літературі.

У більшості випадків валютні операції класифікують лише за однією ознакою - типами угод з купівлі-продажу іноземної валюти. За цим критерієм валютні операції поділяють на операції з негайним поставлянням валют (касові), строкові та арбітражні. У свою чергу, серед строкових операцій виділяють форвардні, ф'ючерсні, опціонні та свопові операції, а серед валютно-арбітражних операцій - вирівнюючий, відсотковий та валютно-відсотковий арбітражі [6, 40,43]. Така вузькість класифікації зумовлена тим, що під валютними операціями тут розуміють тільки угоди з купівлі продажу іноземної валюти.

Водночас заслуговує на увагу класифікація Єфремова І.А., який всі валютні операції комерційного банку розподіляє на 3 групи залежно від ініціатора операції, а саме:

- 1) операції, що здійснюються за ініціативою банків-кореспондентів (зовнішні операції);
  - 2) операції, що здійснюються з ініціативи клієнта (клієнтські операції);
  - 3) операції, що здійснюються з ініціативи банку (внутрішньобанківські операції)
- [14].

Класифікаційна ознака, яку використовує Єфремов І.А., на відміну від попередньої, охоплює всі види банківських валютних операцій. Разом з тим, дана класифікація, на нашу думку, вимагає розширення і деталізації, що зумовлено різноманітністю валютних операцій.

Інші автори, зокрема Горіна С.А., класифікують валютні операції на торговельні та неторговельні. При цьому до торговельних операцій Горіна С.А. зараховує міжнародні операції у сфері комерційного обороту (розрахунки за експортно-імпортними операціями), а до неторговельних - операції, пов'язані з купівлею-продажем іноземної валюти як на міжбанківських валютних біржах, так і в іноземних банків, а також операції купівлі-продажу валюти за дорученням фізичних осіб [9].

Класифікація валютних операцій на торговельні та неторговельні знайшла застосування в деяких нормативних актах НБУ. Зокрема, скасований Порядок надання ліцензій НБУ на право здійснення комерційними банками операцій з валютними цінностями від 27.09.95 р. N 243 передбачав видачу ліцензій на неторговельні операції, операції з міжнародних торговельних розрахунків та операції з торгівлі іноземною валютою на внутрішньому валютному ринку.

Згідно з цим нормативним актом до неторговельних операцій належать операції з перерахування валютних цінностей, не пов'язані з проведенням розрахунків за експортом та імпортом товарів або послуг; купівля та продаж готівкової іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті; видача грошових акредитивів; організація роботи і порядок проведення

операцій в обмінних пунктах; інкасо готівкової іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті. До операцій з міжнародних торговельних розрахунків належать операції за міжнародними розрахунками, пов'язані з експортом та імпортом товарів і послуг. Операції з торгівлі іноземною валютою на внутрішньому валютному ринку охоплюють купівлю та продаж іноземної валюти в готівковій та безготівковій формі за власний рахунок або за дорученням клієнтів на міжбанківському та біржовому ринках.

На нашу думку, класифікація банківських валютних операцій на торговельні і неторговельні викликає певне заперечення. Даний розподіл є правильним лише з погляду клієнтів банку. Зовнішньоекономічні операції підприємств докорінно відрізняються від банківської діяльності, тому класифікувати валютні операції комерційних банків за ознакою зв'язку із експортно-імпортними операціями їх клієнтів є недоречним.

У діючому нині Положенні про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій закладена дещо інша класифікація валютних операцій. Згідно з останньою виділяють такі види операцій з валютними цінностями:

- ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- неторговельні операції з валютними цінностями;
- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках
- валютні операції на міжнародних ринках;
- операції з банківськими металами на валютному ринку України;

➤ операції з банківськими металами на міжнародних ринках.

Логічно припустити, що подана класифікація здійснена за ознаками складності або ризикованості валютних операцій. Оскільки ця класифікація проведена лише за однією ознакою, її застосування в обліково-аналітичних цілях є обмеженим. Крім цього, ця класифікація має спільний зазначений вище недолік із попередньою.

У зарубіжній науковій літературі класифікації валютних операцій комерційних банків теж не приділено належної уваги. Разом з тим, найбільш повно дане питання знайшло відображення у роботі М. Піраєр (Marcus Peeraer) [58]. Він класифікує банківські валютні операції за такими ознаками, як: кількість валют, задіяних в операції; спосіб виконання; тип події; намір операції.

За кількістю валют, задіяних у валютній операції, М. Піраєр виділяє казначейські та обмінні операції. До перших належать операції, в яких залучена тільки одна валюта, а до останніх - операції, які проводяться у двох різних валютах. За способом виконання валютні операції класифікуються на негайні, короткострокові та довгострокові.

Поділ валютних операцій за типом події передбачає виділення операцій, які є одноразовими та багаторазовими подіями. Валютна операція вважається одноразовою подією, якщо моменти початку та завершення її виконання збігаються в часі. До операцій, які є багаторазовими подіями належать операції, що мають операційне життя, тобто кілька разів відображаються в облікових реєстрах.

За ознакою наміру проведення валютної операції М. Піраєр поділяє їх на такі, що проводяться за замовленням контрагента; власною ініціативою; з метою спекуляції, хеджування та арбітражу.

Потрібно зауважити, що класифікація валютних операцій є досить проблематичною, оскільки різні види валютних операцій можна класифікувати за специфічними для даного виду ознаками. Детальне вивчення вітчизняної та зарубіжної економічної літератури, а також практики банківської діяльності на

валютних ринках дозволяє нам запропонувати ширшу класифікацію валютних операцій комерційних банків за ознаками, поданими у табл. 1.2 [36].

Таблиця 1.2.

Класифікація валютних операцій комерційних банків

Ознаки класифікації	Види валютних операцій
1	2
За економічною суттю	<ul style="list-style-type: none"> ➤ касові ➤ розрахункові ➤ кредитні ➤ депозитні ➤ обмінні ➤ гарантійні ➤ довірчі ➤ інші
За видами ринків, на яких здійснюються валютні операції	<p>Операції на:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ національних ринках ➤ регіональних ринках ➤ міжнародних ринках
За видами руху грошових потоків	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поточні валютні операції ➤ валютні операції, пов'язані з рухом капіталу
За характером посередницької діяльності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ активні ➤ пасивні
За контрагентами, з якими проводяться валютні операції	<ul style="list-style-type: none"> ➤ клієнтські операції ➤ міжбанківські операції <p>Операції з:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ резидентами ➤ нерезидентами ➤ юридичними особами ➤ фізичними особами
За метою проведення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Торговельні операції: <ul style="list-style-type: none"> - Спекулятивні - операції з виконання власних зобов'язань банку - операції з виконання доручень клієнтів. ➤ Хеджувальні операції

Продовження табл. 1.2

1	2
За джерелами коштів	Операції за: ➤ власні кошти банку ➤ кошти клієнтів
За строками	➤ негайні ➤ короткострокові ➤ середньострокові ➤ довгострокові
За об'єктами бухгалтерського обліку	➤ монетарні ➤ немонетарні
За формами грошей	➤ готівкові ➤ безготівкові ➤ комбіновані (готівково-безготівкові)
За видами валютних цінностей	Операції з: ➤ іноземною валютою ➤ платіжними документами та цінними паперами в іноземній валюті ➤ банківськими металами
За ступенем конвертованості іноземних валют	Операції у: ➤ вільноконвертованій валюті ➤ неконвертованій валюті
За видами валютних курсів, що застосовуються при відображенні валютних операцій в бухгалтерському обліку	Операції, які відображаються за: ➤ офіційним курсом ➤ ринковим курсом
За впливом на валютну позицію банку	➤ операції, за яких валютна позиція залишається закритою ➤ операції, що призводять до відкритої валютної позиції
За відображенням на рахунках бухгалтерського обліку	➤ балансові ➤ позабалансові
За типом події	Операції, які є: ➤ одноразовими подіями ➤ багаторазовими подіями
Залежно від стягнення плати	➤ платні ➤ безплатні
За видами доходів (витрат)	Операції, пов'язані з одержанням (сплатою): ➤ комісійних доходів (витрат) ➤ процентних доходів (витрат) ➤ торговельних прибутків (збитків)

В основу запропонованої нами класифікації покладені різні ознаки - як загальні для всіх банківських операцій, так і властиві лише валютним операціям. Дану класифікацію можна використовувати в обліково-аналітичній роботі комерційних банків, що дасть можливість приймати більш ефективні управлінські рішення, пов'язані з проведенням валютних операцій.

Діяльність комерційних банків у валютній сфері має багато спільного з їх діяльністю на внутрішньому ринку країни з національною валютою, оскільки теж включає в себе розрахунково-касове обслуговування клієнтів, залучення депозитів, надання кредитів, видачу гарантій, консультування тощо. Разом з тим, валютні операції більш складні порівняно з іншими видами діяльності. Це зумовлено тим, що у їх здійсненні:

- використовуються різні види валютних цінностей;
- беруть участь як резиденти так, і нерезиденти;
- виникають додаткові ризики - валютні;
- застосовуються норми, як національного, так і міжнародного права.

Потрібно зазначити, що різні види валютних операцій характеризуються неоднаковим ступенем складності та ризикованості. Наприклад, ведення рахунків клієнтів в іноземній валюті є порівняно простим видом валютних операцій, в той час як валютні операції на міжнародних ринках вважаються одними з найскладніших і потребують наявності підключення до міжнародних телекомунікаційних та інформаційних систем, спеціально обладнаного операційного залу (дилерської кімнати, бек-офісу), високої кваліфікації банківських спеціалістів.

Не всі вітчизняні уповноважені банки здійснюють увесь спектр валютних операцій, значна кількість банків оперує тільки на внутрішньому валютному ринку. Так, станом на 01.01.2000 р. із 153 уповноважених банків лише 106 мали ліцензію на залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках, 49 - на проведення валютних операцій на міжнародних ринках. Найменш активно українські комерційні банки проводять валютні операції з банківськими металами - ліцензію на здійснення цих операцій на валютному ринку України мали тільки 10, а на міжнародних ринках - 3 банки [30].

До основних факторів, що визначають спектр та обсяги валютних операцій окремого банку, на нашу думку, належать:

1. Розмір статутного капіталу банку. Однією з вимог для отримання генеральної ліцензії є наявність відповідного розміру статутного капіталу. Так, згідно з "Положенням про порядок видачі банкам ліцензії на

здійснення банківських операцій" для одержання ліцензії на здійснення операцій із залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України необхідно мати зареєстрований та сплачений статутний капітал у сумі, еквівалентній 3 млн.євро, а для операцій з банківськими металами на міжнародних ринках - 10 млн. євро.

2. Валютна політика банку, тобто його стратегія і тактика щодо організації і здійснення діяльності у валютній сфері.

3. Прибутковість валютних операцій. Комерційні банки, як правило, надають переваги проведенню тих видів операцій, які є найбільш вигідними з точки зору дохідності.

4. Рівень кваліфікації банківського персоналу.

5. Склад банківської клієнтури.

6. Конкурентна ситуація на валютних ринках.

Банківські операції з валютними цінностями вимагають також створення певних організаційних основ для їх проведення. В основному українські комерційні банки організовують у своїй структурі спеціальний підрозділ - валютний відділ (департамент). У цьому випадку, для здійснення валютних операцій, неможливо обійтися без встановлення кореспондентських відносин з іноземними або вітчизняними уповноваженими банками. Кореспондентські відносини дозволяють банкам проводити діяльність у валютній сфері без фізичної присутності на іноземних ринках.

У банківській практиці під кореспондентськими відносинами розуміють усі можливі форми співпраці між двома банками, що базуються на чесному і узгодженому виконанні взаємних доручень. Кореспондентські відносини між двома банками розвиваються в часі від порівняно простої вихідної бази до комплексної співпраці. На початковому етапі комерційні банки запроваджують кореспондентські відносини з метою виконання операцій для своїх клієнтів.

Як правило, встановлення кореспондентських відносин передбачає відкриття кореспондентських рахунків. При цьому розрізняють два види таких рахунків: "лоро" та "ностро".

"Лоро" - це рахунок, що відкривається даним банком своєму банку кореспонденті. "Ностро" - це рахунок, відкритий на ім'я даного банку в банку кореспонденті.

Зазначені рахунки використовуються для обліку розрахунків, які виконує одна банківська установа за дорученням і на кошти іншої банківської установи на підставі укладеного кореспондентського договору. Відкриття, порядок ведення і режим банківських кореспондентських рахунків в Україні регулюється Положенням "Про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях" [63]. Кореспондентські відносини можуть запроваджуватися і без відкриття рахунків. У цьому випадку розрахунки між двома банками здійснюються з використанням іншої кредитної установи, в якій кожний з цих банків має відкриті кореспондентські рахунки.

Іншим способом організації банківської діяльності на валютних ринках є відкриття філій і представництв на території інших держав. Вітчизняним комерційним банкам це право надано ст.25 Закону України "Про банки і банківську діяльність" [17]. Зауважимо, що філія і представництво не є юридичними особами і діють від імені головного банку. Разом з тим, філія має більш ширші можливості, ніж представництво. Останнє не має права здійснювати банківські операції та фінансується головним банком, а філія має свій субкореспондентський рахунок і проводить операції в межах дозволу, наданого банком – юридичною особою [68].

У міжнародній практиці, крім зазначених, використовуються й інші форми організації банківської діяльності у валютній сфері економіки. Так, комерційні банки США для проведення валютних операцій відкривають відділення, агентства, дочірні банки, міжнародні банківські корпорації та інші структурні підрозділи на території іноземних держав [104,106].

Наукове пізнання ролі банківських валютних операцій в економічній системі розкривається через функції банків, які вони виконують на валютних ринках. До основних з цих функцій, на нашу думку, належать:

- забезпечення контрагентів іноземною валютою (як готівковою, так і безготівковою), що реалізується через проведення обмінних операцій;
- здійснення міжнародного фінансового посередництва, суть якого полягає в акумулюванні валютних ресурсів і їх трансформації в кредити;
- проведення міжнародних розрахунків;
- емісія міжнародних засобів платежу: векселів, чеків, платіжних карток;
- надання гарантій та поручительств;
- консультування клієнтів з питань здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- хеджування валютних ризиків, що здійснюється з допомогою фінансових інструментів строкового валютного ринку (рис.1.3).

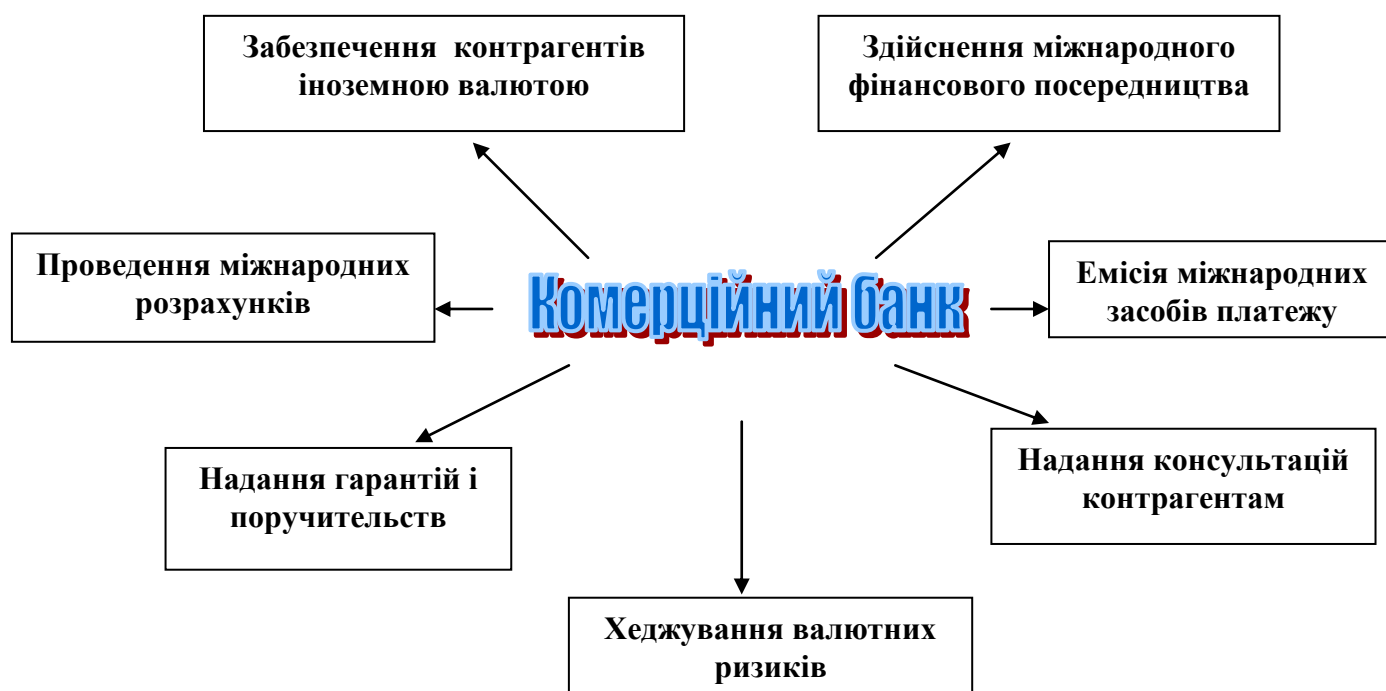

Рис.1.3 Функції комерційних банків у валютній сфері економіки

В умовах загальної тенденції до інтернаціоналізації світового господарства банки кожної країни починають відігравати роль проміжної ланки між національною економікою і світовою. І це закономірно, оскільки банківська діяльність, як нікотра з інших, тісно пов'язана із зовнішньою торгівлею,

міжнародним рухом капіталів і кредитів, виробничим і науково-технічним співробітництвом між країнами, міграцією робочої сили, туризмом й іншими формами міжнародних економічних відносин, які породжують попит на валютні операції комерційних банків. У зв'язку з цим, діяльність комерційних банків у валютній сфері сприяє ефективності зовнішньоекономічної діяльності інших суб'єктів господарювання, інтеграції країни у світову економіку. Водночас, перспективи розвитку банківських валютних операцій в значній мірі залежать від діючої системи економіко-правового регулювання, а також здатності самих комерційних банків пристосовуватися до зовнішнього регулятивного середовища, в якому вони функціонують.

1.2. Регулювання валютних операцій комерційних банків

Досліджуючи питання регулювання банківської діяльності, вважаємо за необхідне уточнити сутність такої категорії як «регулювання». Цей термін походить від латинського «regulo» - «правило» і означає упорядкування, приведення чогось відповідно до чогось. Ринкова економіка спирається, насамперед, на саморегульовану систему ринкових відносин. У той же час у всіх високо розвинутих країнах держава втручається у розвиток економіки, забезпечує збереження соціально-політичної стабільності суспільства, підвищення життєвого рівня.

Під державним регулюванням економіки розуміється одна із функцій державного управління, основний зміст якої полягає у встановленні і забезпеченні загальних правил поведінки суб'єктів суспільних відносин і коректуванні їх залежно від певних умов. Дана функція охоплює в себе також всебічний контроль за виконанням вимог, що містяться в нормах права і регулюють певні суспільні відносини; координацію і встановлення загального напрямку діяльності учасників відповідних відносин; захист їх законних інтересів і прав; визначення і нормативне закріплення пріоритетів державної політики у

сфері економіки; встановлення порядку заключення державних контрактів, порядку реєстрації, ліцензування тощо [49].

Банківська система як складова частина фінансової системи будь-якої країни відіграє важливу роль в її економічному розвитку, що в свою чергу зумовлює зацікавленість держави у її жорсткому регулюванні. Як зазначається у зарубіжній літературі, з допомогою регулювання держава намагається захистити вкладників від фінансових втрат і уникнути руйнівних для економіки наслідків банківських банкрутств [11].

Суттєве значення має правильне трактування поняття «банківське регулювання», оскільки в спеціальній літературі немає єдиного підходу до його визначення. Так Васишин Е.І. вважає, що банківське регулювання - це «формулювання і видання уповноваженими відомствами конкретних правил або приписів (інструкцій), які базуються на чинному законодавстві і визначають структуру і способи ведення банківської справи» [7].

Інший автор, Єрпілева Н.Ю., розуміє банківське регулювання як «систему специфічних правил поведінки нормативного характеру, сформульованих державними органами, іншими владними структурами, а також недержавними саморегульованими організаціями, метою яких є обмеження банківської активності і головним чином банківських операцій» [13].

Більш точніше визначення терміна “банківське регулювання” подається у Законі України “Про Національний банк України”, де його трактують як “одну із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства” [20].

На нашу думку, такі визначення не є повними, оскільки в них увага зосереджується тільки на правових засобах регулювання. Слід зауважити, що держава, крім права, має у своєму розпорядженні й інші засоби, за допомогою яких вона має змогу регулювати діяльність банків. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що під банківським регулюванням потрібно розуміти сукупність різноманітних

методів і засобів (інструментів), за допомогою яких держава впливає на діяльність банків із метою реалізації цілей грошово-кредитної політики та здійснює нагляд (контроль) за дотриманням банками встановлених вимог.

Сьогодні у зарубіжній літературі обговорюються дискусійні питання щодо необхідності регулювання діяльності комерційних банків. Зауважимо, що наукова обґрунтованість необхідності регулювання є одним із суб'єктивних факторів ефективного регулювання. При цьому, окремі автори, наводячи докази на користь регулювання, звертають увагу на специфіку функцій банків та їх характерні особливості. Зокрема, П. Роуз необхідність державного регулювання банківської діяльності вбачає у тому, що:

по-перше, банки є одними з найважливіших сховищ суспільних заощаджень, у зв'язку з чим регулювання повинне захищати інтереси вкладників шляхом страхування депозитів і періодичного контролю за політикою і практикою банків з метою забезпечення надійного управління суспільними коштами;

по-друге, банки мають здатність створювати гроші шляхом надання кредитів або власної інвестиційної діяльності, що відображається на стані економіки і тому викликає необхідність у регулюванні зростання грошової маси, яку створюють банки;

по-третє, оскільки суспільство зацікавлене в кредитах, які надаються банківською системою, то державне регулювання полягає також в усуненні дискримінації у наданні банківських послуг широкому загалу;

по-четверте, держава використовує банки у здійсненні економічної політики, зборі податків і здійсненні державних платежів [79].

На нашу думку, названі причини необхідності у регулюванні банківської діяльності є недостатньо аргументованими. Важко погодитися з твердженнями, що потреба у регулюванні зумовлена можливістю дискримінації у наданні банківських послуг клієнтам та використанням банків державою у своїх цілях. В умовах високої конкуренції, яка існує нині на фінансових ринках, банки просто

не можуть дозволити собі проводити дискримінаційну політику стосовно клієнтів чи відмовитись від надання послуг державі.

Протилежної точки зору дотримується економіст Дж. Бентстон, який пише, що «історично виниклі докази на користь регулювання банківської діяльності - оподаткування банків як монополістів у сфері обігу грошової маси, запобігання централізації влади, підтримання платоспроможності банків заради пом'якшення наслідків їх банкрутства для економіки, переслідування певних соціальних цілей - вже не відповідають сьогodнішньому дню». Він стверджує, що «настав час усвідомити, що фінансові інститути є просто підприємствами і спеціального регулювання потребують тільки деякі аспекти їх діяльності» [79]. Ми розділяємо думку Д. Бентстона відносно того, що жорстка регламентація банківської діяльності не є виправданою. Зарегульованість банківської системи, що характерна нині для України, негативно впливає як на ефективність комерційних банків, так і на розвиток економіки в цілому.

У процесі розвитку вітчизняної банківської системи та її інтеграції у міжнародний фінансовий простір важливого значення набуває складна і теоретично найменш розроблена проблема регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій.

Банківські валютні операції порівняно з іншими видами діяльності комерційних банків є об'єктом особливо жорсткого регулювання з боку держави. Це зумовлено тим, що комерційні банки як основні учасники валютного ринку суттєво впливають на формування попиту та пропозиції на іноземну валюту можуть спричиняти небажані коливання курсу національної валюти. Іншою вагомою причиною посиленого державного втручання у банківські валютні операції є їх висока ризиковість. В умовах нестійкості валютних курсів діяльність банків у валютній сфері може призвести не тільки до погіршення фінансового стану комерційного банку, а й до його банкрутства, яке, в свою чергу може спричинити системний ризик і підірвати довіру суспільства до банківської системи в цілому.

Регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій здійснюється різноманітними методами, які за формами впливу на комерційні банки можна об'єднати у дві групи:

- методи прямого впливу;
- методи опосередкованого впливу.

Суть методів прямого впливу полягає у встановленні прямих обмежень (лімітів) і заборон щодо певних кількісних та якісних параметрів банківської діяльності і є обов'язковими для виконання усіма банками. Серед цих методів - ліцензійна політика; регулювання норм обов'язкових резервів; фіксація маржі між курсами валют; встановлення нормативів валютних позицій; кількісні обмеження.

Опосередковані методи впливу, на відміну від попередніх, не передбачають прямих заборон або лімітів - їх дія має непрямий характер і побудована на економічній зацікавленості комерційних банків працювати за цими методами. Основні з них - дисконтна політика, валютна інтервенція та операції на відкритому ринку.

Методи регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій відрізняються в кожній країні і залежать від напрямів грошово-кредитної політики держави, характеру панівних у суспільстві економічних відносин, рівня розвитку банківської системи та інших факторів. У більшості високо розвинених країн використовують в основному опосередковані методи, хоча в окремих економічних ситуаціях допускається тимчасове застосування прямих методів. В Україні на сучасному етапі переважають прямі методи регулювання банківських валютних операцій та банківської діяльності в цілому. Застосуванню непрямих методів заважає нерозвиненість ринкових відносин.

Прямі методи впливу на банківську діяльність реалізуються з допомогою правових засобів (юридичних норм, правових відносин, правових приписів, юридичних фактів тощо), а опосередковані - з використанням економічних інструментів. Це дає підставу для класифікації засобів регулювання на правові та неправові (економічні). Зауважимо, що така класифікація є дещо умовною,

оскільки неправові інструменти у більшості випадків трансформуються у ті чи інші нормативні акти, різні правові форми.

Водночас основним, традиційним і вирішальним інструментом впливу з боку держави на діяльність комерційних банків (у тому числі й у сфері валютних операцій) є право. Як регулятор суспільних відносин, право має ряд ознак, що відрізняють його від інших, неправових засобів регулювання, а саме: право є системою норм, визначених державою; виражає державну волю як його основу; є системою норм, що мають загальнообов'язковий характер; охороняється і забезпечується державою, а в разі порушення вимог норм права застосовується державний примус [49].

Банківська діяльність регулюється нормами різних галузей права (конституційним, адміністративним, цивільним, фінансовим), проте основною галуззю є банківське право. Під останнім розуміють систему правових норм, що регулює порядок організації і функціонування банків, здійснення ними банківських операцій, а також їх взаємовідносини з клієнтами. [13,31]. В Україні банківське право не є самостійною галуззю права, а належить до підгалузі фінансового права, що пояснюється відсутністю характерного лише йому предмета і методу регулювання суспільних відносин.

Банківське право виконує певні функції, що виявляються як у його соціальному призначенні, так і напрямках впливу на суспільні відносини. У системі функцій банківського права основне місце належить регулятивній функції, формою реалізації якої є правове регулювання. Останнє є основним видом регулювання банківської діяльності з боку держави. Потрібно зауважити, що питання правового регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій не знайшло достатнього висвітлення у спеціальній вітчизняній літературі. Більшість авторів при розгляді даної проблеми обмежуються описом нормативно-правових актів [7, 31, 50]. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне більш глибоко розглянути основні аспекти теорії і практики правового регулювання даного напряму банківської діяльності.

В юридичній літературі під правовим регулюванням розуміється одна із форм впливу права на суспільні відносини з допомогою специфічних правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації прав і обов'язків [49]. Система цих правових засобів у своїй сукупності утворює механізм правового регулювання.

Правове регулювання діяльності комерційних банків у сфері валютних операцій здійснюється державою за допомогою зазначених вище правових засобів, які у своїй органічній єдності і взаємозв'язку формують механізм правового регулювання валютно-банківських відносин. Цей інституційний механізм, будучи невід'ємною частиною загальноправового механізму регулювання, має багато з ним спільного, зокрема елементи, стадії, способи і методи регулювання.

Вважаємо за доцільне зупинитися на методах і способах правового регулювання. У спеціальній літературі під методом правового регулювання розуміють сукупність способів правового впливу на суспільні відносини і засобів, які використовує держава для встановлення правових зв'язків між їх учасниками [1]. Розрізняють два методи правового регулювання: авторитарний (субординації) та автономний (координації). Способи правового регулювання можна визначити як прийоми регулювання суспільних відносин. Вони залежать від особливостей правових норм і включають: дозвіл, зобов'язування, заборону і рекомендацію.

Для правового регулювання валютно-банківських відносин в Україні характерним є застосування державою субординаційного методу з використанням усіх чотирьох способів правового регулювання. Розглянемо більш детально ці способи.

Під дозволом прийнято розуміти надання права на активні дії. Прикладами здійснення регулювання валютно-банківських відносин за допомогою цього способу є: стаття 2 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», яка дозволяє резидентам і нерезидентам (в т.ч. комерційним банкам) бути власниками валютних

цінностей [10]; стаття 25 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яка містить дозвіл на відкриття комерційними банками філіалів і представництв за межами України [17]; пункт 2.1. «Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України», дає дозвіл комерційним банкам самостійно вибирати систему і підсистеми бухгалтерського обліку, визначати свою облікову політику та розробляти систему і форми управлінського обліку [65].

Зобов'язування можна визначити як юридично закріплену необхідність певної поведінки в тих чи інших умовах, обставинах. Цей спосіб активно використовується у правовому регулюванні банківської діяльності у сфері валютних операцій. Про це свідчить значна кількість зобов'язальних норм у банківському і валютному законодавстві. Наприклад, комерційні банки зобов'язані: здійснювати контроль за валютними операціями своїх клієнтів [10,61]; відображати операції в іноземній валюті в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності у валюті України з перерахуванням її за курсом НБУ на дату здійснення операції або складання звітності [65]; додержуватись встановлених НБУ економічних нормативів (до складу яких входять також нормативи відкритої валютної позиції) [27].

Заборона - це накладення зобов'язання утриматися від певної поведінки. Більшість нормативно-правових актів, які регулюють валютно-банківські відносини містять заборони. Так, стаття 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» забороняє комерційним банкам здійснювати операції з валютними цінностями без одержання генеральної ліцензії НБУ [10]; пункт 4.8. «Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях» забороняє українським комерційним банкам надавати кредити овердрафт у гривнях банкам-нерезидентам.

Рекомендування (порада), як спосіб правового регулювання, використовується рідко. Прикладом є «Рекомендації щодо визначення

фінансового стану позичальників», схвалені Постановою НБУ від 29.09.1997 р. № 323.

Крім методів і способів правового регулювання, визначають його тип, під яким розуміють спрямованість впливу на суспільні відносини, яка залежить від того, що лежить в основі регулювання - дозвіл чи заборона. Регулювання валютно-банківських відносин в Україні здійснюється за типом загального дозволу. Це означає, що комерційні банки мають право здійснювати будь-які дії, крім прямо заборонених законом.

Предметом правового регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій є певний вид суспільних відносин, які у результаті впливу на них норм права перетворюються у правові відносини. Для позначення цих відносин пропонується запровадити термін «валютно-банківські правовідносини» і визначати їх як «урегульовані нормами права специфічні вольові суспільні відносини, що мають майновий характер і виникають у процесі здійснення банками діяльності у валютній сфері економіки».

Правовідносини є основним засобом, який дозволяє визначити, хто і як буде виконувати вимоги норми права. Вони конкретизують загальну модель поведінки стосовно суб'єктів, фіксують їх права і юридичні обов'язки. Валютно-банківські правовідносини характеризуються рисами, притаманними усім видам банківських правовідносин. Водночас вони мають лише їм властиву специфіку, що виявляється насамперед у їхніх структурних елементах: об'єкті, суб'єктах і змісті.

Об'єктом валютно-банківських правовідносин є валютні цінності, з якими банки здійснюють свою діяльність. Як зазначає Алісов Є.О., валютними цінностями можуть бути тільки предмети матеріального світу, що відповідають трьом ознакам:

- 1) економічній, яка виражається у їх цільовому соціально-економічному призначенні;
- 2) фізичній, яка означає фактичну придатність валютних цінностей до їх використання в міжнародних розрахунках;

3) юридичній, яка полягає у закріпленні особливого правового статусу за валютними цінностями та порядку їх обігу [1].

Потрібно зазначити, що у законодавстві України є ряд неточностей стосовно визначення предметів, що належать до валютних цінностей. Так за Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» до валютних цінностей належать: іноземна валюта готівкою, платіжні документи та цінні папери в іноземній валюті, золото та інші дорогоцінні метали у вигляді зливків, пластин та монет, а також сертифікати, облігації, варанти та інші цінні папери, номінал яких виражено у золоті, дорогоцінні камені [19]. У Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і контролю» перелік валютних цінностей деталізовано і доповнено національною валютою [10].

Ми вважаємо, що зарахування до валютних цінностей української гривні є некоректним, оскільки вона не виконує функції світових грошей. У зв'язку з тим, що національна валюта чинним законодавством визнана валютною цінністю, зауважимо, що не всі операції комерційних банків у національній валюті включаються у структуру валютно-банківських правовідносин, а тільки ті, що здійснюються нерезидентами. Тобто, дані відносини мають місце, коли в них присутній «іноземний елемент», представлений об'єктом або суб'єктами.

У вітчизняному законодавстві прямо не визначено суб'єктного складу валютно-банківських відносин. Разом з тим, у статті 3 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» міститься перелік суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [19], а в Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і контролю» розкривається зміст категорій «резиденти» і «нерезиденти» та зазначається, що і ті й інші мають право бути власниками валютних цінностей, які знаходяться на території України, та здійснювати валютні операції [10]. Отже, суб'єктами валютно-банківських правовідносин, окрім банків, участь яких є обов'язковою, можуть бути всі особи, перелічені у зазначених нормативно-правових актах. Різноманітність учасників валютно-банківських правовідносин зумовлює складність їх регулювання, оскільки вони охоплюють як внутрідержавні, так і міжнародні відносини.

Останнім елементом валютно-банківських правовідносин є їх зміст. Оскільки правовідносини - це поєднання фактичних суспільних відносин і юридичних норм, розрізняють їх юридичний і фактичний зміст. Під юридичним змістом розуміють зафіксовані у нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників, а під фактичним - реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [49].

Юридичний зміст валютно-банківських правовідносин в Україні досить детально визначений величезною кількістю нормативно-правових актів. Одними з важливих аспектів досліджуваних нами правовідносин є легалізація права власності на валютні цінності та права здійснювати валютні операції; визначення умов і порядку одержання комерційними банками ліцензії на право здійснення операцій з валютними цінностями; режиму рахунків в іноземній валюті; необхідність декларування валютних коштів, що знаходяться за межами України та багато іншого.

Потрібно відзначити, що юридичний зміст валютно-банківських правовідносин в Україні постійно змінюється, що зумовлено активною правотворчою діяльністю відповідних державних органів. Це можна оцінювати, з одного боку, як нормальний процес вдосконалення валютного і банківського законодавства, а з другого - як фактор, що ускладнює діяльність комерційних банків у валютній сфері.

Особливістю валютно-банківських правовідносин є також те, що вони, на відміну від інших видів банківських правовідносин, регулюються нормами різних галузей не лише національного, але й міжнародного права. Це зумовлює специфіку набору юридичних джерел, тобто офіційних форм вираження і закріплення правових норм. В Україні джерелами регулювання валютно-банківських відносин є:

1. Внутрішнє законодавство. Воно охоплює закони та підзаконні нормативно-правові акти, які можна класифікувати на такі, що повністю регулюють валютно-банківські відносини, і на ті, в яких лише частина норм

регулює ці відносини. Одними з найважливіших нормативно-правових актів, якими здійснюється регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій є: Закони України «Про банки і банківську діяльність» [17], «Про зовнішньоекономічну діяльність» [19], «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [21]; Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [10].

Переважну більшість підзаконних актів становлять нормативно-правові акти Національного Банку України, які приймаються у формі положень, правил, інструкцій, листів, телеграм. Серед них доцільно виділити «Положення про валютний контроль» [61], «Положення про порядок створення і реєстрацію комерційних банків» [68], «Положення про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій» [67], «Інструкцію про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків» [27], «Інструкцію про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті» [25], «Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України» [74], «Правила бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах» [71].

Внутрішнє законодавство охоплює також корпоративні нормативно-правові акти, які приймаються комерційними банками для регулювання їх внутрішньої діяльності, пов'язаної із проведенням валютних операцій.

2. Міжнародні договори. Вони можуть бути дво- та багатосторонніми, мати універсальний чи регіональний характер і містити уніфіковані норми для врегулювання міжнародних невлadних відносин. До важливих міжнародних договорів, норми яких регулюють діяльність банків у валютній сфері, необхідно віднести: Женевські вексельні конвенції 1930 р. (зокрема, «Уніфікований закон про переказні та прості векселі»), Женевську конвенцію 1931 р. щодо «Уніфікованого закону про чеки», Оттавські конвенції 1988 р. «Про міжнародний фінансовий лізинг» та «Про міжнародний факторинг».

Оскільки до валютно-банківських правовідносин застосовуються норми, що містяться в різних джерелах права, то виникає питання співвідношення їх

юридичної сили. У ч. 1. ст.9 Конституції України вказано, що чинні міжнародні договори України є частиною національного законодавства. У Законі України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.12.1991 р. та Законі України «Про міжнародні договори України» від 22.12.1993 р. вказано, що укладені та належним чином ратифіковані міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Отже, проголошення міжнародних договорів частиною національного законодавства України одночасно закріплює положення про примат норм міжнародних договорів.

3. Міжнародні звичаї. Це певні правила, які склалися і систематично застосовуються у міжнародній банківській практиці. Вони є обов'язковими для застосування якщо: а) норми законодавства безпосередньо відсилають до них; б) сторони під час укладення контракту домовилися регулювати свої відносини певним звичаєм. Українські комерційні банки, здійснюючи валютні операції, зокрема міжнародні розрахунки, дотримуються ряду звичаїв, кодифікованих Міжнародною Торговою Палатою (МТП), а саме: «Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів» (публікація МТП N 500, 1993 р.), «Уніфікованих правил з інкасо» (публікація МТП N 522, 1995 р.), «Уніфікованих правил щодо договірних гарантій» (публікація МТП N 325, 1978 р.).

Від міжнародних звичаїв потрібно відрізнити узвичаєння, які хоч і виражають волю учасників валютно-банківських відносин та використовуються у діяльності банків, проте не є правовими нормами і не належать до юридичних джерел. Разом із тим, узвичаєння можуть регулювати взаємовідносини у випадках, коли сторони в якійсь формі визнали за необхідне застосовувати певне правило поведінки. Прикладом узвичаєння є Кодекс поведінки у ділінговій діяльності (Code of Conduct in Dealing), виданий Міжнародною асоціацією учасників валютного ринку (Association Cambiste Internationale) [87].

Важливим аспектом регулювання банківських валютних операцій є правовий режим їх здійснення. У юридичній літературі поняття «правовий

режим» визначається як специфічний вид правового регулювання, виражений у своєрідному комплексі правових стимулів і правових обмежень [1]. Залежно від того, які з них переважають, він може бути стимулювальним або обмежувальним.

Правовий режим валютно-банківських відносин в Україні можна визначити як режим валютно-банківських обмежень, під яким потрібно розуміти сукупність заходів і норм, встановлених у законодавчому порядку і спрямованих на обмеження банківських операцій із валютними цінностями. Правові обмеження можуть мати різну форму. Так, залежно від елементу структури норми права виділяються: юридичний факт-обмеження (гіпотеза), зобов'язання, заборона (диспозиція), наказування (санкція).

Потрібно зазначити, що правовий режим валютно-банківських відносин в Україні є нестабільним, що виявляється у знятті одних обмежень і запровадженні інших. Так 8 травня 1997 року уряд України взяв на себе зобов'язання, що випливають зі статті VIII Статуту МВФ і, зокрема, передбачають усунення будь-яких обмежень на платежі та перекази за поточними валютними операціями. На основі цього було вжито деяких заходів щодо лібералізації валютного ринку. Проте, починаючи з вересня 1998 року, НБУ було прийнято ряд нормативних актів, якими знову запровадилися жорсткі адміністративні обмеження стосовно діяльності у сфері валютних операцій. Ці обмеження були введені з метою зменшення ажіотажного попиту на іноземну валюту, забезпечення контрольованості внутрішнього грошово-кредитного ринку України та блокування негативного впливу на нього подій на фінансовому ринку Російської Федерації.

Проведений нами аналіз діючого в Україні регулювання діяльності комерційних банків у сфері валютних операцій виявив ряд особливостей:

- домінування прямих методів впливу на банківську діяльність над опосередкованими;
- обмежувальний характер правового режиму;

нестабільність банківського і валютного законодавства, домінування в ньому зобов'язальних і заборонних норм;

недостатнє використання таких способів правового регулювання як дозвіл і рекомендація;

відсутність базового закону про валютне регулювання. Нині головним нормативним актом у сфері валютного регулювання залишається Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993р.;

велика кількість підзаконних актів, більшість із яких становить нормативні акти, що містять зміни і доповнення до чинних;

недотримання вимог законодавчої техніки, що виявляється у неточності визначення термінів, які використовуються у текстах нормативно-правових актів, неоднозначному трактуванні понять у різних актах.

Для вдосконалення регулювання валютних операцій комерційних банків, на нашу думку, необхідно:

1) активізувати зусилля щодо впровадження економічних засобів регулювання банківської діяльності у валютній сфері;

2) систематизувати законодавство з питань регулювання банківської діяльності у валютній сфері, зокрема провести його консолідацію та кодифікацію. Кодифікацію можна здійснити двома шляхами: а) створити кодифікований нормативно-правовий акт із банківського регулювання, в якому окремим розділом було б подано норми, що регламентують валютну діяльність комерційних банків; б) створити кодифікований акт із валютного регулювання у цілому, в тому числі й банківської діяльності;

3) внести зміни у діючий режим правового регулювання, оскільки велика кількість правових обмежень і відсутність стимулів гальмують розвиток валютних операцій. Використання правових стимулів є важливою передумовою підвищення ефективності як правового впливу, так і діяльності комерційних банків;

4) створити сприятливіші умови для залучення до комерційних банків коштів фізичних осіб у іноземній валюті, зокрема збільшити суму гарантованого відшкодування коштів вкладникам та виплачувати її у валюті депозиту;

5) переглянути діючу систему санкцій, які застосовуються до уповноважених банків за порушення валютного законодавства. Ці санкції, в тому числі розміри штрафів, повинні бути адекватними і чітко визначеними до кожного виду правопорушення [34].

1.3. Роль обліку та аналізу в управлінні валютними операціями комерційних банків

Інтеграція України у світову економіку зумовлює об'єктивну необхідність підвищення ролі бухгалтерського обліку та аналізу в управлінні валютними операціями комерційних банків. Бухгалтерський облік та аналіз повинні надавати необхідну інформацію для регулювання валютної діяльності, планування її стратегії, раціонального використання ресурсів, усунення елементів суб'єктивності в процесі підготовки і прийняття управлінських рішень.

Бухгалтерський облік є основним інструментом для всебічного висвітлення та аналізу всіх видів діяльності банку. Метою організації бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є забезпечення необхідною та достовірною інформацією зацікавлених у ній користувачів шляхом своєчасного та повного відображення в бухгалтерському обліку банківських операцій.

З переходом банківської системи України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку докорінно змінилися організація, принципи та методика бухгалтерського обліку в комерційних банках.

До основних принципів, на яких ґрунтується бухгалтерський облік та фінансова звітність у комерційних банках України, потрібно віднести: повноту бухгалтерського обліку, відображення операцій в обліку в день їх здійснення, превалювання сутності над формою, автономність, обачливість, безперервність,

нарахування та відповідність доходів і витрат, суттєвість, відкритість, консолідація, сталість.

В основу бухгалтерського обліку, окрім базових принципів, покладено також специфічні методи. Методологічною основою організації бухгалтерського обліку є матеріалістична діалектика. При організації бухгалтерського обліку використовуються також загальнонаукові методи: індукція, дедукція, класифікація, системний підхід, кібернетичний, комплексний та ін. Банківський облік розглядається нами як цілісна інформаційна система, що охоплює оперативний, статистичний та бухгалтерський облік. Останній слід розглядати як складову системи обліку, що включає сукупність правил, методик та процедур обліку для виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання та передавання інформації про операції банку зовнішнім користувачам, а також внутрішнім користувачам для прийняття управлінських рішень.

Порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в банках встановлюється Національним банком України відповідно до Закону “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” та національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку [18].

Організаційні засади бухгалтерського обліку та фінансової звітності в банках, валютних біржах та інших фінансово-кредитних установах регламентуються Положенням про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України, затвердженим Постановою Правління НБУ від 30.12.1998 № 215 [65].

Організація і здійснення валютних операцій ставлять перед бухгалтерським обліком специфічні завдання, зокрема:

- дотримання принципів бухгалтерського обліку при відображенні валютних операцій;
- дотримання банком норм валютного законодавства при виконанні операцій з обслуговування клієнтів та власних операцій;
- дотримання встановлених НБУ економічних нормативів;

- забезпечення взаємозв'язку даних синтетичного і аналітичного обліку;
- забезпечення повноти, правильності і своєчасності відображення усіх валютних операцій та фінансових результатів від їх проведення в бухгалтерському обліку і звітності;
  - нагромадження і систематизацію даних обліку в розрізі показників, необхідних для управління валютними операціями;
  - надання можливості прогнозування, визначення стратегії розвитку діяльності банку у сфері валютних операцій.

Виконання завдань, які ставляться перед обліком, потребує взаємодії його складових: фінансового, управлінського та податкового обліку, що ґрунтуються на єдиній інформаційній базі, відрізняючись формою та періодичністю розрахунку даних.

Фінансовий облік забезпечує своєчасне та повне відображення всіх банківських операцій та надання користувачам інформації про стан активів і зобов'язань, результати фінансової діяльності та їх зміни. На основі даних фінансового обліку складається фінансова звітність. Зміни у фінансовому обліку не впливають на податковий облік.

Управлінський облік ведеться для забезпечення внутрішніх потреб в інформації, враховуючи специфіку та особливості діяльності і структури управління. Банки самостійно визначають метод обліку затрат та калькулювання собівартості послуг, визначають зміст внутрішньої звітності, а також строки її подання на різні рівні управління. Управлінський облік повинен забезпечувати ідентичність інформації і розрахунків, що здійснюються на основі фінансового обліку.

Податковий облік призначений для нагромадження даних про валові доходи та валові витрати відповідно до чинного законодавства і використовується для складання податкової звітності. Податкові процедури регламентуються законодавчими актами та нормативними документами головної державної податкової служби України.

Для управління діяльністю банків, у тому числі, валютними операціями використовуються дані як фінансового, так і управлінського обліку. Прийняття ефективних управлінських рішень можливе на основі достовірної та повної інформації про здійснювані банківські операції, їх результати. Ці дані відображаються і нагромаджуються в процесі виконання певних облікових процедур, які визначають ідеологію обліку. Остання реалізується через облікову політику банку, що охоплює принципи, основи, правила, припущення, прийняті керівництвом при формуванні показників фінансової звітності.

Основою бухгалтерського обліку в комерційних банках є операційна робота, яка повинна бути спрямована на своєчасне і чітке обслуговування підприємств, організацій і установ, безпомилкове відображення банківських операцій в обліку.

Великі обсяги облікової інформації, жорстко регламентовані терміни і висока точність її обробки є передумовою комп'ютеризації облікових задач.

Бухгалтерські системи банківських установ України комп'ютеризовані, завдяки чому система бухгалтерських проведення - занесення інформації до щоденних балансів, касових книг, оборотно-сальдових відомостей – виконується в автоматичному режимі.

У спеціальній економічній літературі зазначається, що екстенсивний етап розвитку автоматизованих банківських систем фактично завершився. Подальша перспектива автоматизованих банківських технологій – у створенні програмного забезпечення для підтримки прийняття рішень на основі кількісних і якісних досліджень надвеликих масивів різномірних ретроспективних даних. Йдеться про задачі нового спрямування в галузі інформаційних систем – інтелектуального аналізу даних. Однією з таких інформаційно-аналітичних систем є “LN_ANALIT” – універсальний програмний комплекс доступу до баз даних системи типу “Операційний день банку” (ОДБ), яка уже знайшла застосування в Національному банку України [38].

Проведене реформування бухгалтерського обліку поліпшило систему інформаційного забезпечення аналізу діяльності банків. Водночас потрібно

зауважити, що діюча методика бухгалтерського обліку валютних операцій не дає повної інформації для проведення комплексного аналізу діяльності банків у сфері валютних операцій.

Бухгалтерський облік може відповідати завданням управління валютними операціями і бути надійною інформаційною базою економічного аналізу за умови: підвищення економічної змістовності, оперативності та аналітичності обліку шляхом деталізації його показників; раціональної організації бухгалтерської служби, комп'ютеризації обліково-операційної роботи банку.

Впровадження нового Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків, приведення форм фінансової звітності відповідно до вимог міжнародних стандартів зумовлює необхідність нових підходів до організації і методики проведення аналізу. З його допомогою забезпечується науковість обґрунтування планів і управлінських рішень, здійснюється контроль за їх виконанням, виявляються резерви підвищення ефективності різних видів діяльності банку, у тому числі валютних операцій.

Аналіз діяльності комерційного банку в цілому, у тому числі, й у сфері валютних операцій, повинен відповідати певним принципам, яких необхідно дотримуватися при організації, проведенні і практичному використанні результатів аналізу. По суті йдеться про те, що:

- аналіз повинен базуватися на системному підході при оцінці економічних явищ і прогнозуванні основних показників розвитку, насамперед необхідно враховувати вимоги чинного законодавства та основні напрями грошово-кредитної політики НБУ;
- аналітичне дослідження повинно мати науковий характер, при проведенні якого слід застосовувати не тільки традиційні методи економічного аналізу, але й сучасний апарат економіко-математичного моделювання;
- для визначення реального фінансового стану банку аналіз повинен бути комплексним, охоплювати всі сторони його діяльності;

- потрібно забезпечувати системний підхід до аналізу. Кожний об'єкт повинен вивчатися з врахуванням всіх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, взаємозалежності і взаємопідпорядкованості його окремих елементів;
- аналіз повинен бути об'єктивним, конкретним, точним, тобто базуватися на достовірній інформації, а висновки і рекомендації мають бути підтверджені відповідними аналітичними розрахунками;
- результати аналізу повинні сприяти виявленню недоліків і резервів підвищення ефективності;
- аналіз повинен бути оперативним. Своєчасне його проведення дозволить приймати правильні управлінські рішення, які відповідають поточній кон'юктурі фінансового ринку і пріоритетам розвитку банку.

Дотримання викладених принципів у процесі проведення аналізу є важливою передумовою поліпшення його результативності. Для досягнення основної мети аналізу – виявлення і реалізації резервів поліпшення діяльності банку, в процесі дослідження слід виконати ряд методичних і практичних завдань. До основних із них належать:

- оцінка значень показників, що характеризують дотримання економічних нормативів, встановлених НБУ;
- визначення і аналіз показників ефективності процесу управління капіталом банку;
- оцінка активів і виявлення найбільш дохідних із них з метою оптимізації їх структури;
- оцінка пасивів і виявлення найбільш дешевих з врахуванням норм резервування та термінів залучення ресурсів;
- розрахунок рентабельності доходів і витрат в цілому по банку, у тому числі від валютних операцій;
- аналіз факторів, які впливають на результати діяльності банку;
- оцінка впливу зміни валютних курсів на рівень і структуру доходів, прибуток, рух грошових коштів, показники ефективності, активи і зобов'язання;

- обґрунтування оптимальних рішень, пов'язаних з управлінням важливими показниками і сторонами діяльності банку.

У міру розвитку банківської системи і зміни характеру її функціонування можуть змінюватися напрями і завдання аналізу в цілому, у тому числі і валютних операцій.

У загальному вигляді схема проведення аналізу валютних операцій може бути представлена таким чином:

- а) визначення завдань аналізу, строків його проведення, виконавців;
- б) оцінка ситуації, що склалася, дослідження причинно-наслідкових зв'язків, ступеня і напрямів впливу окремих факторів на ефективність валютних операцій;
- в) вивчення умов, які сприятливо і негативно впливають на проміжні та кінцеві результати діяльності, пов'язаної з валютними операціями;
- г) пошук варіантів розв'язання проблеми та їх зіставлення;
- д) підготовка одного чи декількох варіантів управлінських рішень

Роль аналізу в управлінні валютними операціями значною мірою залежить від об'єктивності результатів його проведення, на які суттєво впливає вибір способів і прийомів аналізу. В аналізі діяльності банку можуть використовуватися традиційні способи обробки інформації, деталізованого факторного аналізу, стохастичного факторного аналізу, способи оптимізації економічних показників тощо (рис.1.4).

У практичній діяльності банків найбільш широке застосування знайшли традиційні способи обробки інформації та ланцюгові підстановки, зокрема, у модифікованій формі – у вигляді абсолютних або відносних значень показників. Водночас використання в аналізі ланцюгових підстановок обмежується за умови необхідності дотримання чіткої послідовності підстановок. Із зростанням кількості підстановок збільшується похибка результатів елімінування за рахунок багатократного включення до розрахунку нерозкладеного залишку.

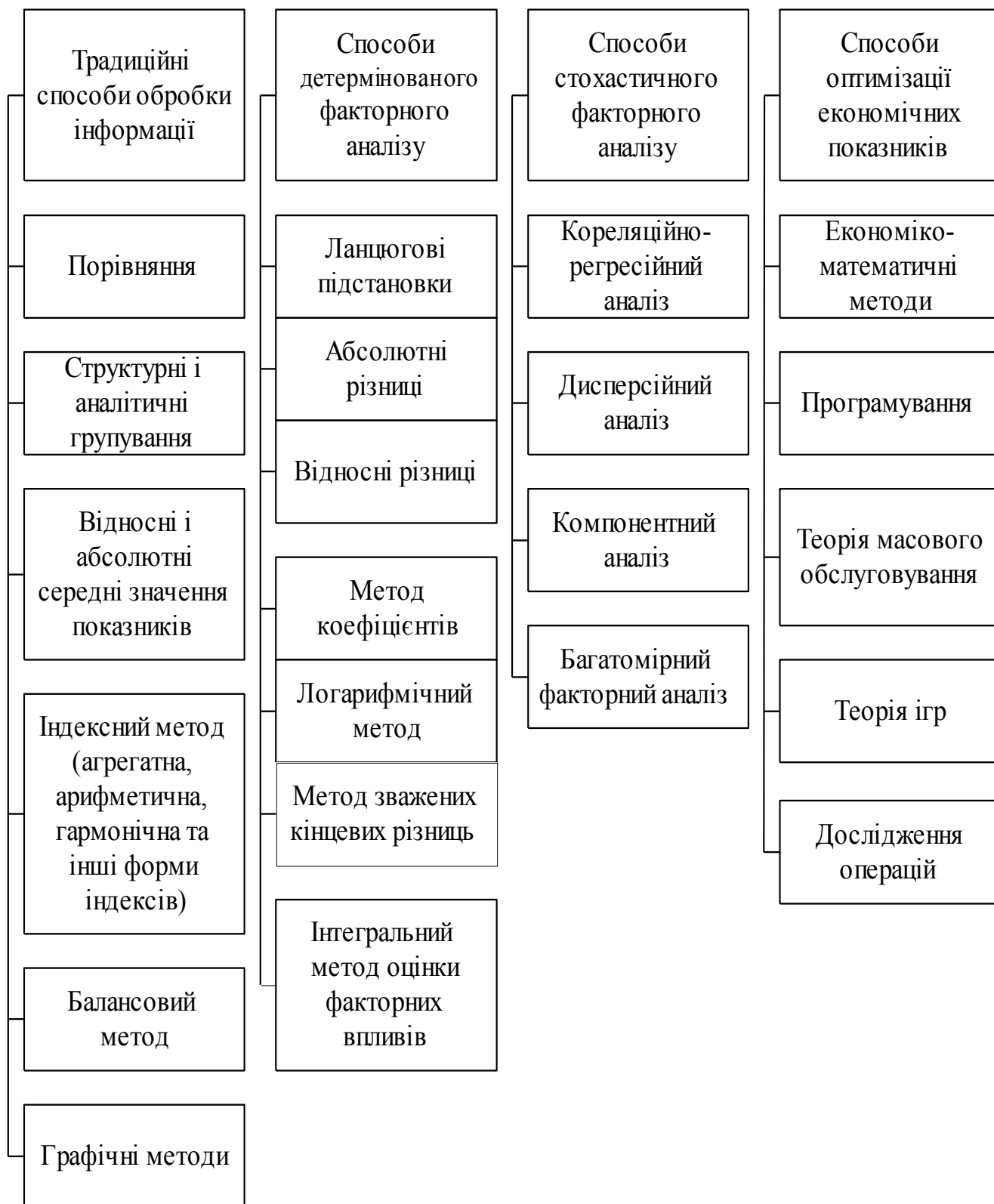

Рис.1.4 Способи та прийоми аналізу діяльності комерційного банку

Отже, застосування способу ланцюгових підстановок, у тому числі абсолютних і відносних різниць, мають загальний недолік, суть якого полягає у виникненні нерозкладеного залишку, який додається до числового значення впливу останнього фактора. Саме цим пояснюється різниця в розрахунках при зміні послідовності підстановок.

Ефективне вирішення даної проблеми, на нашу думку, дає застосування інтегрального методу факторного аналізу, який ґрунтується на додаванні приросту функцій, що визначаються як окрема похідна помножена на приріст аргументу на нескінченно малих проміжках [2]. Важливою особливістю даного методу є те, що він усуває неоднозначність оцінки впливу факторів і створює можливість побудови узагальненого алгоритму проведення детермінованого факторного аналізу з використанням ПЕОМ.

Роль аналізу в управлінні валютними операціями зростає за умови застосування економіко-математичних методів і ПЕОМ. У результаті суттєво скорочуються строки проведення аналізу, забезпечується повна оцінка впливу факторів на результати діяльності, досягається висока точність розрахунків порівняно з традиційними прийомами. На нашу думку, більш широке застосування економіко-математичних методів в аналізі потребує:

- вдосконалення системи економічної інформації про роботу банку;
- вироблення комплексу економіко-математичних моделей, які відображають кількісну характеристику економічних процесів і завдань, що розв'язуються з допомогою економічного аналізу;
- наявності сучасних ЕОМ і програм, що забезпечують зберігання, обробку і передачу інформації для економічного аналізу;
- організації навчання працівників банку щодо застосування економіко-математичних методів в аналітичній роботі.

Залежно від мети, завдань, масштабів організації аналітичної роботи у ході аналізу можуть бути використані: методи елементарної математики, класичні методи математичного аналізу, математичної статистики, економетричні методи, методи математичного програмування, евристичні методи тощо.

Отже, арсенал методів, які можуть застосовуватися для аналізу банківської діяльності загалом та у сфері валютних операцій зокрема, досить широкий і різноманітний. Разом з тим, як зауважує Ю.С.Масленчиков, “банки – це компанії, оцінка яких є найбільш складною, оскільки ... важко визначити якість їх активно-пасивних портфелів, врахувати частки в прибутках, одержаних при ставках процента, що не збігаються, і зрозуміти, які організаційні одиниці створюють або руйнують цінність капіталу” [39]. Звідси випливає, що застосування економіко-математичних моделей в банківському аналізі має певні недоліки, пов'язані з деякими умовностями, що допускаються при виробленні самих моделей. Тому економіко-математичне моделювання діяльності банку повинно базуватися на таких моделях, які відображають реально існуючі облікові, контрольні та аналітичні процеси, що відповідають обсягам і характерові робіт, структурній побудові апарату, який здійснює облік, контроль, аналіз, інформаційне, організаційне, технічне, правове та математичне забезпечення.

Слід взяти до уваги, що перехід до ринкових відносин змінює характер аналітичних розрахунків, розширює зону діагностики і пошуку резервів підвищення ефективності діяльності банку. Сферою аналітичних досліджень стає як внутрішнє, так і зовнішнє економічне середовище кожного об'єкта діяльності. Тому з метою одержання об'єктивних результатів аналізу під час його проведення доцільно поєднувати економіко-математичні методи з традиційними.

Практика свідчить, що лише ті банки, які володіють достатньою системою аналітичних досліджень, можуть уникнути необгрунтованого ризику у прийнятті управлінських рішень, швидко адаптуватися до зміни ринкового середовища. Тільки на основі комплексного дослідження всіх елементів економічної роботи банку, глибокого вивчення у взаємозв'язку процесів і явищ його діяльності можна об'єктивно оцінити фінансові результати, виявити резерви підвищення ефективності роботи, розробити заходи для їх мобілізації.

У наступному розділі даної роботи ми намагаємося дати критичну оцінку стану бухгалтерського обліку валютних операцій комерційних банків України і на основі узагальнення нагромадженого вітчизняного та зарубіжного досвіду визначити напрямки його вдосконалення.

Висновки до I розділу

1. Динамічний процес розвитку зовнішньоекономічної діяльності комерційних банків України вимагає теоретичного обґрунтування економічного змісту категорії "валютні операції". У вітчизняній та зарубіжній спеціальній економічній літературі відсутній однозначний підхід щодо трактування даного поняття. Проведений в роботі аналіз визначень терміна "валютні операції" виявив, що: 1) валютні операції часто ототожнюються з обмінними операціями; 2) до валютних операцій зараховують лише окремі операції з іноземною валютою (обмінні, розрахункові, кредитні); 3) зміст валютних операцій обмежують операціями з іноземною валютою і не включають до нього операцій з іншими валютними цінностями, зокрема, банківськими металами; 4) наявні у вітчизняній літературі дефініції валютних операцій мають загальний характер, без виділення специфіки їх проведення окремими суб'єктами валютного ринку.

2. Економічну категорію "валютні операції комерційних банків" пропонується визначати як вид банківської діяльності у сфері міжнародних валютних відносин, спрямований на одержання прибутку і охоплює різноманітні види операцій з валютними цінностями (за винятком операцій резидентів у національній валюті), що здійснюються на національному, регіональному та міжнародному фінансових ринках як за дорученням клієнтів, так і за власні кошти банків. У чинному законодавстві України термін "валютні операції комерційних банків" немає юридичного закріплення. Дане поняття з правової точки зору, на нашу думку, доцільно визначати шляхом переліку валютних операцій, які мають право здійснювати комерційні банки відповідно до чинного законодавства тієї чи іншої країни.

3. Одним з важливих теоретичних і практичних питань вдосконалення обліку та аналізу діяльності комерційних банків є вироблення науково обґрунтованої класифікації валютних операцій. У більшості вітчизняних літературних джерел, валютні операції класифікуються лише за типами угод з купівлі-продажу іноземної валюти, ініціаторами операцій і складністю їх проведення. На основі вивчення зарубіжних наукових праць і практики банківської діяльності на валютних ринках нами запропонована класифікація

валютних операцій комерційних банків за такими ознаками: економічна суть; види ринків, на яких здійснюються валютні операції; види руху грошових потоків; характер посередницької діяльності; контрагенти, з якими проводяться валютні операції; мета проведення операцій; джерела коштів; строки; об'єкти бухгалтерського обліку; форми грошей; види валютних цінностей; ступінь конвертованості іноземних валют; види валютних курсів, що застосовуються при відображенні валютних операцій в бухгалтерському обліку; вплив валютних операцій на валютну позицію банку; відображення на рахунках бухгалтерського обліку; тип події; платність; види доходів (витрат).

4. Проблема правового регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій є досить складною і теоретично найменш розробленою. Основним інструментом державного впливу на комерційні банки є право. Банківська діяльність регулюється нормами різних галузей права (конституційним, адміністративним, цивільним, фінансовим), проте основною галуззю є банківське право. У системі функцій банківського права головне місце належить регулятивній функції, формою реалізації якої є правове регулювання. Останнє є домінуючим видом регулювання банківської діяльності з боку держави.

5. Проведений аналіз чинного в Україні правового регулювання валютних операцій комерційних банків дав можливість виявити ряд недоліків: переважання прямих методів впливу на банківську діяльність над опосередкованими; обмежувальний характер правового режиму; нестабільність банківського і валютного законодавства, недостатнє використання таких способів правового регулювання як дозвіл і рекомендування; відсутність базового закону про валютне регулювання;

□ значна кількість підзаконних актів, більшість із яких становить нормативні акти, що містять зміни і доповнення до чинних; недотримання вимог законодавчої техніки, що виявляється у неточності визначення термінів, які використовуються у текстах нормативно-правових актів, неоднозначному трактуванні понять у різних актах.

6. В управлінні валютними операціями комерційних банків значна роль належить бухгалтерському обліку та аналізу. З переходом банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку докорінно змінилися організація, принципи та методика обліку валютних операцій. Це зумовлює необхідність вироблення нових підходів до методики аналізу діяльності комерційних банків на валютних ринках. Проведене реформування бухгалтерського обліку поліщило систему інформаційного забезпечення аналізу. Водночас фінансова звітність не містить вичерпної інформації для проведення комплексного аналізу валютних операцій.

РОЗДІЛ II

ОЦІНКА СТАНУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.2. Проблеми обліку валютних операцій і шляхи їх вирішення у міжнародній практиці

Навколо питань, пов'язаних з бухгалтерським обліком валютних операцій, уже багато років точаться гострі дискусії як у колі науковців, так і практиків. Не зважаючи на те, що бухгалтерські стандарти, які регламентують підходи до обліку валютних операцій у різних країнах неодноразово переглядались, ще не всі аспекти даної проблеми є повністю вирішеними. Зауважимо, що ця проблема є глобальною і стосується не тільки комерційних банків, але й решти суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Комерційні банки можуть здійснювати зовнішньоекономічну діяльність двома шляхами - через проведення валютних операцій з допомогою кореспондентських відносин із зарубіжними банками або через фізичну присутність на іноземних ринках. Останній варіант вимагає створення господарських підрозділів на території інших держав.

Для включення валютних операцій та діяльності зарубіжних підрозділів у фінансову звітність комерційного банку виникає необхідність у відображенні усіх фінансових даних у єдиній валюті. Зауважимо, що банківські операції, що

здійснюються в національній валюті не створюють тих проблем для обліку, які виникають при проведенні валютних операцій, оскільки вони реєструються і оцінюються у єдиній грошовій одиниці.

У міжнародній бухгалтерській практиці процес, за якого фінансові дані, що виражені в одній валюті переводяться (перераховуються) в іншу валюту називається трансляцією (англ. - translation) [102, 113, 110, 120]. Зазначимо, що термін «трансляція» не можна ототожнювати з «конверсією». Останній є обміном однієї валюти на іншу (наприклад, обмін гривнів на долари США в касі банку), в той час як при трансляції ніякого фізичного обміну валютами не відбувається, а тільки змінюється грошове вираження фінансових даних.

Необхідність у трансляції зумовлюється різними причинами, зокрема:

- потребою реєстрації валютних операцій на рахунках бухгалтерського обліку та відображення їх у фінансовій звітності комерційного банку;
- необхідністю складання консолідованих фінансових звітів комерційним банком, до складу якого входять зарубіжні підрозділи, які ведуть бухгалтерський облік і складають звіти у валютах, що відрізняються від звітної валюти головного банку.
- представленням фінансової звітності у валюті, яка відрізняється від валюти звітності для більшої зручності зарубіжних користувачів інформації.

Інструментом, який використовується для трансляції фінансових даних з однієї валюти в іншу, є валютний курс. Під останнім розуміють «коефіцієнт обміну двох валют», або «ціну валюти однієї країни, виражену у валюті іншої країни чи у міжнародних розрахункових одиницях» [43]. Як будь-яка ціна, валютний курс змінюється під впливом певних курсоутворювальних факторів, основними з яких є: купівельна спроможність валюти; співвідношення попиту і пропозиції на валютному ринку; рівень і темпи інфляції; стан платіжного балансу країни; ступінь довіри до валюти на національному і світових ринках; валютна політика держави [40].

Якщо б валютні курси були фіксованими, то процес трансляції був би прямим і не складнішим від, наприклад, переведення дюймів у сантиметри. У

зв'язку з тим, що валютні курси постійно змінюються, трансляція у більшості випадків призводить до утворення специфічного виду доходів та витрат. У вітчизняній практиці для позначення даного виду фінансових результатів вживається термін “нереалізований результат” [71], а у зарубіжній літературі – “прибутки (збитки) від трансляції” (gains (loss) on translation) або трансляційні різниці (translation differences) [102, 110, 113]. Водночас, у бухгалтерських стандартах використовується дещо інша термінологія. Зокрема, у Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку (МСБО) 21 “Вплив змін валютних курсів” (IAS 21 “The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates”) та Британському стандарті бухгалтерської практики 20 “Валютна трансляція” (SSAP 20 “Foreign currency translation”) вживається термін “курсові різниці” (exchange differences), а у Американському стандарті фінансового обліку 52 “Валютна трансляція” (SFAS 52 “Foreign currency translation”) - трансляційні коригування (translation adjustments).

Згідно з МСБО 21 курсові різниці - це різниці, які є наслідком відображення в звітності однієї і тієї ж кількості одиниць іноземної валюти у валюті звітності за різними курсами [44]. Аналогічний економічний зміст решти наведених вище категорій дозволяє зробити висновок, що всі ці терміни є тотожними.

Через коливання валютних курсів, процес трансляції супроводжується виникненням обліково-аналітичних проблем, основними з яких є:

прийняття рішення стосовно того, який курс обміну використовувати при трансляції активів, зобов'язань, доходів та витрат, деномінованих в іноземних валютах;

як відображати в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності прибутки та збитки від трансляції.

Саме ці аспекти фінансового обліку впродовж багатьох років намагалися розв'язати бухгалтерські організації та відповідні регулятивні органи різних країн. На сучасному етапі одним з основних документів, який регламентує підходи до обліку валютних операцій та трансляції фінансової звітності у

багатьох країнах є МСБО 21 “Вплив змін валютних курсів”, опублікований Комітетом з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Цей стандарт має загальнометодологічний характер, тобто він стосується усіх видів підприємств, в тому числі комерційних банків.

У МСБО 21 зазначається, що його слід застосовувати:

- а) в обліку операцій в іноземних валютах;
- б) при трансляції фінансових звітів зарубіжних підрозділів, які включаються у фінансову звітність підприємства шляхом консолідації, пропорційної консолідації або методом участі в капіталі.

Водночас стандарт не регламентує такі питання, як:

- облік хеджування статей в іноземних валютах (за винятком курсових різниць, пов'язаних із зобов'язаннями в іноземних валютах, що обліковуються як хеджування чистих інвестицій у закордонне підприємство);
- переведення фінансових звітів підприємств із валюти звітності в іншу валюту для більшої зручності користувачів чи для подібних цілей;
- відображення у Звіті про рух грошових коштів тих грошових потоків, які виникають при проведенні валютних операцій та трансляції руху грошових коштів зарубіжного підрозділу.

У МСБО 21 також не визначається валюта, в якій підприємства повинні подавати свої фінансові звіти. Водночас рекомендується враховувати загальноприйнятту практику - складати фінансову звітність у валюті тієї країни, в якій розташоване підприємство. У випадку використання іншої валюти, а також зміни валюти звітності, стандартом вимагається розкриття причин даних дій.

Перед тим, як розглянути зміст МСБО 21, вважаємо за доцільне глибше проаналізувати суть названих вище проблем та шляхи їх вирішення у міжнародній практиці.

Проблема трансляції охоплює два питання - трансляцію валютних операцій і трансляцію фінансової звітності.

Трансляція валютних операцій - це переведення операцій, деномінованих в іноземних валютах або банківських металах у звітну валюту з метою відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності окремого банку.

Трансляція фінансової звітності стосується одного з етапів підготовки консолідованої фінансової звітності головним банком, до складу якого входять зарубіжні підрозділи, які ведуть бухгалтерський облік і складають звіти у валютах, що відрізняються від звітної валюти головного банку (Рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Місце трансляції в процесі консолідації фінансової звітності комерційного банку

Потрібно зауважити, що метою трансляції є не просто переведення фінансових даних з однієї валюти в іншу, а суть проблеми полягає в тому, щоб віднайти такі методи трансляції, які б:

- по-перше, забезпечували адекватне вимірювання і відображення у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності впливу змін валютних курсів на грошові потоки і капітал підприємства;
- по-друге, не порушували взаємозв'язків між фінансовими показниками зарубіжного підрозділу при консолідації звітності.

При трансляції як валютних операцій, так і фінансової звітності можуть застосовуватися три види валютних курсів:

- 1) історичний курс - курс на дату здійснення валютних операцій. Його використання дозволяє зберегти першопочаткову еквівалентну вартість валютних статей фінансової звітності й уникнути трансляційних прибутків чи збитків;
- 2) курс “закриття” - курс на дату складання звітності. Активи і зобов'язання, що виражені в іноземній валюті, при трансляції за цим курсом показують їх поточну вартість на дату складання фінансової звітності у звітній валюті. У випадку, коли курс “закриття” відрізняється від історичного курсу, виникають трансляційні прибутки або збитки (курсіві різниці);
- 3) середній курс - просте середнє чи середньозважене значення поточних або історичних курсів за певний період.

Використання зазначених вище валютних курсів та їх комбінацій при перерахунку активів, зобов'язань, доходів і витрат, виражених в іноземних валютах призвело до появи різних трансляційних методів. Насамперед дамо оцінку методів трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів. Останні залежно від кількості валютних курсів, які застосовуються при перерахунку елементів балансового звіту, можна класифікувати на два типи (Рис. 2.2.).

До першого типу належить метод єдиного курсу або курсу “закриття” (single or closing rate method), суть якого полягає в тому, що всі активи і зобов'язання зарубіжного підрозділу переводяться у звітну валюту за курсом

“закриття”. Доходи і витрати перераховуються за курсом “закриття” або середнім курсом за відповідний період.

Рис. 2.2. Класифікація методів трансляції фінансової звітності, що застосовуються у міжнародній практиці

Другий тип охоплює методи множинних курсів (multiple rate methods), згідно з якими при трансляції елементів фінансових звітів використовуються різні комбінації історичного курсу та курсу “закриття”. Даний тип об’єднує три методи: поточний-непоточний, монетарний-немонетарний і часовий [102].

Поточний-непоточний метод (current/non-current method) базується на поділі об’єктів обліку на поточні й непоточні. Поточні активи і зобов’язання перераховуються за курсом “закриття”, а непоточні активи і зобов’язання - за історичним курсом. Елементи звіту про прибутки і збитки переводяться за середньозваженим курсом звітного періоду. Виняток становлять знос і амортизаційні витрати, трансляція яких здійснюється за історичним курсом, що діяв на дату придбання відповідних активів. Цей метод широко використовувався у США до 1976 року [113].

В основі монетарного-немонетарного методу (monetary/non-monetary method) також закладена класифікація елементів балансового звіту, але за іншою ознакою. За цим методом активи і зобов’язання поділяють на монетарні

та немонетарні. При цьому монетарні активи і зобов'язання переводяться за курсом “закриття”, а немонетарні - за історичним курсом. Процедура трансляції доходів та витрат аналогічна з попереднім методом [102, 110].

Часовий метод (temporal method) ґрунтується на принципі часовості, який був запропонований американським вченим Леонардом Лоренсеном (Leonard Lorensen) у 1972 році. Згідно з цим принципом трансляція розглядається як процес переведення вартості активів і зобов'язань, деномінованих в іноземних валютах. Іншими словами, трансляція не повина призводити до зміни вартісної оцінки елементів фінансової звітності. На думку Лоренсена, цього можна досягти, якщо при перерахунку використовувати валютні курси, які відповідають датам проведення оцінки активів і зобов'язань. Це означає, що активи і зобов'язання, зафіксовані в балансовому звіті за первісною (історичною) вартістю, мають переводитися за історичним курсом; активи і зобов'язання, відображені за поточною вартістю, а також дебіторська та кредиторська заборгованість - за курсом “закриття”. Амортизаційні витрати перераховуються за тим самим курсом, що і відповідні активи, за якими нарахована амортизація. Інші доходи і витрати переводяться за курсами, які діяли на дату здійснення відповідних операцій або за середніми курсами [113].

Часовий метод має багато спільного з монетарним-немонетарним методом, оскільки передбачає трансляцію грошових елементів, таких як готівка, рахунки дебіторів і кредиторів за курсом “закриття”, а негрошових елементів, оцінених за історичною вартістю за історичним курсом. Водночас, основною відмінністю є те, що за часовим методом негрошові активи, оцінені за поточною вартістю, повинні переводитися за курсом “закриття”. Потрібно зауважити, що використання кожного із зазначених вище методів призведе до одержання різних значень трансляційних різниць. Це зумовлено тим, що в основі трансляційних методів лежать різні припущення щодо того, на які види активів і зобов'язань, виражених в іноземних валютах, впливають зміни валютних курсів (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Відмінності між методами трансляції фінансової звітності

Методи трансляції	Види активів і зобов'язань, які при трансляції призводять до виникнення курсових різниць
Метод курсу «закриття»	Всі активи і зобов'язання
Поточний - непоточний	Поточні активи і зобов'язання
Монетарний - немонетарний	Грошові активи і зобов'язання
Часовий	Всі активи і зобов'язання, крім оцінених за історичною вартістю

Оскільки різні методи трансляції призводять до різних результатів, виникає питання, який з них є найбільш прийнятним. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне провести їх порівняльний аналіз.

Найпростішим з усіх методів є метод курсу “закриття”, так як при його застосуванні всі залишки на балансових рахунках перемножуються на єдиний коефіцієнт (курс “закриття”). Трансляція за цим методом, на відміну від усіх інших методів, не порушує первинні фінансові результати та взаємозв'язки між показниками, які зафіксовані у звітності зарубіжного підрозділу. Основним недоліком даного методу є те, що використання курсу “закриття” при трансляції активів зарубіжного підрозділу, оцінених за історичною вартістю, призводить до одержання беззмістовних значень, які не відображають ні історичної вартості цих активів, ані поточної.

Поточний-непоточний і монетарний-немонетарний методи мають однакові недоліки. По-перше, обидва методи базуються на класифікації об'єктів обліку за певними критеріями. Водночас залишається необгрунтованим питання, чому саме такий поділ елементів фінансової звітності повинен визначати, який курс застосовувати при трансляції. По-друге, у монетарному-немонетарному методі

трансляція негрошових елементів фінансової звітності за історичним курсом буде мати зміст тільки у випадку оцінки цих елементів за історичною вартістю. У цьому виявляється обмеженість даного методу.

Часовий метод покладений в основу Стандарту фінансового обліку N 8 “Облік трансляції валютних операцій та фінансової звітності, деномінованої в іноземній валюті” (Statement of Financial Accounting Standards (SFAS) N 8 “Accounting for the Translation of Foreign Currency Transactions and Foreign Currency Financial Statements”), опублікованого Американською Радою з розробки стандартів фінансового обліку (Financial Accounting Standards Board (FASB)) у 1975 році. Даний стандарт почав діяти з 1 січня 1976 р. і зобов'язував здійснювати трансляцію тільки за часовим методом. При цьому трансляційні різниці необхідно було негайно визнавати як прибутки або збитки того періоду, в якому вони виникали. Відстрочення обліку трансляційних різниць заборонялося [113].

SFAS № 8 різко критикувався. Особливо незадоволеними новими вимогами були американські мультинаціональні компанії. Причиною цього було те, що у середині 1970-х років долар США почав знецінюватися щодо багатьох валют провідних країн світу, зокрема, японської єни, німецької марки та англійського фунта стерлінгів. Згідно з часовим методом перерахунок фіксованих активів за історичним курсом у цей період призводив до появи у консолідованій фінансовій звітності значних сум трансляційних збитків. Водночас позики в іноземних валютах, за рахунок яких фінансувались ці активи, переводились за курсом “закриття”. У зв'язку з цим даний стандарт критикувався за те, що його застосування призводило до облікових результатів, які не узгоджувалися з “економічною реальністю”. Крім цього, вимоги стандарту щодо включення курсових різниць у поточні прибутки або збитки посилювали залежність фінансових результатів багатонаціональних компаній від коливань валютних курсів [120].

Прийняття SFAS N 8 стало поштовхом до гострих публічних дискусій стосовно трансляційних методів як в США, так і за їх межами. У ході цих дебатів

було досягнуто майже цілковитої згоди про недоцільність застосування поточного-непоточного методу трансляції. Подальші обговорення зосередилися на часовому методі та методі курсу “закриття”. Багато зарубіжних вчених відстоювали погляди про неприйнятність методу курсу “закриття” у зв'язку з названим вище недоліком цього методу. Зокрема, Л. Лоренсен писав, що “трансляція за курсом “закриття” активів, оцінених за історичною вартістю призводить до одержання значень, які насправді є тільки результатом множення двох цифр, що не стосуються одне одного” [113].

Серед прихильників методу курсу “закриття” був Британський Комітет з стандартів бухгалтерського обліку (British Accounting Standards Committee (ASC)), який у 1977 р. видав проект Положення N 21 (Exposure Draft (ED) 21). У п.10 цього документа зверталась увага на дві переваги даного методу:

- ✓ його ефективність у випадку, коли фіксовані активи, розміщені за кордоном, фінансуються позиками в іноземній валюті - тоді прибутки та збитки від змін валютних курсів компенсують одні одних;
- ✓ його застосування дозволяє зберегти першопочаткові взаємозв'язки між перерахованими елементами звітності зарубіжного підрозділу [117].

Оскільки кожний із методів трансляції має свої позитивні і негативні сторони, логічно припустити, що за одних обставин ефективнішими будуть одні методи, а за інших - інші методи.

У 1981 році Американська Рада з питань розробки фінансового обліку видала новий Стандарт фінансового обліку N 52 “Валютна трансляція” (SFAS N 52 «Foreign currency translation»), який є чинним у США і тепер. Даним стандартом дозволено здійснювати трансляцію фінансової звітності за двома методами - часовим та методом курсу “закриття”. При цьому застосування методу перерахунку залежить від вибору функціональної валюти, тобто валюти, в якій зарубіжний підрозділ здійснює свою діяльність. Роль функціональної валюти може виконувати валюта країни, в якій розташований підрозділ; валюта звітності головної компанії або третя валюта [120].

SFAS 52 класифікує зарубіжні підрозділи на три категорії:

1. Самостійні господарські підрозділи, діяльність яких в основному зосереджена на місцевих ринках. Як правило, функціональною валютою таких економічних одиниць є валюта країни їх розташування. У такому випадку трансляція фінансової звітності повинна здійснюватися за методом курсу “закриття”.
2. Господарські одиниці, які проводять свою діяльність у тісному взаємозв'язку з головним підприємством, є їх інтегрованою складовою частиною. За таких обставин рекомендовано як функціональну валюту застосовувати валюту звітності головної компанії, а трансляцію здійснювати за часовим методом.
3. Господарські одиниці, які оперують у країнах з високим рівнем інфляції. Такі зарубіжні підрозділи зобов'язані обирати функціональною валютою звітну валюту головної компанії.

Через два роки після опублікування SFAS 52, у квітні 1983 р. Британський Комітет з стандартів бухгалтерського обліку видав свій стандарт бухгалтерської практики 20 «Валютна трансляція» (SSAP 20). У п. 14 SSAP 20 зазначено, що “компанії, як правило, повинні здійснювати трансляцію фінансової звітності своїх зарубіжних підрозділів за методом курсу “закриття”. Водночас, у певних випадках дозволяється використовувати часовий метод. Надання переваги методів курсу “закриття” пояснюється наступними аргументами.

Метод курсу “закриття” ґрунтується на припущенні, що зарубіжний підрозділ здійснює свою діяльність як відокремлена або майже самостійна господарська одиниця. Зазвичай, операції такого підрозділу проводяться у валюті країни його розташування. З точки зору головної компанії, ризику піддається тільки чиста вартість інвестиції, вкладеної у цей зарубіжний підрозділ, а не його активи і зобов'язання. Відповідно, при трансляції важливим є зберегти первинні взаємозв'язки між показниками фінансової звітності зарубіжної господарської одиниці. А це можна досягнути тільки шляхом застосування методу курсу “закриття” [80, 117].

SSAP 20 рекомендує застосовувати часовий метод у випадку, коли діяльність зарубіжного підрозділу тісно пов'язана із діяльністю головної компанії. За таких обставин операції підрозділу повинні обліковуватися так, ніби вони здійснюються самою головною компанією. Стандартом визначається ряд інших факторів, які потрібно брати до уваги при виборі часового методу трансляції.

У липні 1983 р. Комітет з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку опублікував МСБО 21 «Облік впливу змін валютних курсів». Даний стандарт досить подібний до SFAS 52. І хоч у МСБО 21 не вживається термін «функціональна валюта», вибір методу трансляції визначається типом зарубіжного підрозділу та його взаємозв'язком із головною компанією. Стандарт класифікує зарубіжні підрозділи на два типи:

- 1) інтегровані закордонні господарські одиниці, діяльність яких є складовою частиною діяльності головного підприємства;
- 2) самостійні закордонні господарські підрозділи.

Згідно з МСБО 21 трансляція фінансових звітів інтегрованих закордонних господарських одиниць повинна здійснюватися за часовим методом, а самостійних зарубіжних підрозділів - за методом курсу «закриття». Щодо зарубіжних підрозділів, які функціонують у країнах з гіперінфляційною економікою, дозволялося використовувати або часовий метод, або метод курсу «закриття» після проведення відповідної переоцінки.

У 1993 р. даний стандарт було переглянуто і опубліковано новий МСБО 21. Відповідно до останнього фінансова звітність зарубіжних господарських одиниць, що знаходяться в країнах з гіперінфляційною економікою, спочатку повинна переоцінюватися, використовуючи місцеві індекси цін, а потім перераховуватися за методом курсу «закриття». Зауважимо, що SFAS 52 дозволяє у таких випадках використовувати тільки часовий метод.

Аналіз діючих сьогодні стандартів бухгалтерського обліку SFAS 52, SSAP 20 та МСБО 21 свідчить, що всі вони, у більшості випадків, вимагають здійснювати трансляцію фінансової звітності зарубіжних підрозділів за методом

курсу “закриття”. При цьому часовий метод дозволяється використовувати лише за певних обставин.

Водночас у зазначених вище стандартах містяться різні підходи до трансляції звіту про прибутки і збитки, коли балансовий звіт перераховується за методом курсу “закриття”. Так SFAS 52 вимагає застосовувати курси, які діяли на дату визнання доходів і витрат або відповідні середньозважені курси. Згідно із SSAP 20 дозволено використовувати або курс “закриття”, або середній курс за звітний період. МСБО 21 від 1983 р., як і SSAP 20 теж дозволяв здійснювати перерахунок за двома курсами. Проте переглянутий МСБО 21 вимагає застосовувати тільки курси на дату проведення операцій або відповідні середні курси. Виняток становить трансляція звіту про прибутки і збитки зарубіжного підрозділу, який знаходиться в країні з гіперінфляційною економікою. У цьому випадку потрібно використовувати курс “закриття”.

В Україні, на відміну від міжнародної практики, проблема трансляції фінансової звітності банківських зарубіжних підрозділів не знайшла відповідного висвітлення ні в економічній літературі, ні у правових актах держави. Сьогодні єдиним документом, що регламентуватиме питання трансляції фінансової звітності господарських одиниць за межами України є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 21 “Вплив змін валютних курсів”, який набирає чинності з 1 січня 2001 року. Водночас у П(С)БО 21 не міститься конкретних вимог щодо трансляції фінансової звітності банківських зарубіжних підрозділів. Дане питання може здаватися не зовсім актуальним, оскільки станом на 01.01.2000 тільки один комерційний банк мав філію за кордоном. Разом з тим, посилення конкуренції на внутрішньому фінансовому ринку, на нашу думку, сприятиме створенню зарубіжних підрозділів комерційних банків. Тому питання трансляції фінансової звітності потребує якнайшвидшого врегулювання.

У зв'язку з тим, що комерційні банки України мають право відкривати на території інших держав філії та представництва, виникає питання які трансляційні методи доцільно використовувати в обох випадках? Вибираючи

метод трансляції фінансової звітності, ми рекомендуємо враховувати такі основні фактори:

- тип зарубіжного підрозділу та його взаємозв'язки із головним банком;
- економічне середовище, в якому функціонує підрозділ;
- види валют, задіяні в процесі трансляції;
- цілі трансляції.

У п.23 - 26 МСБО 21 подаються ознаки за якими зарубіжні підрозділи класифікуються на інтегровані та самостійні господарські одиниці [44]. Враховуючи ці критерії, а також регламентацію вітчизняним законодавством діяльності філій та представництв банків, ми прийшли до таких висновків:

1. Оскільки представництво не є юридичною особою, не має права здійснювати банківські операції, виступає від імені головного банку і ним фінансується, то його, згідно з МСБО 21 потрібно класифікувати як інтегровану господарську одиницю, а отже, фінансову звітність перераховувати за часовим методом.

2. Філія, як і представництво, теж не є юридичною особою та діє від імені головного банку. Проте філія має право здійснювати банківські операції в межах дозволу, наданого їй головним банком. Тому відразу неможливо класифікувати банківську філію як інтегровану чи самостійну господарську одиницю. Для цього необхідно володіти фактичною інформацією про діяльність філії та її взаємозв'язки з головним банком. Філію можна вважати самостійним підрозділом та здійснювати трансляцію її фінансової звітності за методом курсу “закриття” тоді, коли вона є відносно автономною від головного банку, фінансується в основному через власні операції або місцеві позики, її операції з головним банком не є значними, а повсякденна діяльність не має безпосереднього впливу на рух його грошових коштів. У випадку, коли філія проводить свої операції, так, ніби вони є продовження діяльності головного банку - трансляцію доцільно здійснювати за часовим методом [37].

Враховуючи те, що як часовий метод, так і метод курсу “закриття” мають недоліки, ми пропонуємо трансляційний метод, що є своєрідним компромісом

двох попередніх. Насамперед зауважимо, що застосування часового методу при перерахунку балансового звіту зарубіжного підрозділу, в якому всі активи та зобов'язання оцінені за поточною (ринковою) вартістю дасть ті самі результати, що і метод курсу “закриття”. Якщо перед трансляцією балансового звіту привести вартість активів і зобов'язань, оцінених за історичною вартістю відповідно до ринкової шляхом переоцінки, то це дозволить уникнути основного недоліку методу курсу “закриття”. Елементи звіту про прибутки і збитки, на нашу думку, доцільно переводити за курсами, які діяли на дату визнання доходів і витрат, або середніми курсами, що дозволить відобразити у звітності реальні фінансові результати.

Суттєвий вплив на вибір методу трансляції має економічне середовище, в якому функціонує банківська філія чи представництво. Підтвердженням цього є те, що обліковими стандартами встановлюються особливі вимоги щодо трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів, які оперують у країнах з гіперінфляційними економіками. Іншим важливим чинником є цілі трансляції. Так наприклад, трансляція фінансових звітів зарубіжних підрозділів з метою консолідації має мало спільного із переведенням звітності незалежного комерційного банку для більшої зручності іноземних користувачів інформації.

На завершення розгляду проблеми трансляції фінансової звітності потрібно звернути увагу на те, що згідно із Положенням про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України комерційний банк зобов'язаний складати консолідовану фінансову звітність щодо всіх установ, які входять до його складу [65]. Водночас трапляються випадки, коли проведення трансляції фінансової звітності, а отже й консолідації не завжди є доцільними, а саме, коли фінансова звітність, виражена у досить стабільній валюті, переводиться у дуже нестабільну валюту чи навпаки. За таких обставин трансляція призведе до беззмістовних результатів. На нашу думку, така ситуація повинна бути передбачена законодавством і відповідним чином урегульована .

Проведення комерційним банком валютних операцій ставить перед ним додаткові облікові проблеми, зокрема:

- яку систему обліку вибрати для реєстрації валютних операцій;
- за яким курсом відображати валютні операції на рахунках бухгалтерського обліку в момент їх здійснення;
- як відображати активи, зобов'язання, доходи та витрати, виражені в іноземних валютах і банківських металах у фінансовій звітності.

Згідно з чинним законодавством України комерційним банкам дозволено самостійно обирати систему та підсистеми фінансового й управлінського обліку, а також визначати свою облікову політику, затверджувати правила документообороту, технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків та регістрів аналітичного обліку [65].

З 1 січня 1998 року був запроваджений новий План рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України, затверджений Постановою Правління НБУ від 21.11.97 р. № 388. Однією із особливостей Плану рахунків є його мультивалютність, тобто операції, які здійснюються в іноземних валютах та банківських металах обліковуються на тих самих рахунках, що й операції у національній валюті, згідно з їх економічним змістом. Використання рахунків Плану забезпечує ведення синтетичного обліку валютних операцій. Детальна інформація про здійснені валютні операції відображається на рівні аналітичного обліку. Комерційні банки самостійно визначають власну систему аналітичного обліку, але при цьому зобов'язані використовувати встановлені НБУ параметри аналітичних рахунків. Зауважимо, що код валюти або банківського металу є загальним обов'язковим параметром аналітичних рахунків [69].

Зв'язок між операціями в іноземних валютах або банківських металах та національній валюті забезпечується за допомогою:

рахунків валютних позицій: № 3800 “Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів”, № 9280 “Позабалансова позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів”;

рахунків гривневого еквівалента валютних позицій: № 3801 “Еквівалент позиції банку щодо іноземної валюти та банківських металів”, № 9281 “Еквівалент позабалансової позиції банку щодо іноземної валюти та банківських металів”.

Всі зазначені вище рахунки є технічними й активно-пасивними. Рахунки № 3800 і № 9280 ведуться в іноземній валюті, а № 3801 та № 9281 - у гривнях. Залишки за технічними рахунками не включаються до підрахунку загальної суми активів, зобов'язань і валюти балансу банку [26]. Отже, рахунки валютної позиції відображають балансові та позабалансові позиції комерційного банку в іноземних валютах і банківських металах, а рахунки гривневого еквівалента валютної позиції - вартість валютних позицій у гривнях.

Зазвичай, комерційні банки, як й інші суб'єкти господарювання, ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у валюті тієї країни, в якій вони розташовані. Необхідність реєстрації банківських операцій на рахунках бухгалтерського обліку в день їх проведення зумовила виникнення досить простого правила - операції, що здійснюються в іноземних валютах або банківських металах перераховуються у звітну валюту за курсом на дату їх здійснення. Дане правило узгоджується із вимогами п.9 МСБО 21, де зазначається, що “операції в іноземних валютах слід відображати при первісному визнанні у валюті звітності, перераховуючи суми в іноземній валюті із застосуванням курсу обміну між валютою звітності та іноземною валютою на дату здійснення операції” [44].

Водночас, на практиці, зазначене вище правило не завжди легко реалізувати, що зумовлено великою різноманітністю як обмінних курсів валют, так і валютних операцій. Розглядаючи проблему трансляції фінансової звітності, ми зосереджували увагу на трьох видах валютних курсів - курсі “закриття”, історичному та середньому. Крім зазначених валютних курсів, їх можна класифікувати на ринкові й офіційні; спотові та форвардні; курси покупця і продавця та інші види. Питання вибору валютних курсів при трансляції валютних операцій ускладнюється значною різноманітністю валютних

операцій. При відображенні різних видів валютних операцій на рахунках бухгалтерського обліку можуть застосовуватися не тільки різні види валютних курсів, але й різна їх кількість.

Згідно із Положенням про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України комерційні банки повинні вести бухгалтерський облік і складати фінансову звітність у валюті України. Операції в іноземних валютах теж мають відображатися в обліку та звітності у гривні з перерахуванням їх за курсом НБУ на дату здійснення операції або складання звітності [65]. Потрібно зауважити, що остання вимога зазначеного вище Положення суперечить іншому нормативному акту НБУ - Правилам обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах [69], якими дозволяється використання в обліку, крім офіційних, також ринкових курсів. З метою усунення суперечностей між цими двома нормативними актами НБУ, на нашу думку, у Положенні необхідно чітко визначити валютні операції, до яких в бухгалтерському обліку потрібно застосовувати офіційний курс, а до яких - ринковий.

Коливання валютних курсів викликає потребу проведення переоцінки активів, зобов'язань, доходів і витрат, деномінованих в іноземних валютах. При цьому підходи до відображення у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності грошових і негрошових статей відрізняються. Так МСБО 21 вимагає, щоб на кожну дату складання балансового звіту:

- а) монетарні елементи в іноземній валюті відображалися з використанням курсу “закриття”;
- б) немонетарні елементи, деноміновані в іноземній валюті й оцінені за історичною вартістю, відображалися за курсами на дату здійснення операцій;
- в) немонетарні елементи, деноміновані в іноземній валюті й оцінені за справедливою вартістю, відображалися за курсами, які існували на дату оцінки їх вартості.

Аналогічні вимоги містяться у SSAP 20, SFAS 52 та банківському законодавстві України. Зокрема, згідно із Правилами бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах, негрошові елементи, такі як: внески до статутного фонду в іноземній валюті, основні засоби, придбані за іноземну валюту та довгострокові вкладення в іноземній валюті у закордонні підприємства, - повинні обліковуватися у гривні за історичною вартістю і переоцінці не підлягають. Усі інші балансові рахунки, деноміновані в іноземних валютах, потрібно переоцінювати при кожній зміні офіційного курсу НБУ. Отже, вітчизняні комерційні банки обліковують негрошові активи і зобов'язання за історичним курсом, а грошові - за курсом "закриття".

Зауважимо, що відображення у фінансовій звітності негрошових елементів за історичним курсом є загальноприйнятим у міжнародній практиці. Водночас облік грошових статей може здійснюватися не тільки за курсом "закриття", але й за 1) історичним курсом; 2) за нижчим курсом для активів та вищим для зобов'язань із двох курсів: історичним чи курсом "закриття" [113].

Оскільки більшість банківських валютних операцій за своєю економічною суттю аналогічні тим, які здійснюються у національній валюті, то й підходи до їх обліку є досить подібними. Разом з тим, певні види валютних операцій мають свою специфіку. Методика обліку останніх буде розглядатися у наступному параграфі.

2.2. Бухгалтерський облік валютно-обмінних операцій

Згідно з визначеннями, які містяться у нормативних актах НБУ, вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, обмінні операції - це операції, які передбачають обмін однієї валюти на іншу [71]. На нашу думку, таке трактування є неповним, оскільки без уваги залишаються операції, об'єктом обміну яких є банківські метали; платіжні документи та інші цінні папери,

виражені в іноземній валюті чи банківських металах. Тому ми вважаємо, що обмінні операції потрібно тлумачити як операції з обміну одних валютних цінностей на інші.

Здійснення вітчизняними комерційними банками обмінних операцій, а також відображення їх в бухгалтерському обліку та звітності регламентується рядом нормативних актів НБУ, основними з яких є: Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України [74]; Правила бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах [71]; Положення про організацію торгівлі банківськими металами на валютному ринку України [66]; Правила випуску та обігу валютних деривативів [72]; Правила здійснення конверсійних операцій з готівковою іноземною валютою уповноваженими банками [73].

Незважаючи на значну кількість нормативних актів, організація проведення та методика обліку обмінних операцій комерційних банків потребує подальшого вироблення і вдосконалення.

Важливе теоретичне і практичне значення для вдосконалення бухгалтерського обліку та аналізу обмінних операцій має їх науково обгрунтована класифікація. У спеціальній економічній літературі цьому питанню не приділено належної уваги. На основі вивчення зарубіжних наукових праць і враховуючи діючу вітчизняну і міжнародну практику обліку обмінних операцій, ми пропонуємо класифікацію обмінних операцій за такими ознаками: видами валютних ринків; об'єктами обміну; формами грошей; строковістю; метою проведення; контрагентами; джерелами коштів; відображенням на рахунках бухгалтерського обліку. Розглянемо детальніше види обмінних операцій та діючу методику їх обліку згідно із запропонованою класифікацією.

Обмінні операції можуть проводитися на різних валютних ринках, що зумовлює їх класифікацію на операції національного (внутрішнього), регіонального та міжнародних ринків.

На внутрішніх валютних ринках банки здійснюють операції з купівлі-продажу національної валюти за іноземні валюти або банківські метали. Більшу

частину контрагентів комерційного банку на національному валютному ринку становить місцева клієнтура. На регіональних валютних ринках проводяться операції з певними валютами конкретного регіону. Світові валютні ринки зосереджені у світових фінансових центрах, найбільшими з яких є Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт-на-Майні, Париж, Цюрих, Токіо, Сінгапур, Бахрейн. На цих ринках банки в основному здійснюють операції тільки з валютами, які широко використовуються у світовому платіжному обороті [40].

Враховуючи економічний зміст обмінних операцій, їх потрібно класифікувати за ознакою об'єктів обміну. Об'єктами обмінних операцій є валютні цінності, якими, згідно з чинним законодавством України вважаються: валюта України, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України; іноземна валюта, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах; монетарні метали [10, 19]. Оскільки обмінна операція поєднує у собі дві дії (купівлю одних валютних цінностей і продаж інших), то об'єктами обміну є щонайменше два види валютних цінностей. За вказаною ознакою серед обмінних операцій доцільно виділяти операції обміну: національної валюти на іноземну валюту; національної валюти на банківські метали; однієї іноземної валюти на іншу іноземну валюту.

Залежно від того, в якій формі одні валютні цінності обмінюються на інші, обмінні операції можна класифікувати на готівкові, безготівкові та комбіновані (готівково-безготівкові).

Готівкові обмінні операції - це фізична купівля чи продаж одних видів валютних цінностей за інші. Готівкові обмінні операції здійснюються комерційними банками через касу або пункт обміну іноземної валюти. Відповідно до нормативно-правових актів НБУ готівкові обмінні операції належать до неторговельних операцій з валютними цінностями [67]. На нашу думку, зарахування обмінних операцій до категорії неторговельних є невдалою з таких причин:

по-перше, обмінні операції - це операції з обміну (купівлі-продажу) одних валютних цінностей за інші. Іншими словами, з точки зору комерційного банку - це торговельні операції.

по-друге, зарахування обмінних операцій до неторговельних викликає суперечність із діючою методикою відображення цих операцій у бухгалтерському обліку та звітності. Так згідно з нормативно-правовими актами НБУ фінансові результати від проведення обмінних операцій повинні відображатися на рахунку № 6204 “Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами” [69], а у Звіті про прибутки і збитки (форма N 2-КБ) ці фінансові результати показуються за статтею “Результат від торговельних операцій” [24]. Ми вважаємо, що вживання терміна “неторговельні операції” стосовно банківських обмінних операцій є недоречним.

Потрібно зауважити, що в Україні запроваджено ряд обмежень щодо обмінних операцій комерційних банків. Згідно з чинним законодавством при здійсненні операцій з готівковою іноземною валютою через касу банку або пункт обміну курс гривні до іноземної валюти може відхилитися від офіційного курсу НБУ не більше ніж на 10 % разом з комісійними винагородами та збором на обов'язкове державне пенсійне страхування. Окрім цього, уповноважені банки повинні дотримуватись різниці між курсами купівлі та продажу готівкової іноземної валюти не більше ніж 10 %, які розраховані на підставі офіційного курсу НБУ. Забороняється здійснення безготівкових операцій з купівлі-продажу іноземної валюти першої групи Класифікатора за іноземну валюту інших груп Класифікатора, за винятком купівлі іноземної валюти першої групи Класифікатора за іноземну валюту інших груп Класифікатора на міжнародних валютних ринках [23].

Безготівкові обмінні операції - це операції з купівлі-продажу валютних цінностей, які здійснюються з використанням системи безготівкових розрахунків. До комбінованих (готівково-безготівкових) обмінних операцій відносяться операції з купівлі-продажу готівкових валютних цінностей за безготівкові.

У спеціальній економічній літературі обмінні операції класифікують за ознакою мети або наміру проведення операції. Класифікація за цією ознакою має вагомий вплив на побудову бухгалтерського обліку обмінних операцій. Водночас серед економістів немає єдиного підходу до класифікації за вказаною ознакою. Більшість вітчизняних вчених поділяють обмінні операції за метою проведення на два типи - спекулятивні і хеджувальні [29, 58].

За визначенням, яке міститься у нормативному акті НБУ, операція класифікується як хеджування, якщо 1) точно визначена позиція, за якою існує ризик втрат і яку банк хеджує; 2) фінансовий інструмент точно визначений як хедж у час його придбання або продажу; 3) існує зворотна залежність між зміною ціни на основний інструмент і зміною ціни на інструмент, визначений як хедж, що дозволяє суттєво знизити ризик втрат. Якщо операція з фінансовими інструментами не задовольняє ці вимоги, то вона визначається як спекулятивна [26].

Ми вважаємо, що поділ обмінних операцій за метою проведення тільки на спекулятивні і хеджувальні є недостатнім, оскільки обмін валютними цінностями може здійснюватися і з іншими намірами. Наприклад, банк може купувати іноземну валюту для виконання зобов'язань перед нерезидентами за власними імпортними договорами або з метою виконання зобов'язань перед своїми клієнтами.

Ми пропонуємо класифікувати обмінні операції за ознакою мети (наміру) проведення на хеджувальні та торговельні, а серед останніх виділяти: 1) спекулятивні операції; 2) операції, пов'язані з виконанням власних зобов'язань банку; 3) операції, які здійснюються з метою виконання доручень клієнтів.

Класифікуючи обмінні операції за строковістю, насамперед вважаємо за необхідне, уточнити три часові категорії, пов'язані з їх здійсненням: дата операції, дата валютування та дата завершення розрахунків. Дата операції - це дата відображення в бухгалтерському обліку операції в день її здійснення, тобто в день виникнення прав (активів) або зобов'язань (пасивів) незалежно від дати руху коштів за цією операцією. Дата валютування - це обумовлена угодою

дата надходження коштів, коли вони переходять у розпорядження отримувача. Дата завершення розрахунків - це дата фактичного зарахування або списання коштів за операцією.

Саме період часу від дати операції до дати валютування є критерієм поділу обмінних операцій на операції з негайним надходженням валютних цінностей та строкові.

Переважає більшість усіх валютно-обмінних операцій, які здійснюються вітчизняними комерційними банками - це операції з негайним надходженням коштів. Для позначення останніх вживаються також такі терміни як “касові” або “спотові” операції. У зв'язку з тим, що зазначені поняття часто по-різному тлумачаться у вітчизняній економічній літературі, вважаємо за доцільне уточнити їх зміст. Операція спот (spot) - це операція з купівлі-продажу одних валютних цінностей за інші за обумовленим курсом на умовах їх поставки контрагентами не пізніше ніж на другий робочий день після дати укладення угоди. Операції з негайним надходження здійснюються за поточним ринковим курсом, який також прийнято називати спотовим валютним курсом, а ринок, на якому вони проводяться - спотовим. Дводенний термін надходження валюти за спотовими операціями раніше диктувався об'єктивними труднощами завершення розрахунків у коротший строк [28, 40].

Вдосконалення електронних засобів зв'язку та передачі інформації посприяло скороченню термінів здійснення операцій. Тому стало можливим здійснювати поставку валюти на наступний день або навіть у день укладення угоди. Якщо дата валютування за обмінною операцією припадає на день укладення угоди, то про таку операцію говорять, що вона здійснюється на умовах “тод” (від англ. today - сьогодні). Обмінні операції проводяться також на умовах “том” (від англ. tomorrow - завтра), тобто надходження валютних цінностей відбувається наступного робочого дня із дня укладення угоди.

Американський економіст Р. Вейсвейлер (R. Weisweiller) звертає увагу на те, що потрібно розрізняти поняття спотової операції як обмінної операції з датою поставки в межах кількох днів від загальноприйнятого її трактування як

операції з датою валютування на другий робочий день після дати укладення угоди. На його думку, останній вид спотової операції доцільно називати звичайним спотом (ordinary spot) [119].

Операції з негайним надходженням валютних цінностей можуть здійснюватися комерційними банками з різною метою, зокрема, для: забезпечення клієнтських та власних потреб в іноземній валюті; проведення спекулятивних операцій.

Обмінні операції вважаються строковими, якщо період від дати укладення угоди до дати валютування становить понад два робочі дні. До строкових обмінних операцій належать форвардні, свопові, ф'ючерсні та опціонні операції.

У зарубіжній літературі стосовно зазначених видів строкових валютно-обмінних операцій вживається термін “деривативи” (від англ. derivative - похідний), під яким розуміють фінансові інструменти, вартість яких є похідною від вартості відповідних первинних активів (цінних паперів, валюти, товарів тощо) [118, 120].

Більшість зарубіжних авторів розглядають деривативи як інструмент хеджування різних ризиків [108]. Водночас, Дж.Сінкі (J. Sinkey Jr.) та Д.Картер (D. Carter) пишуть, що комерційні банки також використовують деривативи для спекуляції на майбутніх змінах процентних ставок, валютних курсів і цін на товари [116]. Отже, метою проведення комерційними банками строкових валютних операцій може бути хеджування власних і клієнтських валютних ризиків, а також одержання спекулятивних прибутків.

На відміну від спотового ринку, строковий валютний ринок в Україні фактично відсутній, що в основному зумовлено діючим правовим режимом валютно-банківських відносин. Так відповідно до чинного законодавства, усі валютні операції з валютами першої групи “Класифікатора іноземних валют НБУ” та операції з купівлі-продажу безготівкових іноземних валют за гривні можна здійснювати лише на умовах “тод”, “том” або “спот” [23].

Залежно від контрагентів, з якими комерційний банк проводить обмінні операції, останні класифікуються на міжбанківські та клієнтські; операції з резидентами та нерезидентами.

Купівля-продаж валютних цінностей може здійснюватися за рахунок коштів клієнтів або комерційного банку, що дає підставу поділяти обмінні операції на клієнтські та власні операції.

Враховуючи специфіку відображення різних видів обмінних операцій на рахунках бухгалтерського обліку, вони класифікуються на балансові та позабалансові. Згідно із міжнародними стандартами бухгалтерського обліку елемент активу або пасиву проводиться на рахунках балансу у тому разі, якщо він задовольняє дві вимоги:

- 1) імовірно, що банк отримає або втратить будь-яку майбутню економічну вигоду, пов'язану з цим елементом активу або пасиву;
- 2) цей елемент активу або пасиву має вартість, яка може бути досить точно визначена. Елементи активу або пасиву, які не задовольняють ці дві вимоги, обліковуються за позабалансовими рахунками [44]. Більшість валютно-обмінних операцій відображаються у бухгалтерському обліку на балансових рахунках. На позабалансових рахунках обліковуються похідні фінансові інструменти.

З точки зору організації та методики бухгалтерського обліку обмінних операцій, найбільш простими з них є готівкові, комбіновані, а також безготівкові операції з негайним надходженням валюти.

Облік операцій з банківськими металами ведеться аналогічно до операцій з іноземною валютою. Згідно з чинним законодавством України банківські метали - це дорогоцінні метали (золото, срібло, платина, метали платинової групи), доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів. На валютному ринку України об'єктом купівлі-продажу є банківські метали у вигляді стандартних і мірних зливок та монет, вироблених з дорогоцінних металів [66].

Специфікою обліку банківських металів є те, що вони обліковуються за подвійною оцінкою - у вазі хімічно чистого металу (унціях (OZS)) та у гривнях. При цьому використовуються ті ж самі рахунки, що й для обмінних операцій у вільноконвертованих валютах. Кожний вид банківського металу має присвоєний йому відповідний код, який є одним із загальних обов'язкових параметрів аналітичного обліку.

При відображенні операцій з банківськими металами у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності застосовуються офіційні ціни, які фіксуються за результатами торгової сесії на Українській міжбанківській валютній біржі. При кожній зміні офіційної ціни на банківські метали, їх вартість підлягає переоцінці. У консолідованому балансі банку рахунки за кодами металів показуються тільки у гривневому еквіваленті, перерахованому за офіційною ціною [69].

Одними з найскладніших видів валютно-обмінних операцій є операції з валютними деривативами. Незважаючи на те, що основним призначенням деривативів є управління ризиками, їх неправильне застосування чи неадекватний контроль може призвести до погіршення фінансового стану, а то й банкрутства комерційного банку або його клієнтів. Важливим фактором підвищення ефективності та якості контролю за операціями з похідними фінансовими інструментами є вироблення та вдосконалення методики їх відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Потрібно зауважити, що у світовій та вітчизняній практиці питання, пов'язані з обліком валютних деривативів не є повністю врегульованими.

Діючи у різних країнах бухгалтерські стандарти регламентують лише деякі аспекти даної проблеми. Зокрема, у МСБО 21 “Вплив змін валютних курсів” викладено лише підходи до обліку курсових різниць, які виникають від зобов'язань в іноземній валюті, що визнаються як хедж чистих інвестицій підприємства у його зарубіжний підрозділ [44].

З 01.01.1996 р. набрав чинності МСБО 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання” (IAS 32 “Financial instruments: disclosure and

presentation”). Даний стандарт встановлює певні вимоги до подання і розкриття інформації про балансові та позабалансові фінансові інструменти. При цьому дія стандарту поширюється як на первісні, так і похідні фінансові інструменти (деривативи) [44].

Підходи до обліку похідних фінансових інструментів та їх відображення у звітності більш детально викладені в американських стандартах фінансового обліку. Серед останніх необхідно виділити: SFAS 52, SFAS 105, SFAS 107, SFAS 119. Стандарт фінансового обліку SFAS 52 регламентує облік валютних форвардних контрактів, валютних ф'ючерсів та валютних свопів; SFASs 105, 107, 119 - вимоги щодо розкриття інформації про деривативи у фінансовій звітності [120].

Британські стандарти бухгалтерської практики (SSAPs) не містять ніяких вказівок стосовно обліку деривативів. Основним документом, який використовують британські комерційні банки при здійсненні операцій з похідними фінансовими інструментами, є Положення про рекомендовану практику з деривативів (SORP on derivatives), опубліковане Британською банківською асоціацією (BBA) спільно з Ірландською банківською Федерацією (IBF) [105].

В Україні операції з похідними фінансовими інструментами частково регламентуються Положенням про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів [62]. Цим документом визначаються обов'язкові реквізити, які повинні містити деривативи, що укладаються на організованому та неорганізованому ринках.

Згідно з Положенням дериватив - це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати базовий актив на визначених ним умовах у майбутньому. У даному нормативному акті зазначено, що деривативами є форвардні, ф'ючерсні та опціонні контракти. При цьому свопіві угоди не згадуються.

Для порівняння наведемо визначення деривативів, опубліковане КМСБО. Згідно з МСБО 32 деривативи - це фінансові інструменти (такі як, фінансові

опціони, ф'ючерси, форварди, процентні та валютні свопи), які створюють права та зобов'язання, що ведуть до передачі одного чи кількох фінансових ризиків, властивих основному фінансовому інструменту, між сторонами контракту про даний інструмент. Деривативи не призводять до передачі основного первісного фінансового інструмента на момент укладення угоди, і така передача не обов'язково має місце після закінчення дії контракту [44].

На нашу думку, визначення деривативу, яке міститься у зазначеному вище Положенні, на відміну від наведеного в МСБО 32, не відображає специфіки похідних фінансових інструментів. Крім цього, у Положенні доцільно було б уточнити чи свопи входять до форвардних контрактів, чи не визнаються деривативами.

Іншим нормативним документом, який стосується похідних фінансових інструментів, є Правила випуску та обігу валютних деривативів [72]. Дані правила містять механізм випуску та обігу лише форвардних валютних контрактів. Останні визначаються як угода між двома банками, яка має на меті запобігання ризикам щодо змін у майбутньому курсів валют і процентних ставок за депозитами в іноземній валюті. Дві сторони угоди зобов'язані визначити певну процентну ставку та курс на певний період часу для узгодженої суми валюти, починаючи з визначеної контрактом майбутньої дати розрахунків (мінімум один місяць з дати укладення угоди). Зауважимо, що форвардні операції, які здійснюються на міжнародних валютних ринках суттєво відрізняються від їх українського варіанта.

Згідно з Правилами форвардні валютні контракти укладаються на первинному ринку за стандартною формою, що відповідає чинному вітчизняному законодавству. Покупцями і продавцями цих деривативів можуть бути банки-резиденти та банки-нерезиденти України. У даному нормативному акті також викладені загальні правила бухгалтерського обліку форвардних валютних контрактів. Їх суть полягає у необхідності відображення в обліку трьох типів бухгалтерських подій:

- 1) дати укладення угоди;

- 2) дати оцінки вартості (кінець періоду оцінки, якщо кошти за операцією не сплачені);
- 3) дати розрахунків.

Номінальна вартість форвардного контракту обліковується за позабалансовими рахунками, а його переоцінка здійснюється на кожну звітну дату з використанням форвардного курсу на період до дати виконання контракту. Результат переоцінки форварду, придбаного з метою хеджування, визначається симетрично з результатом переоцінки фінансового інструмента, який хеджується.

Деякі аспекти обліку валютних деривативів регламентуються “Правилами бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах” [71]. У цьому нормативному акті зазначається, що при невідповідності дати операції та дати валютування, обмінні операції повинні обліковуватися на позабалансових рахунках групи 920 “Валюта та банківські метали, які куплені, але не отримані” та 921 “Валюта та банківські метали, які продані, але не відіслані”. При здійсненні бухгалтерських проводок за позабалансовими рахунками суми в іноземній валюті записуються у подвійній оцінці (за номіналом та в гривневому еквіваленті за офіційним курсом на дату здійснення проводок), а гривневі суми відображаються за курсом угоди.

У Правилах також зазначається, що необхідно розрізняти переоцінку позабалансових рахунків в іноземній валюті від переоцінки деривативних угод, номінали яких обліковуються за рахунками 9 класу і результати переоцінки відображаються не рідше одного разу на місяць за балансовим рахунком № 3810 “Балансуючий рахунок за результатами переоцінки позабалансової позиції щодо іноземної валюти та банківських металів” у кореспонденції з рахунками доходів та витрат.

Аналіз чинного законодавства України дає підстави зробити висновок, що питання регламентації порядку проведення та бухгалтерського обліку операцій комерційних банків з валютними деривативами потребує подальшого вироблення.

Потрібно зауважити, що фахівці НБУ розробили ряд проектів з регламентації обліку строкових валютних операцій комерційних банків. Зокрема, проект “Порядку бухгалтерського обліку угод з купівлі-продажу іноземної валюти уповноваженими банками на умовах форвард» був розісланий комерційним банкам на розгляд ще у вересні 1998 році, але так і залишився незатвердженим.

Діючі валютні обмеження та недосконалість вітчизняного банківського законодавства – основні причини, які гальмують розвиток операцій українських комерційних банків з валютними деривативами. За таких умов валютний ринок важко назвати повноцінним.

Успішність проведення обмінних операцій значною мірою залежить від правильної організації та методики їх бухгалтерського обліку. Водночас досить вагомим фактором забезпечення ефективності банківської діяльності на валютних ринках є вдосконалення методики бухгалтерського обліку фінансових результатів від їх проведення.

2.3. Бухгалтерський облік фінансових результатів від проведення валютних операцій

Бухгалтерський облік фінансових результатів від проведення валютних операцій є одним з найбільш складних і дискусійних. Як пише М. Піраєр (Marcus Peeraer): «немає інших операцій, більш складних для визначення їх прибутковості, ніж валютні операції. Немає іншої звітної системи більш зручної для гри з цифрами прибутковості, аніж звітна система прибутків і збитків від валютних операцій» [58]. Потрібно також відзначити, що діючий нині в Україні порядок бухгалтерського та податкового обліку фінансових результатів діяльності комерційних банків у валютній сфері потребує вдосконалення.

Система бухгалтерського обліку фінансових результатів від проведення валютних операцій повинна забезпечувати:

оперативне і точне визначення величини доходів, витрат, прибутків (збитків);

контроль за правильністю застосування принципів міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;

точний розрахунок бази оподаткування;

відображення у фінансовій звітності надійної та прозорої інформації про фінансові результати діяльності.

Елементами, які визначають фінансовий результат, є доходи і витрати, тому вважаємо за доцільне дати їх визначення. Найбільш точно зміст даних категорій розкривається у Концептуальних основах підготовки і подання фінансової звітності (Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements), опублікованих Комітетом з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку у 1989 році [44]. Відповідно до цього документа, доходи - це збільшення економічних вигод впродовж звітного періоду у формі припливу або зростання активів, або зменшення зобов'язань, що приводять до збільшення капіталу і не є внесками власників капіталу підприємства. Витрати - це зменшення економічної вигоди у звітному періоді у формі відпливу чи використання активів, або виникнення заборгованості, що призводить до зменшення власного капіталу і не є розподіленням між власниками капіталу. На основі даних визначень можна зробити висновок, що доходи і витрати комерційного банку від валютних операцій безпосередньо впливають на величину його капіталу.

Якщо сума доходів перевищує суму витрат, то фінансовим результатом є прибуток, у протилежному випадку - збиток. Принципово важливим для теорії й практики бухгалтерського обліку є правильне трактування понять «прибуток» і «збиток». У Концептуальних основах підготовки і подання фінансової звітності категорія прибуток визначається як «залишок, одержаний після вирахування витрат із доходів», а також як «будь-яка сума, що перевищує необхідну для підтримання капіталу на початку періоду». Збитки трактуються як «зменшення економічної вигоди, і які за своєю суттю не відрізняються від інших витрат».

Регламентация фінансового обліку доходів і витрат комерційних банків України ґрунтується на загальноприйнятих у міжнародній практиці принципах бухгалтерського обліку - нарахування, відповідності та обачливості.

Відповідно до принципу нарахування, статті доходів і витрат обліковуються та оцінюються в період здійснення економічних операцій, незалежно від того, коли були отримані або сплачені кошти.

Суть принципу відповідності полягає у розмежуванні витрат і доходів між звітними періодами та узгодженні доходів звітного періоду з витратами, завдяки яким одержано ці доходи.

Згідно з принципом обачливості неприпустиме як переоцінювання активів або доходів, так і недооцінювання зобов'язань і витрат. За цим принципом доходи повинні визнаватися у бухгалтерському обліку тільки тоді, коли є впевненість у їх отриманні, а витрати - зразу, як тільки з'явилась ймовірність у їх виникненні.

Відповідно до Правил бухгалтерського обліку процентних та комісійних доходів і витрат банків [70] принципи нарахування і відповідності застосовуються, якщо: а) фінансовий результат операції, пов'язаної з наданням (отриманням) послуг, може бути досить точно оцінений; б) доходи або витрати відповідають виникненню реальної заборгованості (дебіторської - у разі доходу та кредиторської - у разі витрат). Ці умови вважаються виконаними за наявності угоди про надання (отримання) послуг, яка має юридичну силу та документів, що підтверджують повне або часткове надання (отримання) послуг. У випадку невиконання зазначених вище умов принципи нарахування і відповідності застосовуються у межах принципу обачливості.

Крім зазначених принципів, Правилами також дозволяється облік доходів за касовим методом, якщо банк може довести, що їх отримання є сумнівним. За касовим методом обліку доходи визначаються з моменту надходження грошей, а витрати - з моменту їх сплати. У зв'язку з цим даний метод не узгоджується ні з принципом відповідності, ні реалізації. На касовому методі базувався облік фінансових результатів вітчизняних комерційних банків до переходу на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО). Зауважимо, що

відповідно до Загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку, що використовуються в США (GAAP USA), застосування касового методу обліку не дозволяється [97].

Від принципів побудови бухгалтерського обліку залежить методика розрахунку фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання. У більшості країн визначення фінансових результатів базується на принципі нарахування, який тісно пов'язаний з принципами відповідності і реалізації. Фінансовий результат за певний період розраховується як різниця між доходами, визначеними в цьому періоді та витратами, яких зазнали у зв'язку з генеруванням цих доходів, незалежно від того, коли фактично були отримані чи сплачені гроші. Потрібно також зауважити, що у більшості випадків, як суми доходів, так і суми витрат за певний період не дорівнюють фактичним обсягам надходження або сплати грошових коштів. Найважливішою перевагою обліку за принципом нарахування є те, що він забезпечує відображення у фінансовій звітності реальних результатів діяльності.

Важливе значення для успішного виконання завдань бухгалтерського обліку фінансових результатів, а також для їх планування та аналізу, має класифікація доходів і витрат від проведення валютних операцій. Згідно з МСБО 30 «Розкриття інформації у фінансових звітах банків та подібних фінансових установ» до основних видів банківських доходів належать: проценти, плата за послуги, комісійні та торговельні результати, а до основних видів витрат - проценти, комісійні, збитки від позик та авансів, нарахування, пов'язані зі зменшенням балансової вартості інвестицій та загальні адміністративні витрати [44].

У цілому, закладена у Плані рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України класифікація доходів і витрат забезпечує їх деталізований облік і дає можливість одержувати інформацію для оцінки фінансового стану банку. Водночас проведення аналізу ефективності валютних операцій за даними синтетичного обліку є досить проблемним. Це зумовлено такими основними причинами.

По-перше, більшість видів доходів і витрат, одержаних від валютних операцій, обліковуються на тих самих рахунках, що й аналогічні доходи і витрати від операцій, проведених у національній валюті. Наприклад, у Плані рахунків немає окремих рахунків для обліку доходів і витрат від операцій із залучення і розміщення коштів на валютному ринку. Для обліку суто валютних доходів і витрат у 6 і 7 класах Плану рахунків передбачено тільки чотири рахунки:

6104 П «Комісійні доходи за операціями на валютному ринку та ринку банківських металів для банків»;

6114 П «Комісійні доходи за операціями на валютному ринку та ринку банківських металів для клієнтів»;

6204 АП «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами»;

7104 А «Комісійні витрати за операціями на валютному ринку та ринку банківських металів» [26].

По-друге, оскільки доходи і витрати від валютних операцій відображаються за рахунками 6 і 7 класів у національній валюті, то для аналітичних рахунків даних класів не передбачено обов'язкового параметра коду валюти або банківського металу.

Таким чином, на рівні синтетичних рахунків неможливо одержати об'єктивні дані про фінансові результати від валютних операцій. На нашу думку є два варіанти вирішення цієї проблеми:

- 1) у 6 і 7 класи Плану рахунків увести додаткові рахунки для обліку процентних та інших видів доходів і витрат від валютних операцій;
- 2) для рахунків 6 і 7 класів увести як обов'язковий параметр аналітичного обліку код валюти або банківського металу.

При цьому останній варіант є більш доцільним, оскільки його реалізація є досить простою і, на відміну від першого варіанта, не призведе до перевантаження Плану рахунків. Водночас, введення даного параметра аналітичного обліку дозволить НБУ та іншим зовнішнім користувачам одержувати з балансових звітів комерційних банків детальну інформацію про результати їх діяльності на валютному ринку.

Однією із передумов вдосконалення обліку фінансових результатів валютних операцій є розробка класифікації доходів і витрат, одержаних від їх проведення. У зв'язку з цим нами пропонується наступна класифікація (Рис. 2.3.).

Рис. 2.3. Класифікація доходів і витрат комерційного банку від діяльності на валютних ринках

В основу побудови запропонованої класифікації покладено як загальні, так і специфічні критерії. Це зумовлено тим, що більшість видів валютних операцій за своєю суттю аналогічні операціям, які здійснюються в національній валюті, що дає підстави для класифікації доходів і витрат від їх здійснення за спільними ознаками. Разом з тим, діяльність комерційних банків на валютному ринку супроводжується виникненням характерних тільки для даного напрямку банківської діяльності фінансових результатів, що зумовлює виділення специфічних ознак. Розглянемо детальніше види валютних доходів і витрат.

Операційні - це доходи і витрати, які виникають у результаті виконання банком своїх функцій на валютному ринку. Вони поділяються на банківські та небанківські.

До банківських належать доходи і витрати, безпосередньо пов'язані з проведенням валютних операцій, на які комерційний банк одержав генеральну ліцензію НБУ. Банківські доходи і витрати класифікуються за наступними ознаками.

□ За способом визначення:

- процентні - це доходи і витрати, які обчислюються пропорційно до часу і сумі активу або зобов'язання;
- комісійні - це доходи і витрати, які обчислюються пропорційно до суми активу чи зобов'язання незалежно від часу або є фіксованими;

торговельні - це чисті прибутки (збитки) від операцій купівлі-продажу валютних цінностей. У більшості випадків вони розраховуються як різниця між вартістю купівлі валютних цінностей та вартістю їх продажу. Одержаний

результат від торгової операції у вигляді прибутку збільшує суму доходів банку, а у вигляді збитку зараховується на зменшення доходів.

□ За джерелами отримання:

доходи і витрати від основної діяльності;

доходи і витрати, не пов'язані з основною діяльністю (непередбачені) - це доходи і витрати, які можуть виникати або не виникати в процесі здійснення

основної діяльності (наприклад, доходи (витрати) від зміни правил (методів) бухгалтерського обліку);

□ За впливом на фінансові результати звітних періодів:

доходи і витрати, що впливають на фінансові результати одного звітного періоду, - це доходи і витрати, які повністю належать до фінансових результатів того звітного періоду, в якому вони виникли;

впливають на фінансові результати двох і більше звітних періодів - це доходи і витрати, які частинами включаються до фінансових результатів різних звітних періодів.

За періодом виникнення доходів (витрат) та їх фактичним одержанням (здійсненням):

нараховані доходи і витрати - це доходи зароблені, але ще не отримані та зазначені витрати, але ще не сплачені;

доходи і витрати майбутніх періодів - це доходи, отримані наперед, але ще не зароблені; витрати, сплачені наперед, але ще не зазначені;

реалізовані - це доходи (витрати) отримані (сплачені) після закінчення фінансової операції або події.

□ Небанківські операційні доходи і витрати охоплюють:

адміністративні витрати, пов'язані із забезпеченням діяльності комерційного банку на валютному ринку (витрати на утримання працівників валютного відділу, плата за користування міжнародними телекомунікаційними системами тощо);

інші небанківські доходи і витрати, що виникають у процесі здійснення небанківських операцій з нерезидентами або деномінованих в іноземній валюті (наприклад, вкладення в іноземні підприємства);

До трансляційних доходів та витрат (курсових різниць) належать результати переведення даних фінансової звітності, що виражені в одній валюті в іншу валюту.

Курсові різниці виникають у двох випадках:

від переоцінки активів і зобов'язань в іноземній валюті, які є наслідком проведення валютних операцій;

при переведенні фінансової звітності зарубіжних підрозділів у звітну валюту головного підприємства з метою складання консолідованих звітів.

Це дає підстави для класифікації нереалізованих результатів (курсових різниць) на два види: 1) прибутки (збитки) від трансляції валютних операцій; 2) прибутки (збитки) від трансляції фінансової звітності.

Курсові різниці, пов'язані з проведенням валютних операцій, в свою чергу, можна класифікувати на прибутки (збитки) за завершеними та незавершеними операціями.

Прибутки (збитки) за завершеними валютними операціями виникають, коли валютний курс, за яким операція була відображена на рахунках бухгалтерського обліку відрізняється від курсу, використаного на момент завершення даної операції. Ці прибутки (збитки) також ще називають реалізованими прибутками (збитками). Загальноприйнятим у міжнародній практиці є негайне їх визнання у звіті про прибутки та збитки.

Прибутки (збитки) за незавершеними валютними операціями мають місце, коли завершенню валютної операції передують складання фінансової звітності. Іншими словами, ці прибутки (збитки) виникають, коли здійснення валютної операції та її завершення відбуваються у різних звітних періодах. Курсові різниці за незавершеними валютними операціями, а також від трансляції фінансової звітності вважаються нереалізованими. У зарубіжній літературі нереалізовані прибутки (збитки) називають ще «паперовими» статтями (англ. - «paper» items) [102,113].

Методика бухгалтерського обліку більшості видів доходів і витрат, пов'язаних із валютними операціями не створює особливих труднощів - вони обліковуються аналогічно до відповідних доходів і витрат від операцій, що здійснюються в національній валюті.

Відповідно до Правил бухгалтерського обліку процентних та комісійних доходів і витрат банків, нарахування і отримання доходів та нарахування і оплата

витрат відображаються шляхом подвійної проводки (в іноземній та національній валютах) з використанням рахунків групи № 380 «Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів». Доходи і витрати в іноземній валюті відображаються за рахунками 6 і 7 класів у національній валюті за офіційним курсом, що діяв на дату їх нарахування [70].

Рахунки класів 6 і 7 при формуванні доходів і витрат кореспондують із рахунками 1-4 класів. Доходи і витрати обліковуються наростаючим підсумком з початку року. В останній робочий день року рахунки доходів і витрат закриваються. Залишки за цими рахунками відносять на рахунок № 5040 АП «Прибуток чи збиток минулого року, що очікує затвердження» і, таким чином, досягається відображення фінансового результату в балансі банку.

Водночас найбільш складними є питання обліку курсових різниць та реалізованого фінансового результату від проведення обмінних операцій. Щодо останнього, то основною проблемою тут є вибір методу розрахунку реалізованого фінансового результату у разі, якщо обмінні курси купівлі (продажу) змінювалися впродовж розрахункового періоду. Дане питання є особливо важливим для комерційних банків, які здійснюють великі обсяги обмінних операцій за власні кошти, оскільки від методу розрахунку залежить величина валових доходів (витрат), а отже і сума прибутку до оподаткування.

Згідно з «Правилами бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах», реалізований результат - це доходи або витрати, отримані чи сплачені після закінчення фінансової операції або події. Його величина розраховується як різниця між фактичною вартістю проданої (купленої) валюти та вартістю купівлі (продажу). У Правилах також зазначається, що комерційні банки можуть здійснювати облік реалізованого результату за одним з трьох методів: FIFO, LIFO чи середньо зваженої вартості. Розглянемо їх суть та проаналізуємо вплив на фінансові результати банку [71].

За методом FIFO (first-in, first-out - перший прийшов, перший пішов) фінансовий результат визначається як добуток суми реалізованої валюти та

різниці між курсом продажу і курсами, за якими були придбані перші суми валют. Якщо спочатку здійснювався продаж валюти, а потім її придбання, то береться різниця між курсом купівлі та курсами, за якими у першу чергу здійснювався продаж валюти.

Метод LIFO (last-in, first-out - останній прийшов, перший пішов) передбачає розрахунок фінансового результату шляхом множення суми реалізованої валюти на різницю між курсом продажу та курсами, за якими були придбані останні суми валют. У випадку, коли спочатку здійснювався продаж, а потім придбання валюти, то береться різниця між курсом придбання та курсами, за якими в останню чергу здійснювався продаж валюти.

При визначенні фінансового результату за методом середньо зваженої, сума реалізованої валюти множиться на різницю між курсом продажу та середнім курсом, за яким була придбана валюта. Якщо операціям купівлі передували операції продажу, для розрахунку беруть різницю між курсом придбання та середнім курсом продажу.

Потрібно зауважити, що застосування кожного із зазначених методів по-різному впливатиме на фінансовий результат, а також дасть різний ефект залежно від напрямів руху обмінних курсів валют (табл.2.1, табл.2.2):

Таблиця 2.2.

Результати розрахунку реалізованого фінансового результату від проведення обмінних операцій в період зниження курсу гривні щодо іноземної валюти

Вид обмінної операції	Сума іноземної валюти	Обмінний курс	Середньо-зважений курс	Реалізований результат, визначений за методом		
				FIFO	LIFO	Середньо-зваженої
Купівля іноземної валюти	800 USD	5,35 USD/UAH	5,41 USD/UAH	152 UAH	30 UAH	110 UAH
	200 USD	5,40 USD/UAH				
	500 USD	5,52 USD/UAH				

Продаж іноземної валюти	600 USD	5, 55 USD/UAH	5,57 USD/UAH			
	100 USD	5, 67 USD/UAH				

Таблиця 2.3.

Результати розрахунку реалізованого фінансового результату від проведення обмінних операцій в період підвищення курсу гривні щодо іноземної валюти

Вид обмінної операції	Сума іноземної валюти	Обмінний курс	Середньо-зважений курс	Реалізований результат, визначений за методом		
				FIFO	LIFO	Середньо-зваженої
Купівля іноземної валюти	800 USD	5, 59 USD/UAH	5,55 USD/UAH	-14 UAH	51 UAH	14 UAH
	200 USD	5, 54 USD/UAH				
	500 USD	5, 48 USD/UAH				
Продаж іноземної валюти	700 USD	5, 57 USD/UAH	-			

Як видно з наведених прикладів, у період зниження обмінного курсу гривні щодо іноземної валюти, найвищий реалізований фінансовий результат було одержано за методом FIFO (152 грн.), а найнижчий - за методом LIFO (30 грн.). Застосування цих ж методів у період підвищення обмінного курсу гривні до іноземної валюти призвело до протилежного ефекту: за методом FIFO обмінні операції виявилися збитковими (14 грн. збитку), а за методом LIFO - прибутковими (51 грн. прибутку). Фінансові результати, розраховані за методом

середньозваженої, в обох випадках знаходилися між значеннями, одержаними за методами LIFO та FIFO.

Таким чином, неможливо визначити, який з методів FIFO, LIFO чи середньозваженої є найкращим для розрахунку реалізованого фінансового результату від обмінних операцій банку. Водночас, можна зробити такі висновки:

- якщо обмінний курс гривні щодо іноземних валют, з якими комерційний банк проводить основну масу операцій, має тенденцію до зниження, то реалізований фінансовий результат, розрахований за методом FIFO буде більшим, ніж за методами середньозваженої чи LIFO. Отже, метод FIFO приведе до збільшення валових доходів та величини податку на прибуток. Застосування методу LIFO у цьому випадку, дасть нижчі валові доходи і таким чином зменшить базу оподаткування та поліпшить ліквідність банку;
- якщо обмінний курс гривні щодо іноземних валют має тенденцію до підвищення, то найбільша величина реалізованого фінансового результату буде одержана за методом LIFO, а найнижча - за методом FIFO;
- метод середньозваженої є компромісом між методами LIFO і FIFO;
- всі розглянуті методи узгоджуються з принципами міжнародних стандартів бухгалтерського обліку [33].

Потрібно зауважити, що згідно з «Правилами бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах», метод розрахунку реалізованого результату визначається обліковою політикою банку і може змінюватися у разі змін вимог НБУ щодо обліку іноземної валюти, або коли зміни призведуть до більш адекватного відображення результату обмінних операцій банку [71]. Водночас, принцип сталості вимагає постійне, із року в рік, застосування банками обраних методів обліку. Зміна методів є досить проблематичною, оскільки потребує додаткового обґрунтування і розкриття у фінансових звітах.

Незважаючи на обраний банком метод обліку реалізованих результатів від обмінних операцій, загальноприйнятим у міжнародній практиці є їх негайне відображення на рахунках доходів чи витрат. Більш дискусійним у колі

науковців і практиків є облік нереалізованих результатів. Основними питаннями, пов'язаними з обліком курсових різниць, що виникають від проведення валютних операцій і трансляції фінансової звітності є:

правомірність застосування однакового підходу до методики обліку реалізованих і нереалізованих результатів;

доцільність відображення курсових різниць на рахунках доходів і витрат.

Проблеми обліку нереалізованих прибутків (збитків) від валютних операцій, в основному, зумовлені наявністю суперечностей між принципом нарахування і обачливості. Згідно з принципом нарахування прибутки або збитки, що виникають внаслідок коригування вартості іноземної валюти необхідно зразу визнавати у бухгалтерському обліку. Відповідно до принципу обачливості доходи повинні визнаватися у бухгалтерському обліку тільки тоді, коли є впевненість у їх отриманні. Оскільки нереалізовані прибутки поточного періоду можуть зникнути у наступному періоді внаслідок майбутніх змін у валютних курсах, то було б необачливо відображати їх у фінансовій звітності. Наявність суперечностей між зазначеними принципами призвела до появи у міжнародній практиці різних підходів щодо відображення в бухгалтерському обліку нереалізованих прибутків (збитків). Зокрема, курсові різниці:

можуть повністю включатися у поточні доходи або витрати;

їх облік може відстрочуватися і здійснюватися на систематичній основі впродовж поточного чи майбутніх звітних періодів;

тільки нереалізовані витрати визнаються негайно, а облік нереалізованих доходів відстрочується [102].

Методика обліку нереалізованих результатів від валютних операцій, залежить від того, якому принципіві надається перевага. Наприклад, у США та Великобританії трансляційні різниці повністю включаються в поточні доходи або витрати. У Канаді облік курсових різниць, пов'язаних з довгостроковими активами і зобов'язаннями в іноземній валюті, відстрочується і амортизується впродовж терміну їх існування. У Німеччині і Франції облік трансляційних прибутків відстрочується до їх реалізації, а збитки визнаються негайно [120].

У багатьох країнах, в тому числі й Україні, облік курсових різниць здійснюється відповідно до вимог МСБО 21 [44]. Згідно з цим стандартом курсові різниці, що виникають при розрахунках за монетарними статтями або при складанні звітів про монетарні статті підприємства за курсами, котрі відрізняються від курсів, за якими вони були первісно відображені впродовж певного періоду або визначені у попередніх фінансових звітах, повинні визнаватися як доходи або витрати того періоду, в якому вони виникли.

Курсові різниці, що виникають за монетарною статтею, яка становить частину чистих інвестицій підприємства в закордонне підприємство, а також курсові різниці, які виникають внаслідок зобов'язань в іноземній валюті, що визнаються як хеджування чистих інвестицій підприємства в закордонне підприємство, - повинні класифікуватися у фінансових звітах як власний капітал до вибуття чистих інвестицій. Після вибуття закордонного підприємства кумулятивну суму відстрочених курсових різниць, які належать цьому підприємству, потрібно визнавати як доходи або витрати того періоду, в якому визнаються прибутки або збитки від реалізації.

У МСБО 21 також міститься дозволений альтернативний підхід до обліку курсових різниць, які є наслідком значної девальвації або знецінення валюти, проти чого не існує практичних засобів хеджування. Такі курсові різниці рекомендується додавати до балансової вартості відповідних активів, за умови, що скоригована вартість не перевищуватиме нижчу з оцінок - відновлювану собівартість або суму очікуваного відшкодування від їх продажу чи використання.

Українські комерційні банки здійснюють фінансовий облік нереалізованих результатів від проведення валютних операцій відповідно до Правил бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах [71]. Згідно з цим нормативним актом комерційні банки повинні при кожній зміні офіційного курсу НБУ здійснювати переоцінку усіх валютних балансових рахунків. Виняток становлять внески до статутного фонду в іноземній валюті, основні засоби,

придбані за іноземну валюту та довгострокові вкладення в іноземній валюті у закордонні підприємства.

Курсові різниці від переоцінки балансових рахунків відносяться на рахунок № 6204 «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами». На цьому ж рахунку обліковуються реалізовані результати від обмінних операцій. Результати переоцінки деривативних угод, номінали яких обліковуються на позабалансових рахунках, повинні відображатися не рідше ніж один раз на місяць (на звітну дату) за балансовим рахунком № 3810 «Балансуючий рахунок за результатами переоцінки позабалансової позиції щодо іноземної валюти та банківських металів» у кореспонденції з рахунками доходів та витрат. Переоцінка решти валютних рахунків 9 класу здійснюється уповноваженими банками на їх розсуд. При цьому результат переоцінки на балансові рахунки не відноситься.

Методика обліку курсових різниць, викладена у зазначених Правилах узгоджується з МСБО 21, проте, на нашу думку, має деякі недоліки.

По-перше, віднесення курсових різниць на рахунок № 6204 «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» є недоречним, оскільки назва рахунку не відповідає об'єкту обліку. Курсові різниці виникають від переоцінки активів та зобов'язань у зв'язку із зміною курсів і не стосуються операцій з купівлі-продажу валютних цінностей.

По-друге, відображення в обліку реалізованих і нереалізованих результатів на одному рахунку створює проблеми щодо визначення реального фінансового результату від проведення обмінних операцій. З метою усунення вказаних недоліків, нами пропонується:

1) замінити назву рахунка № 6204 на назву «Реалізований результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» і обліковувати на ньому доходи та витрати за завершеними операціями;

2) у 6 класі Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України увести активно-пасивний рахунок «Курсові різниці».

На відміну від фінансового обліку, правила податкового обліку комерційними банками курсових різниць відрізняються від загальноприйнятих у міжнародній практиці. Відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» нереалізовані результати від проведення валютних операцій відносяться до складу валових доходів або валових витрат комерційного банку [16].

В умовах нестабільності обмінного курсу гривні щодо іноземних валют, діюча практика оподаткування прибутків комерційних банків призводить до негативних для економіки наслідків. Зокрема, в період пониження курсу гривні щодо іноземних валют, банки з довгою валютною позицією вимушені включати до валових доходів нереалізовані прибутки, які можуть зникнути в наступних звітних періодах внаслідок майбутніх змін валютних курсів. Сплата податку з прибутків, не підтверджених грошовими потоками, негативно вплине на фінансові результати та ліквідність банку. У цій ж ситуації, комерційні банки з короткою валютною позицією зазнають нереалізованих збитків, які включаються у валові витрати, що призводить до зменшення податкових надходжень в бюджет за реальними прибутками. Отже, було б доцільно виключити нереалізовані результати з бази оподаткування комерційних банків.

Впровадження у практику запропонованих рекомендацій поліпшить інформаційну базу аналізу результатів діяльності комерційних банків на валютному ринку, дозволить зовнішнім користувачам одержувати об'єктивні дані щодо ефективності валютних операцій та забезпечить оподаткування реально одержаних прибутків [35].

Висновки до II розділу

1. Питання, пов'язані з бухгалтерським обліком валютних операцій, впродовж багатьох років залишаються дискусійними як серед науковців, так і

практиків. Найбільш спірними питаннями є трансляція валютних операцій та фінансової звітності зарубіжних підрозділів суб'єктів господарювання. Через коливання валютних курсів, процес трансляції супроводжується виникненням обліково-аналітичних проблем, основними з яких є:

прийняття рішення стосовно того, який курс обміну використовувати при трансляції активів, зобов'язань, доходів і витрат, виражених в іноземних валютах; як відобразити в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності курсові різниці.

2. При трансляції як валютних операцій, так і фінансової звітності можуть застосовуватися три види валютних курсів: історичний курс, курс “закриття” та середній курс. Використання цих валютних курсів та їх комбінацій при перерахунку активів, зобов'язань, доходів і витрат, виражених в іноземних валютах призвело до виникнення у міжнародній практиці різних трансляційних методів фінансової звітності, а саме: методу курсу “закриття”, поточного-непоточного, монетарного-немонетарного та часового.

3. У результаті дослідження з'ясовано, що жоден з методів трансляції не є досконалим і має певні недоліки. Так, поточний-непоточний та монетарний-немонетарний методи базуються на класифікації об'єктів обліку за певними критеріями. Водночас залишається необгрунтованим питання, чому саме такий поділ елементів фінансової звітності повинен визначати, який курс застосовувати при трансляції. Крім цього у монетарному - немонетарному методі трансляція негрошових елементів фінансової звітності за історичним курсом буде мати зміст тільки у випадку оцінки цих елементів за історичною вартістю. Основним недоліком методу курсу “закриття” є те, що використання валютного курсу на дату складання фінансової звітності при перерахунку активів, оцінених за історичною вартістю, призводить до одержання беззмістовних значень, які не відображають ні історичної вартості цих активів, ані поточної.

4. Сьогодні у міжнародній практиці домінуючими є метод курсу “закриття” та часовий метод. Аналіз положень американського стандарту фінансового обліку 52 “Валютна трансляція” (SFAS 52 “Foreign currency

translation”), Британського стандарту бухгалтерської практики 20 “Валютна трансляція” (SSAP 20 “Foreign currency translation”) та Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 21 “Вплив змін валютних курсів”(IAS 21 “The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates”) свідчить, що в їх основі лежить концепція про те, що основним критерієм вибору методу трансляції фінансової звітності є тип зарубіжного підрозділу та його взаємозв’язок із головною компанією.

5. В Україні, на відміну від міжнародної практики, проблема трансляції фінансової звітності банківських зарубіжних підрозділів не знайшла відповідного висвітлення ні в економічній літературі, ні у правових актах держави. На нашу думку, трансляцію фінансової звітності банківських зарубіжних представництв та філій, діяльність яких тісно пов’язана з діяльністю головного банку доцільно здійснювати за часовим методом, а філій, які є самостійними закордонними господарськими підрозділами - за методом курсу «закриття». При цьому, з метою уникнення основного недоліку методу курсу «закриття», ми пропонуємо перед трансляцією, вартість елементів балансового звіту, оцінених за історичною вартістю, привести відповідно до ринкової.

6. Одними з найскладніших видів валютних операцій є операції з валютними деривативами, основне призначення яких – управління валютними ризиками. Неправильне застосування валютних деривативів чи неадекватний контроль може призвести до погіршення фінансового стану, а то й банкрутства комерційного банку або його клієнтів. Важливим фактором підвищення ефективності та якості контролю за операціями з похідними фінансовими інструментами є вироблення і вдосконалення методики їх відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. У світовій і вітчизняній практиці питання, пов’язані з обліком валютних деривативів, не можна вважати повністю врегульованими. Крім цього, діючі валютні обмеження та недосконалість вітчизняного банківського законодавства – основні причини, які гальмують розвиток операцій українських комерційних банків з валютними деривативами.

7. Аналіз наявної методики обліку фінансових результатів від валютних операцій дав можливість виявити такі недоліки:

по-перше, більшість видів доходів і витрат, одержаних від валютних операцій, обліковуються на тих самих рахунках, що й аналогічні доходи і витрати від операцій, проведених у національній валюті. Так у Плані рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України немає окремих рахунків для обліку доходів і витрат від операцій із залучення і розміщення коштів на валютному ринку. Для обліку суто валютних доходів і витрат у 6 і 7 класах Плану рахунків передбачено тільки чотири рахунки;

по-друге, віднесення курсових різниць на рахунок № 6204 «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» є недоречним, оскільки назва рахунка не відповідає об'єкту обліку. Курсові різниці виникають від переоцінки активів і зобов'язань у зв'язку із зміною курсів валют і не стосуються операцій з купівлі-продажу валютних цінностей;

по-третє, відображення в обліку реалізованих і нереалізованих результатів на одному рахунку створює проблеми щодо визначення реального фінансового результату від проведення обмінних операцій;

по-четверте, діюча практика оподаткування нереалізованих результатів від проведення валютних операцій комерційних банків в умовах нестабільності обмінного курсу гривні щодо іноземних валют призводить до негативних для економіки наслідків. Зокрема, в період зниження курсу гривні щодо іноземних валют, банки з довгою валютною позицією вимушені включати до валових доходів нереалізовані прибутки, які можуть зникнути в наступних звітних періодах внаслідок майбутніх змін валютних курсів. Сплата податку з прибутків, не підтверджених грошовими потоками, негативно впливає на фінансові результати та ліквідність банку. У цій ж ситуації, комерційні банки з короткою валютною позицією зазнають нереалізованих збитків, які включаються у валові витрати, що призводить до зменшення податкових надходжень у бюджет за реальними прибутками.

7. З метою усунення вказаних недоліків пропонується: 1) у 6 і 7 класах Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України увести додаткові рахунки для обліку процентних та інших видів доходів і витрат

від валютних операцій або для рахунків 6 і 7 класів увести як обов'язковий параметр аналітичного обліку код валюти або банківського металу. При цьому останній варіант є більш доцільним, оскільки його реалізація є досить простою і, на відміну від першого варіанта, не призведе до перевантаження Плану рахунків; 2) замінити назву рахунка № 6204 «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» на назву «Реалізований результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» і обліковувати на ньому доходи та витрати за завершеними операціями; 3) у 6 класі Плану рахунків увести активно-пасивний рахунок «Курсові різниці»; 4) вилучити нереалізовані результати з бази оподаткування комерційних банків.

РОЗДІЛ III

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ

3.1. Інформаційне забезпечення та основні підходи до аналізу активних і пасивних валютних операцій

Усю сукупність інформації, що використовується при аналізі валютних операцій комерційного банку, на нашу думку, можна розділити на дві підсистеми: зовнішню та внутрішню.

Зовнішня інформація потрібна для забезпечення керівництва банку необхідними даними про стан зовнішнього середовища, в якому він функціонує. Джерелами зовнішньої інформації для аналізу валютної діяльності вітчизняних уповноважених банків є:

- внутрішнє законодавство України, яке охоплює закони та підзаконні нормативно-правові акти, що повністю чи частково регламентують валютно-банківські відносини;
- законодавства країн, в яких розташовані зарубіжні підрозділи банку;
- міжнародні договори, звичаї та узвичаєння, положення яких застосовуються у діяльності банків;
- фінансова статистика, зокрема динаміка валютних курсів, процентних ставок, курсів і дохідності цінних паперів.

До джерел внутрішньої інформації належать: первинні облікові документи, реєстри синтетичного та аналітичного обліку операцій, різні форми звітності, бізнес-плани, плани розвитку, корпоративні нормативно-правові акти, які приймаються самими банками для регулювання їх внутрішньої діяльності, акти ревізій та перевірок, інша внутрішня документація.

Основні види інформації, що необхідні комерційному банку для проведення аналізу його валютних операцій, зображено на рис. 3.1.

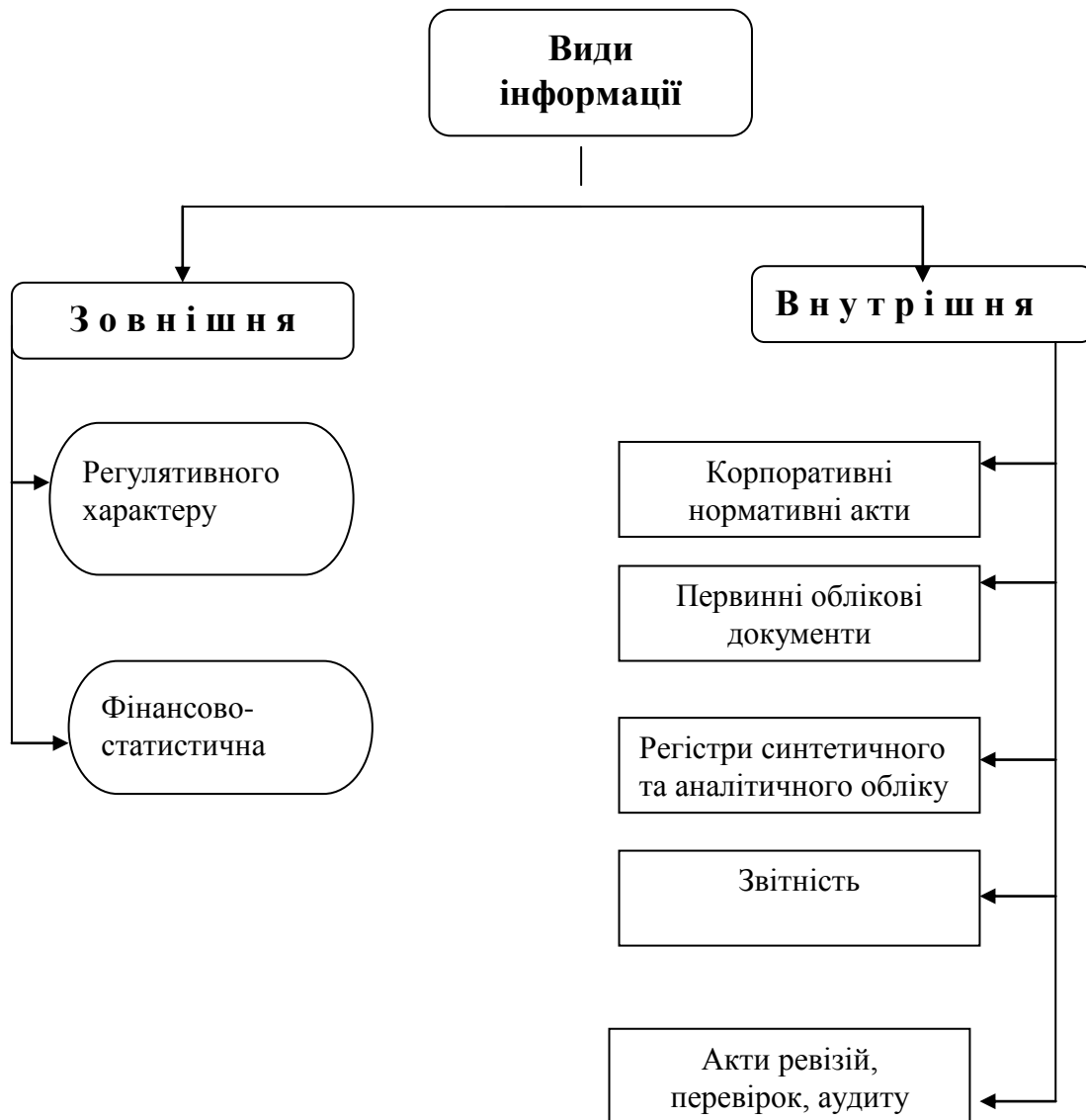

Рис. 3.1 Види інформації, необхідні для аналізу валютних операцій комерційного банку.

Важливе місце в інформаційному забезпеченні аналізу діяльності комерційних банків (в т.ч. у сфері валютних операцій) займає звітність. З переходом банківської системи України на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку докорінно змінився зміст звітності, підходи до її подання та розкриття інформації. До основних нормативно-правових актів з питань регламентації звітності в комерційних банках належать:

- Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996 - XIV;
- Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України, затверджене постановою НБУ від 30.12.98 р. № 566;
- Правила організації фінансової та статистичної звітності банків України, затверджені постановою Правління НБУ від 12.12.1997 р. № 436;
- Інструкція до складання річного фінансового звіту комерційного банку, затверджена постановою Правління НБУ від 23.11.99 р. № 569.

У спеціальній економічній літературі, звітність, яка складається вітчизняними комерційними банками, класифікується за такими ознаками, як: форма; спосіб представлення; термін подання; рівень консолідації; категорія користувачів [48].

За формою розрізняють фінансову та нефінансову звітність. Фінансова (бухгалтерська) звітність - це система взаємопов'язаних узагальнювальних показників, що відображають фінансовий стан банку та результати його діяльності за звітний період.

Фінансова звітність складається вітчизняними комерційними банками згідно з вимогами законодавства України, облікової політики банку та Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Серед останніх, зміст банківської фінансової звітності визначають: МСБО 1 “Подання фінансової звітності”, МСБО 7 “Звіт про рух грошових коштів”, МСБО 10 “Непередбачені події та події, які відбуваються після дати складання балансу”, МСБО 21 “Вплив змін валютних курсів”, МСБО 30 “Розкриття інформації у фінансових

звітах банків та подібних фінансових установ”, МСБО 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання”, МСБО 34 “Проміжна фінансова звітність”.

Згідно з МСБО 1 повний пакет фінансової звітності охоплює:

звіт про прибутки та збитки;

балансовий звіт;

звіт про зміни в капіталі;

звіт про рух грошових коштів;

облікову політику та примітки до звітів [44].

Зазначені форми звітів чинним законодавством України теж віднесено до фінансової звітності [65]. Вимоги до розкриття інформації у фінансовій звітності банків містяться у МСБО 30.

Інша звітність комерційних банків вважається нефінансовою звітністю. Залежно від вимог користувачів нефінансову звітність можна поділити на статистичну, управлінську і податкову.

За способом надання виділяють звітність, яка надсилається електронною поштою (в електронному вигляді) та поштою (на паперових носіях). Зауважимо, що майже вся звітність, яку складають вітчизняні комерційні банки надається НБУ електронною поштою. За рівнем консолідації розрізняють звітність, що складається: а) юридичними особами; б) філіями комерційних банків; в) обласними дирекціями.

За термінами подання, банківська звітність класифікується на проміжну та звітного періоду. До проміжної звітності належить щоденна, тижнева, двотижнева, місячна, квартальна, піврічна, за запитом. Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік.

Річна фінансова звітність складається комерційними банками відповідно до вимог Інструкції до складання річного фінансового звіту комерційного банку [24]. Згідно з цим нормативним актом річну фінансову звітність складають банки - юридичні особи. Порядок складання звітності філіями, відділеннями чи іншими структурними підрозділами визначається банком самостійно. Усі

форми річної звітності подаються у порівнянні з попереднім роком. Фінансова звітність складається у валюті України і всі суми показуються у тисячах гривень.

Річна фінансова звітність банку включає такі розділи:

1. Загальна інформація про діяльність банку.
2. Звіт про прибутки та збитки.
3. Балансовий звіт.
4. Звіт про зміни у власному капіталі.
5. Звіт про рух грошових коштів.
6. Облікова політика.
7. Примітки до річних фінансових звітів.

Розглянемо елементи зазначених розділів річної фінансової звітності уповноваженого банку стосовно можливості їх використання в процесі аналізу валютних операцій.

У розділі “Загальна інформація про діяльність банку” розкриваються основні риси і напрями діяльності, організації та управління. Тут також міститься інформація про стратегічну мету, спеціалізацію банку, результати операцій та управління ризиками, в т.ч. валютним.

Звіт про прибутки та збитки характеризує результати діяльності банку за звітний рік. У цьому звіті результати від валютних операцій окремо не показуються, а відображаються разом з іншими видами доходів або витрат. Так, процентні доходи та витрати, пов'язані із залученням та розміщення валютних цінностей показуються разом з процентними доходами і витратами, одержаними від інших видів операцій. Комісійні доходи та витрати за операціями на валютному ринку теж окремо не виділяються. Реалізований результат від проведення обмінних операцій, а також курсові різниці (нереалізований результат) відображаються у статті “Чистий торговельний дохід” разом з результатом від торгівлі цінними паперами.

Балансовий звіт відображає фінансовий стан банку на 31 грудня звітного року. Активи та зобов'язання банку в іноземній валюті та банківських металах показуються разом з аналогічними видами активів і зобов'язань у національній

валюті. Технічні рахунки групи 380 “Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів” не включаються у балансовий звіт.

Звіт про зміни у власному капіталі відображає зміни та рух капіталу впродовж звітного року. Даний звіт не містить інформації, безпосередньо пов'язаної з валютними операціями банку.

Звіт про рух грошових коштів відображає джерела отриманих банком готівкових і безготівкових коштів і напрям їх використання у звітному періоді, а також рух грошових коштів залежно від виду діяльності. Форма даного звіту залежить від обраного банком методу його складання, який може бути прямим або непрямим.

Звіт про рух грошових коштів, складений за непрямим методом поділяється на три розділи: 1) операційна діяльність; 2) інвестиційна діяльність; 3) фінансова діяльність. Звіт про рух грошових коштів, складений за прямим методом, окрім зазначених, включає в себе ще четвертий розділ: вплив змін курсів валют на грошові кошти та їх еквіваленти. В обох випадках, рух грошових коштів за валютними операціями банку окремо не показуються.

Примітка - це додаткова інформація для розкриття та уточнення суми, суті та класифікації операцій, до якої вони належать. У примітках містяться відомості про методи розрахунків і оцінки певних показників, а також роз'яснення щодо змін в обліку, які були внесені протягом року.

Інформація, пов'язана з валютними операціями, розкривається у примітках: 1.2.; 1.15; 4; 17; 19; 24; 28.

У примітці 1.2. “Іноземна валюта” банк зазначає курси гривні щодо іноземних валют, за якими відображалися доходи та витрати в іноземній валюті у звіті про прибутки та збитки; курси, за якими відображені активи та пасиви в іноземній валюті у балансовому звіті; статті, за якими показуються результати переоцінки активів та пасивів; політику керівництва банку щодо ризику збитків унаслідок зміни курсу іноземної валюти.

Примітка 1.15. “Похідні фінансові інструменти та операції хеджування” містить інформацію про всі наявні станом на 31 грудня звітного року деривативні

угоди, облікову політику щодо них, методи оцінки та переоцінки; операції, які хеджуються; принципи оцінки, облікову політику та визнання результатів хеджування; статті, за якими відображаються результати переоцінки деривативних угод.

У примітці 4 “Чистий торговельний дохід” окремими сумами відображається реалізований та нереалізований результати від торгівлі іноземною валютою.

У примітці 17 “Чисті нереалізовані доходи/витрати від похідних фінансових інструментів” подається інформація про результат переоцінки за кожним типом похідного фінансового інструмента, несплаченого на кінець року.

Примітка 19 “Інші активи” розкриває дані про банківські метали та дебіторську заборгованість за операціями з купівлі-продажу валюти для клієнтів і за рахунок банку.

У примітці 24 “Інші зобов'язання” містяться суми кредиторської заборгованості з придбання іноземної валюти та банківських металів. Ці суми окремо не показуються, а включаються у статтю “Кредиторська заборгованість за операціями з фінансовими інструментами”.

У примітці 28 “Валютний ризик” відображається концентрація балансових та позабалансових активів і зобов'язань у розрізі валют. Усі суми у цій примітці виражаються у гривні за курсом, за яким складався балансовий звіт.

Отже, більшість інформації, пов'язаної з валютними операціями уповноваженого банку розкривається у примітках до річної фінансової звітності. Такий підхід до побудови фінансової звітності не суперечить МСБО. Водночас, при оприлюдненні річної фінансової звітності, як правило, примітки не публікуються. У зв'язку з цим, інформація про діяльність банку на валютних ринках є недоступною для деяких категорій зовнішніх користувачів.

Іншим джерелом інформації для проведення аналізу валютних операцій є статистична звітність, яка подається комерційними банками НБУ. Статистична звітність, на відміну від фінансової, не є уніфікованою. Основні форми

статистичної звітності, в яких міститься інформація про діяльність комерційних банків на валютних ринках, наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Форми статистичної звітності з валютних операцій, що надаються уповноваженими банками НБУ

Назва звіту	Номер звіту	Періодичність подання
<i>Звіт про відкриті валютні позиції на кінець операційного дня</i>	<i>540</i>	<i>Щоденно</i>
<i>Розшифровка валютних рахунків за видами валют</i>	<i>550 Д</i>	<i>Щоденно</i>
<i>Обороти за місяць за рахунками в іноземних валютах</i>	<i>550</i>	<i>Місячно</i>
<i>Дані про кількість пунктів обміну іноземної валюти</i>	<i>526</i>	<i>Місячно</i>
<i>Звіт про оборот готівкової валюти в обмінних пунктах</i>	<i>527</i>	<i>Місячно</i>
<i>Звіт про залучення іноземного гарантованого/негарантованого кредиту</i>	<i>503</i>	<i>Квартально</i>
<i>Інформація про курс та обсяги операцій з іноземною валютою</i>	<i>520</i>	<i>Щоденно</i>
<i>Інформація про обсяги операцій з готівковою</i>	<i>521</i>	<i>Щоденно</i>

<i>іноземною валютою</i>		
<i>Інформація про обсяги операцій з безготівковою іноземною валютою</i>	523	Щоденно
<i>Звіт про обіг готівкової іноземної валюти в уповноважених банках</i>	525	Місячно
<i>Звіт про дотримання нормативів відкритої валютної позиції</i>	542	Місячно

Усі форми фінансової та статистичної звітності тісно взаємопов'язані, оскільки вони відображають різні аспекти одних і тих же фактів діяльності банку. Водночас фінансова та статистична звітність не містить вичерпної інформації для проведення комплексного аналізу діяльності банку на валютних ринках. Тому для аналізу потрібно залучати інформацію, що міститься у регістрах синтетичного та аналітичного обліку. При цьому дані аналітичного обліку є особливо важливим джерелом інформації, оскільки валютні операції відображаються за тими самими рахунками, що й операції в гривнях, а код валюти або банківського металу є параметром аналітичного обліку. Достовірність і об'єктивність фактичних даних про діяльність банку на валютних ринках забезпечують первинні облікові документи, в яких фіксуються факти здійснення валютних операцій.

Не зважаючи на те, що забезпечення високої ефективності валютних операцій є досить складним питанням, сьогодні в спеціальній економічній літературі не знайшло висвітлення питання методики комплексного аналізу валютних операцій комерційного банку. Більшість авторів взагалі не розглядають методику аналізу банківських валютних операцій [32, 39, 54, 81, 88], а деякі - обмежуються аналізом окремих видів обмінних операцій [14, 46, 83]. У зв'язку з цим нами пропонується блок-схема комплексного аналізу діяльності комерційного банку на валютних ринках, яка включає в себе оцінку усіх видів валютних операцій (рис.3.2).

Як видно з блок-схеми, аналіз валютних операцій охоплює два напрями: оцінку зовнішнього середовища, в якому функціонує комерційний банк та внутрібанківський аналіз. Метою аналізу зовнішнього середовища є визначення

його впливу на використання банком свого економічного потенціалу та фінансові результати діяльності. При цьому особливу увагу рекомендується приділяти:

- аналізу норм валютно-банківського законодавства та їх дотримання банком;

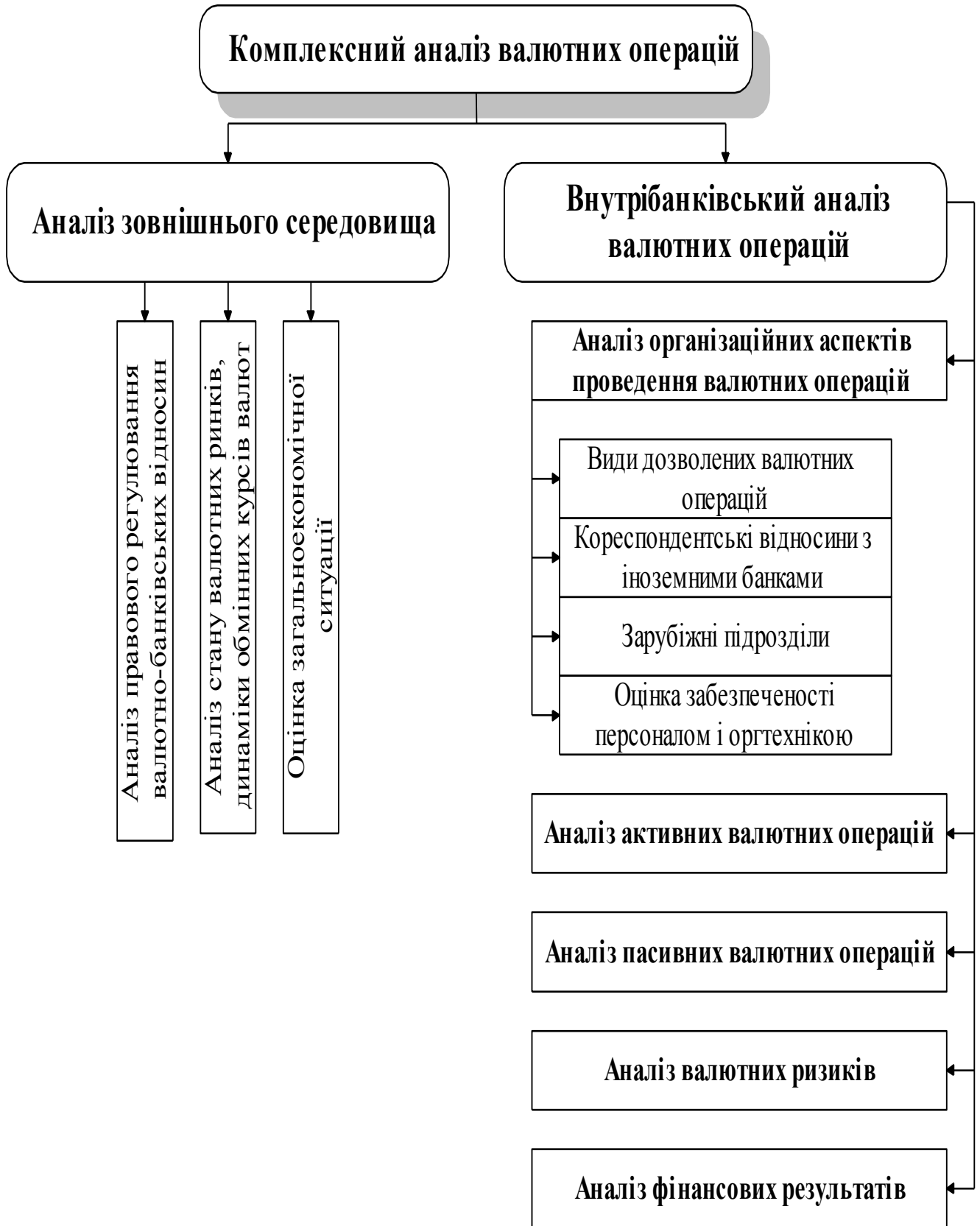

Рис. 3.2 Блок-схема комплексного аналізу валютних операцій комерційного банку

- оцінці загальноєкономічної ситуації як в країні розташування банку, так і в іноземних державах, де знаходяться його підрозділи та основні ділові партнери;
- аналізу стану валютних ринків; динаміці обмінних курсів валют, процентних ставок за депозитами і кредитами, тарифів на банківські послуги тощо.

Внутрібанківський аналіз доцільно розпочинати з оцінки організаційних аспектів здійснення валютних операцій. Для цього насамперед слід з'ясувати: види операцій з валютними цінностями, на проведення яких банк має ліцензію НБУ; кількість підрозділів в країні розташування банку, які здійснюють валютні операції та наявність зарубіжних підрозділів; тенденції розвитку кореспондентських відносин із уповноваженими вітчизняними та іноземними банками. Важливою характеристикою діяльності банку у сфері валютних операцій є також забезпеченість персоналом та оргтехнікою.

Після оцінки організаційних аспектів відповідно до блок-схеми пропонується проводити аналіз активних і пасивних валютних операцій, валютних ризиків і фінансових результатів від їх проведення. Методичні аспекти зазначених блоків аналізу нами розглядаються на основі використання фактичних даних чотирьох уповноважених банків України за 1998 – 1999 роки. Досліджувані банки входять у групу великих банків, тобто сумарні активи кожного з них перевищують 100 млн. грн.¹

До активних валютних операцій належать операції з розміщення іноземної валюти та банківських металів з метою отримання доходів. Завданням аналізу активних валютних операцій є визначення динаміки їх обсягу та частки в загальних активних операціях банку; оцінка структурних зрушень у валютних активах та їх впливу на доходи; розробка заходів щодо підвищення ефективності використання валютних ресурсів.

Аналіз розподілу валютних ресурсів за видами операцій пропонується здійснювати на основі даних балансу комерційного банку (форма 1-КБ)

шляхом побудови аналітичної таблиці з відображенням у ній динаміки обсягу і структури статей активу, на яких зафіксовано залишки в іноземних валютах та банківських металах (табл.3.2). Наведені дані в цій таблиці вказують на те, що активні валютні операції займають вагоме місце у діяльності комерційного банку А і мають тенденцію до розширення. Станом на 001.01.2000 р. питома вага активів в іноземних валютах у загальній величині активів банку становила 54,8 % проти 49,56% на 1.01.1998 р.

Таблиця 3.2.

Динаміка обсягу та структури валютних активів комерційного банку А

Статті активу, на яких зафіксовано залишки в іноземній валюті	01.01.1998		01.01.1999		01.01.2000		Відхилення показників за 2000 р. проти 1998 р.		
	Гривневий еквівалент, тис. грн.	структура, %	Гривневий еквівалент, тис. грн.	структура, %	Гривневий еквівалент, тис. грн.	структура, %	абсолютне, тис. грн	ідносне, %	а структура, %
Готівкові кошти	475	,40	365	,18	660	,19	85	8,95	0,21
Кошти в інших банках	37536	1,72	93285	4,74	199806	7,30	62270	32,30	5,58
Кредити, надані клієнтам	54913	6,40	108188	1,89	138737	9,79	3823	52,65	6,61
Нараховані доходи до отримання	331	,28	5385	,57	8690	,49	359	525,38	,21
Інші активи банку	25087	1,20	1290	,62	799	,23	24288	99,77	20,97
Всього балансових активів в іноземних валютах:									
• в абсолютній сумі	118342	00	208513	00	348692	00	30350	94,65	
• у відсотках до загальної величини активів банку	-	9,56	-	5,60	-	4,80			,24

¹ У дисертаційній роботі комерційним банкам, що аналізуються присвоєні умовні назви А, Б, В, Г.

Статті активу, на яких зафіксовано залишки в іноземній валюті	01.01.1998		01.01.1999		01.01.2000		Відхилення показників за 2000 р. проти 1998 р.		
	Грив	структура, %	Грив	структура, %	Грив	структура, %	абсолютне, тис. грн	ідносне, %	а структура, %
	невий еквівалент, тис. грн.		невий еквівалент, тис. грн.		невий еквівалент, тис. грн.				
Позабалансові активи в іноземних валютах:	0		0		55		5		
• в абсолютній сумі									
• у відсотках до загальної величини позабалансових активів	-		-		-		,005		,005

У структурі активних валютних операцій найбільшу питому вагу у 1998 році займали операції з кредитування клієнтів, частка яких за цей рік зросла з 46,4 до 51,89 %. Водночас, на 01.01.2000 р. цей показник знизився до 39,79%. Впродовж 1998-1999 років активно зростали кошти в інших банках, гривневий еквівалент яких збільшився на 432,3%, а питома вага у валютних активах – на 25,58%. Частка готівкових коштів знизилась з 0,4 до 0,19 %, а питома вага інших активів - з 20,2 до 0,23 %.

Аналіз структури валютних активів решти досліджуваних комерційних банків за 1998 - 1999 роки (додаток А) свідчить, що пріоритетними напрямками вкладень були кредити клієнтам і розміщення коштів в інших банках. При цьому на 01.01.2000 р. питома вага кредитів, наданих клієнтам була найбільшою у банку В (55,53 %), а найменшою – у банку Г (0,38%). Частка коштів в інших банках коливалася від 29,65 (банк В) до 99,24 % (банк Г).

Оскільки кредити, які надаються клієнтам належать до найбільш доходних активів, збільшення їх обсягів та питомої ваги позитивно характеризує структуру банківських вкладень. Кошти в інших банках теж є джерелом суттєвих доходів,

водночас, їх домінування у структурі валютних активів може свідчити про проведення ризикових спекулятивних операцій.

Позитивної оцінки заслуговують банки, в яких незначну питому вагу займають готівкові кошти. Наявність залишків готівки в касі банку, обмінних пунктах, банкоматах забезпечує неперервність розрахунково-касового обслуговування клієнтів і дає банкові комісійні доходи. Разом з тим, доходи від касових операцій, у більшості випадків, є мізерними порівняно з витратами, пов'язаними з їх проведенням. За період, що аналізується, майже у всіх банках спостерігалася тенденція щодо зниження питомої ваги готівкових коштів та інших активів. Потрібно також зауважити, що жоден з досліджуваних банків не здійснював операцій з іноземними цінними паперами.

Після оцінки розподілу ресурсів за видами операцій доцільно розглянути також динаміку обсягу та структури валютних активів за видами іноземних валют, використовуючи для цього дані статистичної звітності “Розшифровка валютних рахунків за видами валют” (форма 550Д) (табл. 3.3).

Як видно з табл. 3.3, основну масу активних операцій банк А проводив у вільноконвертованих валютах. На 01.01.2000 року питома вага активів у доларах США у загальних валютних активах становила 71,44%, німецьких марках - 23,88%, швейцарських франках - 3,18%, італійських лірах -1,46%.; на інші іноземні валюти припадало 0,04%. Структура валютних активів інших банків (додаток Б) свідчить про домінування операцій в доларах США, питома вага яких у валютних операціях упродовж 1998 –1999 років коливалася у банку Б від 64,13 до 89,53 %, банку В – від 92,39 до 95,61 %, банку Г - від 71,92 до 94,19 %.

Таблиця 3.3

*Динаміка обсягу та структури валютних активів (за видами валют)
комерційного банку А*

Назва валюти	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Струк- тура, %	Сума, одиниця валюти (A ₀)	Гривневий еквівалент, грн.	Струк- тура, %	Сума, одиниця валюти (A ₁)	Гривневий еквівалент , грн.	Струк- тура, %
Австрійський шилінг	19749	2974	0,003	25513	7428	0,0036	40	15	0,0000 04
Англійський фунт стерлінгів	14197	44860	0,04	5738	32887	0,016	327	2756	0,0008
Долар США	4481731 0	85108072	71,92	39851996	136572790	65,50	47894070	24982983 7	71,44
Канадський долар	580	765	0,0006	610	1346	0,0006	0	0	0
Італійська ліра	619238	668	0,0006	37946341 5	785072	0,38	182071400 0	4927562	1,46
Нідерландський гульден	600	564	0,0005	600	1091	0,0005	991	2357	0,0007
Німецька марка	2259779 6	23946885	20,24	29034764	59475275	28,52	30982443	83011879	23,88
Фінська марка	0	0	0	0	0	0	100	88	0,0000 3
Французький франк	12534	3970	0,003	2970	1814	0,0009	250	200	0,0000 6
Швейцарський франк	5508635	7194277	6,08	4594691	11501265	5,52	3297601	10765935	3,18
Євро	880404	1845239	1,56	2825	11337	0,005	0	0	0
Білоруський рубль	3016781 5	1388	0,001	28463201	1073	0,0005	9683201	56	0,0000 2
Російський рубль	602831	192303	0,16	732543	121573	0,06	785608	151779	0,04
Всього активів в іноземних валютах	-	118341965	100	-	208512951	100	-	34869246 4	100

Серед досліджуваних банків ліцензію на операції з банківськими металами мали лише банки Б і В. Частка цих операцій у валютній діяльності обох банків була незначною і на 01.01.2000 р. відповідно становила 3,81 та 0,5%. При проведенні операцій з банківськими металами перевага надавалась золоту. Упродовж 1998 – 1999 років у всіх досліджуваних банках спостерігалася тенденція щодо збільшення величини гривневого еквівалента валютних активів. Так, в банку А цей показник збільшився на 194,65 %, банку Б - на 211,67 %, банку В – на 114,26 %, банку Г – на 456,75 %.

Потрібно зауважити, що на основі темпу приросту величини гривневого еквівалента активів в іноземних валютах неможливо зробити висновок про реальне збільшення обсягів активних валютних операцій банку. Високий темп приросту міг бути досягнутий як за рахунок зміни абсолютної величини іноземної валюти, так і в результаті тривалої девальвації гривні щодо іноземних валют. У зв'язку з цим одним з основних завдань аналізу валютних операцій є розрахунок впливу змін абсолютних величин активів (зобов'язань) в іноземних валютах та курсу звітної валюти (гривні) щодо іноземних валют, в яких банк проводить операції на його активи (зобов'язання). Вплив зазначених факторів на банківські активи і зобов'язання нами пропонується визначати за формулами:

$$\Delta E_A = \sum_{i=1}^n (A_i - A_{i_0}) \times r_{i_0} \quad (3.1)$$

$$\Delta E_L = \sum_{i=1}^n (L_i - L_{i_0}) \times r_{i_0} \quad (3.2)$$

$$\Delta E_{RA} = \sum_{i=1}^n (r_i - r_{i_0}) \times A_i \quad (3.3)$$

$$\Delta E_{RL} = \sum_{i=1}^n (r_i - r_{i_0}) \times L_i \quad (3.4)$$

де ΔE_A - вплив змін абсолютних величин активів в іноземних валютах і банківських металах на загальну величину гривневого еквівалента валютних активів;

ΔE_L - вплив змін абсолютних величин зобов'язань в іноземних валютах і банківських металах на загальну величину гривневого еквівалента валютних зобов'язань;

A_i, A_{i_0} - величина активу в i -й іноземній валюті або i -у виді банківського металу на певну дату відповідно звітного та базового періодів;

L_i, L_{i_0} - величина зобов'язання в i -й іноземній валюті або i -у виді банківського металу на певну дату відповідно звітного та базового періодів;

r_1, r_0 - офіційний курс гривні щодо i -ї валюти або i -го виду банківського металу на певну дату відповідно звітного та базового періодів;

$\Delta E_{RA}, \Delta E_{RL}$ - вплив змін офіційного курсу гривні щодо іноземних валют або банківських металів на загальну величину гривневого еквівалента відповідно валютних активів і зобов'язань.

На основі наведених формул нами досліджувався вплив змін абсолютних величин активів в іноземних валютах та офіційного курсу гривні щодо іноземних валют на величину активів комерційного банку А за 1999 рік. Дані для розрахунку і результати аналізу наведено відповідно у табл. 3.3, 3.4.

Таблиця 3.4

Оцінка впливу змін абсолютних величин іноземних валют та офіційного курсу гривні на величину активів комерційного банку А за 1999 рік

Назва валюти	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют ¹ за:		Відхилення валютного курсу $\Delta r_i = r_1 - r_0$	Відхилення у гривневому еквіваленті величини валютних активів, грн.		
	31.12.98 r_0 грн. за одиницю ін. валюти	31.12.99 r_1 грн. за одиницю ін. валюти		Всього	В тому числі:	
			За рахунок зміни абсолютної величини іноземної валюти ΔE_A		За рахунок зміни валютного курсу ΔE_{RA}	
Австрійський шилінг	0,291162	0,380827	0,089665	-7413	-7417	4
Англійський фунт стерлінгів	5,731468	8,428977	2,697509	-30131	-31013	882
Долар США	3,427000	5,216300	1,7893	113257047	27560188	85696859
Канадський долар	2,206144	3,587278	1,381134	-1346	-1346	0
Італійська ліра	0,00206890	0,00270639	0,00063749	4142490	2981803	1160687
Нідерландський гульден	1.818031	2,377942	0,559911	1266	711	555
Німецька марка	2,048416	2,679320	0,630904	23536604	3989657	19546947
Фінська марка	0,673826	0,881354	0,207528	88	67	21
Французький франк	0,610797	0,798878	0,188081	-1614	-1661	47
Швейцарський франк	2,503164	3,264778	0,761614	-735330	-3246829	2511499
Євро	4,013257	5,240295	1,227038	-11337	-11337	0
Білоруський рубль	0,0000377	0,00000583	-0,00003187	-1017	-708	-309
Російський рубль	0,16596	0,1932	0,02724	30206	8806	21400
ВСЬОГО	-	-	-	140179513	31240921	108938592

¹ Вісник Національного банку України №2/1999 С.22 – 23; №2/2000 С.26 – 27.

Отже, величина активів банку за 1999 рік зросла на 140179,5 тис. грн. Із загального приросту 22,3% [$(31240921:140179513) \times 100\%$] одержано за рахунок зміни абсолютних величин активів в іноземних валютах, а 77,7% [$(108938592:140179513) \times 100\%$] – в результаті зміни офіційного курсу гривні щодо іноземних валют, в яких банк проводив операції. Найбільш суттєва частка приросту загальної величини валютних активів зумовлена зростанням на 80,8% активів у доларах США (в тому числі за рахунок зміни валютного курсу гривні щодо долара США - на 61,1%) та німецьких марках на 16,8% (у тому числі в результаті девальвації гривні щодо німецької марки – на 13,9%).

Розрахунок впливу зазначених вище факторів можна проводити за різні періоди часу. Доцільно також визначати вплив цих чинників і на окремі статті активу. Це забезпечить одержання об'єктивної інформації про реальні динамічні зміни обсягів активів банку.

Наступним етапом аналізу є оцінка динаміки обсягу і структури статей, які займають найбільшу питому вагу у валютних активах банку. Оскільки у валютних активах досліджуваних комерційних банків найбільшу питому вагу займають кошти в інших банках і кредити, надані клієнтам, то нами пропонується методика їх детальнішого аналізу.

Аналіз коштів в іноземних валютах в інших банках доцільно, на нашу думку, здійснювати за видами валют (табл.3.5), видами коштів і термінами їх розміщення (табл.3.6).

З даних табл. 3.5. видно, що впродовж досліджуваного періоду питома вага гривневого еквівалента коштів в іноземних валютах в інших банках у загальній сумі коштів в інших банках залишалася досить високою і перевищувала 80%. Водночас на 01.01.2000 р. цей показник зменшився на 2,57% проти 01.01.1998 р. Найбільша частка валютних коштів в інших банках припадала на долари США, німецьку марку, швейцарський франк та італійську ліру. За аналізований період структура коштів у зазначених валютах дещо змінилася. Так, питома вага доларів США зменшилася з 88,73 до 71,33%, а їх абсолютна сума зросла на 10283593 доларів США. Кошти в німецьких марках

збільшилися в 6,4 рази, а їх частка у загальній сумі валютних коштів в інших банках зросла майже на 14%. Незважаючи на те, що кошти у швейцарських франках та італійських лірах за досліджувані роки значно зросли в абсолютних сумах, однак їх питома вага у структурі валютних коштів в інших банках залишилася не значною; станом на 01.01.2000 р. ці показники становили відповідно 5,37 і 2,47 %.

Таблиця 3.5.

Динаміка обсягу та структури коштів в іноземних валютах (за видами валют), розміщених комерційним банком А в інших банках

Назва валюти	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Австрійський шилінг	19749	2974	0,008	25513	7428	0,008	0	0	0
Англійський фунт стерлінгів	14197	44860	0,12	5558	31855	0,03	327	2756	0,001
Долар США	1753823 5	33305108	88,73	1494719 7	51224043	54,91	2732182 8	1425188 51	71,33
Італійська ліра	619238	668	0,002	37946341 5	785072	0,84	18207140 00	4927562	2,47
Нідерландський гульден	600	564	0,002	600	1091	0,001	991	2357	0,001
Німецька марка	241487 5	2559043	6,82	1449394 2	29689622	31,83	1551413 4	4156732 9	20,8
Французький франк	1939	614	0,002	720	440	0,0005	0	0	0
Швейцарський франк	39964	52193	0,14	4594691	11501265	12,33	3283691	1072052 2	5,37
Євро	740598	1552218	4,14	2825	11337	0,01	0	0	0
Білоруський рубль	2964594 9	1364	0,004	2846320 1	1073	0,001	9683201	56	0,0000 3
Російський рубль	50401	16078	0,04	193951	32188	0,04	342336	66139	0,03
Всього коштів в іноземних валютах в інших банках: В абсолютній сумі	-	37535684	100	-	93285414	100	-	1998055 72	100
У відсотках до загальної величини коштів в інших банках	-	-	84,61	-	-	84,36	-	-	82,04

Таблиця 3.6.

Динаміка обсягу та структури коштів в іноземних валютах (за видами коштів), розміщених комерційним банком А в інших банках

Види коштів в інших банках	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Кореспондентські рахунки З них у:	-	22249817	59,28	-	62138808	66,61	-	131824162	65,98
Доларах США	10344940	19645042	52,34	6492197	22248758	23,85	15491522	80808427	40,44
Італійських лірах	619238	668	0,002	379463415	785072	0,84	0	0	0
Німецьких марках	2334875	2474267	6,59	13433942	27518301	29,50	15012729	40223905	20,13
Швейцарських франках	39964	52193	0,14	4594691	11501265	12,33	3283691	10720522	5,37
Інших валютах	-	77647	0,21	-	85412	0,092	-	71308	0,04
Строкові депозити У тому числі:	-	13386867	35,66	-	31146606	33,39	-	67981410	34,02
Гарантійні депозити З них у:	-	1541025	4,11	-	0	0	-	21525276	10,77
Доларах США	0	0	0	0	0	0	2960306	15441842	7,73
Італійських лірах	0	0	0	0	0	0	1820714000	4927562	2,47
Німецьких марках	0	0	0	0	0	0	431405	1155872	0,57
Інших валютах	-	1541025	4,11	0	0	0	0	0	0
Інші короткострокові депозити З них у:	-	11845842	31,56	-	31146606	33,39	-	46456134	23,25
Доларах США	6193295	11761066	31,33	8455000	28975285	31,06	8870000	46268582	23,16
Німецьких марках	80000	84776	0,23	1060000	2171321	2,33	70000	187552	0,09
Кредити У тому числі:	-	1899000	5,06	-	0	0	-	0	0
Інші короткострокові кредити З них у:	-	1899000	5,06	-	0	0	-	0	0
Доларах США	1000000	1899000	5,06	0	0	0	0	0	0
Всього коштів в іноземних валютах в інших банках	-	37535684	100	-	93285414	100	-	199805572	100

Дані табл. 3.6. свідчать про те, що у структурі валютних коштів в інших банках найбільшу питому вагу займали кошти на кореспондентських рахунках – 65,98 % на 01.01.2000 р. проти 59,28 % на 01.01. 1998 р. Збільшення коштів на кореспондентських рахунках “ностро” може бути наслідком зростання обсягів

зовнішньоекономічних операцій клієнтів, а також масштабів діяльності банку на валютних ринках.

За досліджуваній період спостерігається тенденція до зниження активності банку на ринку міжбанківських депозитів і кредитів. Так, частка строкових депозитів зменшилася на 1,64%, а кредити іншим банкам у 1999 р. не надавалися. Щодо термінів розміщення депозитів, то всі вони мали короткостроковий характер. Припинення видачі міжбанківських кредитів, з одного боку, можна оцінити негативно, оскільки вони є досить прибутковим видом вкладень. З іншого боку, міжбанківські кредити мають високий ступінь ризику, оскільки надаються, як правило, у великих розмірах. Неповорнення одного великого кредиту може суттєво погіршити фінансовий стан банку, і навіть призвести до його банкрутства. Тому припинення видачі кредитів іншим банкам може свідчити про намагання банку обмежити ризик.

Аналізуючи кошти в інших банках, слід також проводити оцінку якісного складу наданих кредитів і депозитів. Усі міжбанківські кредити і депозити в іноземній валюті комерційного банку А за 1998-1999 роки було віднесено до категорії стандартних, тобто їх якість є високою.

Аналіз кредитів в іноземних валютах, наданих клієнтам, доцільно проводити за такими ознаками, як: види валют (табл. 3.7), контрагенти, цілі і термін кредитування, якість кредитів (табл. 3.8).

Таблиця 3.7.

Динаміка обсягу та структури валютних кредитів (за видами валют), наданих клієнтам комерційним банком А

Назва валюти	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Долар США	26425664	50182336	91,39	23356768	80043643	73,99	19221903	100267213	72,27
Німецька марка	4338685	4597705	8,37	13705999	28075587	25,95	14327979	38389241	27,67
Російський рубль	416486	132859	0,24	416486	69120	0,06	416486	80465	0,06
Всього кредитів в іноземній валюті: в абсолютній сумі	--	54912900	100	-	108188350	100	-	138736919	100
у відсотках до загальної величини кредитів банку	-	-	60,58	-	-	65,52	-	-	59,4

Таблиця 3.8

Динаміка обсягу та структури валютних кредитів (за контрагентами і термінами кредитування), наданих клієнтам комерційним банком А

Види кредитів	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Всього кредитів в іноземній валюті У тому числі:	-	54912900	100	-	108188350	100	-	138736919	100
Кредити за експортно-імпортними операціями З них:	-	51847668	94,42	-	102656049	94,89	-	132518096	95,52
Короткострокові кредити в:	-	39173592	71,34	-	71346496	65,95	-	84383770	60,82
Доларах США	18443856	35024882	63,78	13496259	46251679	42,75	9743498	50825007	36,63
Німецьких марках	3789611	4015851	7,31	12217097	25025697	23,14	12495073	33478299	24,13
Російських рублях	416486	132859	0,24	416486	69120	0,06	416486	80465	0,06
Довгострокові кредити в:	-	11120510	20,25	-	27713667	25,62	-	34746169	25,04
Доларах США	5855982	11120510	20,25	7525445	25789700	23,84	6178652	32229702	23,23
Німецьких марках	0	0	0	939246	1923967	1,78	939219	2516467	1,81
Пролонгована заборгованість у:	-	1553566	2,83	-	3217099	2,97	-	6016003	4,34
Доларах США	514487	977011	1,78	613195	2101418	1,94	733105	3824097	2,76
Німецьких марках	544074	576555	1,05	544656	1115681	1,03	818083	2191906	1,58
Прострочена заборгованість	-	0	0	-	378787	0,35	-	7372153	5,31
Доларах США	0	0	0	110530	378787	0,35	1377026	7182981	5,18
Німецьких марках	0	0	0	0	0	0	70605	189172	0,13
Кредити, надані фізичним особам на поточні потреби З них:	-	3065232	5,58	-	5532301	5,11	-	6218823	4,48
Пролонгована заборгованість у:	-	2812134	5,12	-	5074873	4,69	-	5566487	4,01
Доларах США	1480850	2812134	5,12	1480850	5074873	4,69	1067133	5566487	4,01
Прострочена заборгованість у:	-	253098	0,46	-	457428	0,42	-	652336	0,47
Доларах США	130489	247799	0,45	130489	447186	0,41	122489	638939	0,46
Німецьких марках	5000	5299	0,01	5000	10242	0,01	5000	13397	0,01

Дані табл. 3.7. вказують на те, що у 1998 – 1999 роках комерційний банк А надавав кредити лише у трьох іноземних валютах – доларах США, німецьких марках та російських рублях. При цьому найбільша частка припадала на кредити у доларах США. На 01.01.2000 р. заборгованість за кредитами у доларах США зменшилась на 27,26%, а їх питома вага - на 19,12%. Водночас на 230,24% зросли обсяги кредитів у німецьких марках, а їх частка на 01.01.2000 р. досягла 27,67 проти 8,37% на 01.01.1998 р. Незважаючи на те, що питома вага кредитів у російських рублях зменшилась на 0,18%, абсолютна сума заборгованості за цими кредитами не змінилася.

З наведених даних у табл. 3.8. видно, що найбільше кредитів було надано суб'єктам господарювання на фінансування експортно-імпортних операцій. Питома вага цих кредитів становила на 01.01.2000 р. 95,52 проти 94,42% на 01.01.1998 р. Водночас частка заборгованості за кредитами, наданими фізичним особам на поточні потреби, зменшилася на 1,1%. За аналізований період відбулися структурні зрушення у бік зменшення на 10,52% питомої ваги короткострокових та збільшення на 4,79% довгострокових кредитів.

Щодо якості кредитів, то вона мала тенденцію до зниження. Так, за досліджуваний період питома вага пролонгованої заборгованості зросла на 0,4%, а простроченої - на 5,32%. Водночас, станом на 01.01.2000 р. частка проблемних кредитів була невисокою (14,13%), що дає підстави вважати даний сегмент кредитного портфелю якісним.

Аналізуючи активні валютні операції, доцільно також оцінити динаміку обсягу і структури позабалансових вимог банку в іноземних валютах і банківських металах, зокрема гарантії, поручительства, акредитиви, акцепти, зобов'язання з кредитування, надані контрагентам банку; іноземну валюту та банківські метали, куплені, але не отриманні. Останні, хоч і є джерелом доходів для банку, вони також несуть у собі потенційний ризик.

У процесі аналізу позабалансових валютних вимог комерційного банку А (додаток В) виявлено, що впродовж 1998-1999 років позабалансові валютні

операції не проводилися. Водночас, наприкінці 1999 року банк списав з балансу борги клієнтів у сумі 10617 доларів США (гривневий еквівалент 55383 грн.), частка яких у загальній величині позабалансових активів на 01.01.2000 р. була незначною – 0,005%.

Порівняльний аналіз позабалансових валютних вимог інших комерційних банків (див. додаток В) свідчить, що впродовж досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до збільшення їх обсягів. Так, гривневий еквівалент позабалансових валютних вимог банку Б зріс за 1999 рік у 8,2 раза, банку В – у 5,4 раза, банку Г - у 40,5 раза. Щодо структури позабалансових валютних вимог, то на 01.01.2000 р. у банку Б найбільша їх питома вага припадала на сумнівні вимоги за операціями з валютою і банківськими металами (54,62%) та гарантії, надані клієнтам (40,83%); а у банках В і Г – на цінності та документи – відповідно 97,38 і 98,04 %. За досліджуваний період обсяги позабалансових валютних вимог були незначними, а їх частка у загальних позабалансових вимогах банків коливалася від 0,01 до 20,4%.

Склад і структура валютних активів значною мірою залежить від пасивних валютних операцій, під якими розуміють операції, за допомогою яких банк формує валютні ресурси для проведення активних операцій.

Аналіз динаміки обсягу та структури зобов'язань в іноземних валютах досліджуваних комерційних банках (табл. 3.9., додаток Д) свідчить, що їх питома вага у загальних зобов'язаннях є досить значною і має тенденцію до зростання. Станом на 01.01.2000 р. цей показник у банку А становив 58,94 %, банку Б – 71,15 %, банку В – 39,12 %, банку Г – 88,69 %. За аналізований період номінальна величина гривневого еквівалента валютних зобов'язань у банку А зросла на 236,08 %, банку Б - 135,49 %, банку В – 111,82 %, банку Г – 333,86 %. Збільшення валютних зобов'язань у банках А і В було досягнуто, в основному, за рахунок зростання коштів клієнтів, а в банках Б і Г – в результаті збільшення обсягів залучень ресурсів міжбанківського ринку.

Таблиця 3.9

*Динаміка обсягу та структури зобов'язань в іноземних валютах
комерційного банку А*

Статті пасиву, на яких зафіксовано залишки в іноземній валюті	01.01.1998		01.01.1999		01.01.2000		Відхилення показників за 2000 р. проти 1998 р.		
	Гривневий еквівалент, Тис. грн.	Структура, %	Гривневий еквівалент, тис. грн.	Структура, %	Гривневий еквівалент, тис. грн.	Структура, %	Абсолютне, тис. грн	Відносно, %	За структурою, %
Кошти інших банків	50173	49,67	43272	21,34	74698	22	24525	48,88	-27,67
Кошти клієнтів	50610	50,10	146399	72,21	242867	71,54	192257	379,88	21,44
Нараховані витрати	233	0,23	358	0,18	282	0,08	49	21,03	-0,15
Інші зобов'язання	0	0	12700	6,27	21645	6,38	21645	-	6,38
Всього балансових зобов'язань в іноземних валютах:									
• В абсолютній сумі	101016	100	202729	100	339491	100	238475	236,08	-
• У відсотках до загальної величини пасивів банку	-	50,44	-	62,74	-	58,94	-	-	8,5

Щодо структури валютних зобов'язань, то в банках А і В найбільшу питому вагу займали кошти клієнтів (на 01.01.2000 р.– відповідно 71,54 і 96,42%), а в банку Б – кошти НБУ (46,44%). У структурі валютних зобов'язань банку Г у 1998 р. домінували кошти клієнтів. Однак, на 01.01.2000 р. їх частка зменшилася відносно 01.01.1998 р. з 92,22 до 48,64%, а питома вага коштів інших банків зросла з 7,74 до 51,24 %.

Усі досліджувані банки основну масу пасивних операцій проводили у доларах США, питома вага яких у валютних зобов'язаннях банку А на 01.01.2000 р. становила 70,77 %, а в інших банках – понад 90 % (табл. 3.10, додаток Е).

З метою визначення впливу змін абсолютних величин зобов'язань в іноземних валютах та валютного курсу на зобов'язання банку використаємо формули (3.2) і (3.4). Дані для розрахунків наведено у табл. 3.10, а результати – у табл. 3.11.

Таблиця 3.10

*Динаміка обсягу та структури зобов'язань в іноземних валютах
(за видами валют) комерційного банку А*

Назва валюти	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти Li 0	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти Li 1	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Австрійський шилінг	19749	2974	0,003	7092	2065	0,001	7092	2701	0,001
Англійський фунт стерлінгів	1510	4773	0,005	127	728	0,0004	145	1222	0,0004
Долар США	36966179	70198774	69,49	38656530	132475928	65,35	46056039	24024216	70,77
Італійська ліра	28975	31	0,00003	379346050	784829	0,39	1820719551	4927577	1,45
Німецька марка	20546371	21772989	21,55	29020856	59446786	29,32	30424021	81515688	24,01
Швейцарський франк	5508635	7194277	7,12	3995579	10001590	4,93	3886879	12689797	3,74
Євро	875000	1833913	1,82	0	0	0	13581	71168	0,02
Російський рубль	26280	8383	0,008	104759	17386	0,009	213184	41187	0,01
Всього зобов'язань в іноземних валютах	-	10101614	100	-	202729312	100	-	339491456	100

Як видно з табл. 3.11, величина гривневого еквівалента валютних зобов'язань банку за 1999 р. зросла на 136762,1 тис. грн. При цьому, 22,68% $[(31014948:136762144) \times 100\%]$ одержано в результаті змін абсолютних величин валютних зобов'язань, а 77,3 % $[(105747196:136762144) \times 100\%]$ – за рахунок змін офіційного курсу гривні щодо іноземних валют, в яких банк здійснював пасивні операції. Порівняння величин зміни гривневого еквівалента валютних активів і зобов'язань у результаті змін валютного курсу показує, що зростання активів за рахунок цього фактора на 3191396 грн. є більшим, ніж зобов'язань. Це зумовлено перевищенням залишків активів над залишками зобов'язань впродовж 1999 року.

Таблиця 3.11

Оцінка впливу змін абсолютних величин іноземних валют та офіційного курсу гривні на величину зобов'язань комерційного банку А за 1999 рік

Назва валюти	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют за:		Відхилення валютного курсу $\Delta \Gamma_i = \Gamma_1 - \Gamma_0$	Відхилення у гривневому еквіваленті величини валютних зобов'язань, грн.		
	31.12.98 Γ_0 грн. за одиницю ін. валюти	31.12.99 Γ_1 грн. за одиницю ін. валюти		Всього	В тому числі:	
			За рахунок зміни абсолютної величини іноземної валюти ΔE_L		За рахунок зміни валютного курсу ΔE_{RL}	
Австрійський шилінг	0,291162	0,380827	0,089665	636	0	636
Англійський фунт стерлінгів	5,731468	8,428977	2,697509	494	103	391
Долар США	3,427000	5,216300	1,7893	107766188	25358117	82408071
Італійська ліра	0,00206890	0,00270639	0,00063749	4142748	2982058	1160690
Німецька марка	2,048416	2,679320	0,630904	22068902	2874266	19194636
Швейцарський франк	2,503164	3,264778	0,761614	2688207	-272094	2960301
Євро	4,013257	5,240295	1,227038	71168	54504	16664
Російський рубль	0,16596	0,1932	0,02724	23801	17994	5807
ВСЬОГО	-	-	-	136762144	31014948	105747196

З метою оцінки основних джерел залучення коштів в іноземних валютах, доцільно проводити більш детальний аналіз структури коштів інших банків та коштів клієнтів комерційного банку (табл. 3.12, 3.13).

Як видно з даних табл. 3.12, за досліджуваний період простежується тенденція до збільшення питомої ваги валютних коштів у загальній величині коштів інших банків. На 01.01.2000 р. цей показник становив 84,91 проти 56,37% на 01.01.1998 р. Цікавим є той факт, що майже всі залучення валютних коштів здійснювалися у доларах США. Найбільша частка коштів інших банків припадала на міжбанківські кредити. Разом з тим, даний показник знизився з 58,34 до 50,42%. Незважаючи на те, що гривневий еквівалент заборгованості за кредитами зріс на 8390,4 тис.грн., або 28,66%, сума у доларах США зменшилась

на 8194030 одиниць, або на 53,16%. Неоднозначно змінювався обсяг і структура строкових депозитів у доларах США: якщо за 1998 р. їх абсолютна сума зросла на 18,66%, а питома вага - на 11,3%, то за 1999 р. ці показники зменшилась відповідно на 61,9 та 7,84%. Кошти на кореспондентських рахунках зросли на 1379942 доларів США, або на 45,09%, а їх питома вага – на 19,43%.

Зниження сум міжбанківських кредитів і депозитів, а також їх питомої ваги, можна оцінити позитивно, оскільки ці кошти належать до дорогих видів ресурсів.

Таблиця 3.12.

Динаміка обсягу та структури коштів в іноземних валютах інших банків (за видами коштів та валют), розміщених у комерційному банку А

Види коштів інших банків	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Кореспондентські рахунки З них у:	-	5811087	11,58	-	2404451	5,56	-	23160474	31,01
Доларах США	3060078	5811087	11,58	701620	2404451	5,58	4440020	23160474	31,01
Строкові депозити У тому числі:	-	15090832	30,08	-	17906075	41,38	-	13875358	18,58
Короткострокові депозити З них у:	-	15090832	30,08	-	17906075	41,38	-	13875358	18,58
Доларах США	6981000	13256919	26,42	5225000	17906075	41,38	2660000	13875358	18,58
Екю	875000	1833913	3,66	0	0	0	0	0	0
Кредити У тому числі:	-	29271243	58,34	-	22960900	53,06	-	37661686	50,42
Короткострокові кредити З них у:	-	29271243	58,34	-	18848500	43,56	-	35053536	46,93
Доларах США	15414030	29271243	58,34	5500000	18848500	43,56	6720000	35053536	46,93
Довгострокові кредити З них у:	0	0	0	-	4112400	9,50	-	2608150	3,49
Доларах США	0	0	0	1200000	4112400	9,50	500000	2608150	3,49
Всього коштів в іноземних валютах інших банків: в абсолютній сумі	-	50173162	100	-	43271426	100	-	74697518	100
у відсотках до загальної величини коштів інших банків	-	-	56,37	-	-	62,49	-	-	84,91

Аналіз валютних коштів клієнтів банку (див.табл. 3.13) свідчить, що найбільшу питому вагу в них займають кошти до запитання. На 01.01.1998 р. цей показник становив 69,13%, на 01.01.1999 р. – 61,59%, а на 01.01.2000 р. – 61,15%. За аналізований період гривневий еквівалент коштів до запитання зріс на 324,49%. При цьому гривневий еквівалент коштів юридичних осіб збільшився майже у 3 рази, а фізичних осіб – у 16 разів.

Таблиця 3.13.

*Динаміка обсягу та структури коштів клієнтів в іноземних валютах
(за видами коштів) комерційного банку А*

Види коштів клієнтів в іноземних валютах	01.01.1998			01.01.1999			01.01.2000		
	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %	Сума, одиниця валюти	Гривневий еквівалент, грн.	Структура, %
Кошти суб'єктів господарської діяльності В тому числі:	-	36027929	71,19	-	108414261	74,05	-	224873849	92,59
<i>До запитання</i> З них у:	-	34155790	67,49	-	79335070	54,19	-	135229509	55,68
<i>Доларах США</i>	2933271	5570282	11,00	7769241	26625189	18,19	11431317	59629181	24,55
<i>Італійських лірах</i>	0	0	0	379346050	784829	0,54	1820719551	4927577	2,03
<i>Німецьких марках</i>	20179003	21383689	42,25	20464279	41919357	28,63	21635583	57968649	23,87
<i>Швейцарських франках</i>	5508635	7194277	14,22	3995579	10001590	6,83	3886879	12689797	5,22
<i>Інших валютах</i>	-	7542	0,02	-	4105	0,003	-	14305	0,006
Строкові З них у:	-	1872139	3,70	-	29079191	19,86	-	89644340	36,91
<i>Доларах США</i>	985855	1872139	3,70	8485260	29078986	19,86	16832418	87802942	36,15
<i>Німецьких марках</i>	0	0	0	100	205	0,0001	687263	1841398	0,76
Кошти фізичних осіб В тому числі:	-	1342902	2,65	-	13505874	9,23	-	17737295	7,30
<i>До запитання</i> З них у:	-	832338	1,644	-	10838538	7,40	-	13292267	5,47
<i>Доларах США</i>	437928	831625	1,643	3159650	10828122	7,396	2545353	13276884	5,467
<i>Німецьких марках</i>	625	662	0,001	5085	10416	0,007	4990	13370	0,006
<i>Інших валютах</i>	-	51	0,0001	-	0	0	-	2013	0,001
Строкові: З них у:	-	510564	1,009	-	2667336	1,82	-	4445028	1,83
<i>Доларах США</i>	267449	507886	1,004	749170	2567404	1,75	851161	4439909	1,828
<i>Німецьких марках</i>	2136	2264	0,004	48680	99717	0,07	1817	4868	0,002
<i>Інших валютах</i>	-	414	0,0008	-	215	0,0001	-	251	0,0001

Кредиторська заборгованість за операціями з клієнтами З них у:	-	1323915 7	26,16	-	2447938 2	16,72	-	256191	0,11
<i>Доларах США</i>	683586 3	1298130 4	25,65	5762355	1974759 2	13,49	21784	113633	0,05
<i>Німецьких марках</i>	235631	249698	0,49	2302236	4715937	3,22	15742	42178	0,02
<i>Інших валютах</i>	-	8155	0,02	-	15853	0,01	-	100380	0,04
Всього коштів клієнтів в іноземних валютах: в абсолютній сумі	-	5060998 8	100	-	1463995 17	100	-	2428673 35	100
у відсотках до загальної величини коштів клієнтів банку	-	-	45,79	-	-	64,44	-	-	66,03

Упродовж 1998 - 1999 років досить активно здійснювалося залучення коштів клієнтів на строкові депозити, частка яких зросла з 4,71 до 38,74%. Абсолютна величина гривневого еквівалента строкових депозитів суб'єктів господарювання збільшилась у 48 разів, а їх питома вага – на 33,21%. Незважаючи на те, що гривневий еквівалент строкових депозитів фізичних осіб зріс у 8,7 рази, їх питома вага у залучених коштах клієнтів зросла лише на 0,82% і на 01.01.2000 р. була незначною - 1,83%.

На відміну від коштів до запитання, строкові депозити є дорогими ресурсами, тому їх зростання відповідно збільшує процентні витрати банку. Водночас, збільшення обсягів та питомої ваги строкових депозитів клієнтів має позитивний вплив на ліквідність банку, а також зменшує його залежність від міжбанківських кредитів.

За досліджуваній період спостерігалася тенденція до зниження кредиторської заборгованості за операціями з клієнтами. Це може свідчити, з одного боку, про зменшення обсягів операцій з купівлі-продажу іноземної валюти для клієнтів, а з іншого – про подолання банком проблеми несвоєчасних розрахунків за даними операціями. Зазначимо, що кредиторська заборгованість є для банку додатковим і безплатним видом залучених коштів, що може використовуватися для проведення короткострокових активних операцій (наприклад, надання міжбанківських кредитів овернайт). Аналізуючи структуру коштів клієнтів за видами валют, бачимо, що найбільша їх частка залучалась у доларах США, абсолютна величина яких за два роки зросла на 176,45%, а питома вага – з 43 до 68,05%.

Таким чином, на 01.01.2000 р. валютні зобов'язання банку А на 42,35% були сформовані за рахунок дорогих ресурсів (строкові депозити клієнтів, міжбанківські кредити та депозити), що на 3,74% менше, ніж на 01.01. 1998 р. У цілому, аналіз валютних зобов'язань свідчить про те, що банк має стабільну ресурсну базу.

Аналіз пасивних валютних операцій повинен охоплювати також оцінку позабалансових валютних зобов'язань. Впродовж 1998-1999 років обсяги позабалансових валютних зобов'язань у досліджуваних банках були незначними. Так, станом на 01.01.1998 р. у жодного з банків на позабалансових рахунках не було зафіксовано валютних зобов'язань, на 01.01.1999 р. їх мав лише банк Г, а на 01.01.2000 р. – банки Б, В, Г. При цьому у структурі позабалансових валютних зобов'язань переважали: у банкові Б – гарантії, отримані від клієнтів, банкові В - отримана застава, банкові Г – продана, але не відіслана валюта. Питома вага позабалансових валютних зобов'язань у загальних позабалансових зобов'язаннях коливалася від 0,37 до 56,94% (додаток Ж).

У процесі аналізу валютних операцій рекомендується зіставляти взаємозв'язані статті активу і пасиву, на яких зафіксовано залишки в іноземних валютах, та розраховувати нетто-позицію за кожною групою парних статей. Це дозволяє оцінити напрями використання різних видів залучених валютних ресурсів, а також визначити, за рахунок яких видів ресурсів здійснювалося їх розміщення у ті чи інші активи. На основі даних попередніх таблиць нами проведено групування статей активу і пасиву комерційного банку А та розраховано відповідні нетто-позиції (табл. 3.14.).

Таблиця 3.14

Розрахунок нетто-позицій за взаємозв'язаними статтями активу і пасиву комерційного банку А

Статті активу, на яких зафіксовано залишки в іноземній валюті	Абсолютне значення, тис. грн			Статті пасиву, на яких зафіксовано залишки в іноземній валюті	Абсолютне значення, тис. грн		
	01.01.1998	01.01.1999	01.01.2000		01.01.1998	01.01.1999	01.01.2000
Готівкові кошти	475	365	660	Кошти клієнтів до запитання	34988	90174	148522
Нетто позиція					34513	89809	147862
Кореспондентські рахунки "Ностро"	22250	62139	131824	Кореспондентські рахунки "Лоро"	5811	2404	23160
Нетто позиція	16439	87405	124762				

Депозити і кредити в інших банках	15286	31147	67981	Депозити і кредити інших банків	44362	40867	51537
Нетто позиція			16444		29076	9720	
Кредити, надані клієнтам	54913	108188	138737	Строкові депозити клієнтів	2383	31747	94089
Нетто позиція	52530	76441	44648				
Нараховані доходи	331	5385	8690	Нараховані витрати	233	358	282
Нетто позиція	98	5027	8408				
Інші активи	25087	1290	799	Інші зобов'язання	13239	37179	21901
Нетто позиція	11848					35889	21102
Всього активів	118342	208513	348692	Всього зобов'язань	101016	202729	339491
Нетто позиція	17326	5784	9201				

Як видно з даних табл. 3.14, впродовж 1998 року гривневий еквівалент заборгованості за кредитами, наданими клієнтам, значно перевищував строкові депозити клієнтів. Водночас, величина залучених депозитів і кредитів інших банків переважала над сумою вкладених коштів в інші банки. Отже, частина міжбанківських позик спрямовувалась на видачу кредитів клієнтам. Порівняння нетто-позицій за названими статтями, показує, що сума строкових депозитів клієнтів і коштів інших банків не перекриває заборгованості за кредитами. Це означає, що кредити видавалися, в основному, за рахунок коштів клієнтів до запитання. Звідси можна зробити висновок, що у 1998 р. банк не мав надійної бази кредитних ресурсів.

Суттєві зміни відбулися у структурі активів і зобов'язань у 1999 році. Станом на 01.01.2000 р. заборгованість за кредитами, наданими клієнтам на 68 % покривалась строковими депозитами клієнтів, а на 32 % - коштами до запитання. Гривневий еквівалент наданих депозитів іншим банкам на 16444 тис. грн. перевищував залучені кошти на міжбанківському ринку. Це свідчить про те, що банк для надання міжбанківських депозитів частково використовував кошти клієнтів до запитання.

Отже, впродовж 1998-1999 років пріоритетним напрямом вкладень валютних коштів комерційного банку А залишалися кредити клієнтам. При цьому, головним джерелом валютних ресурсів на початок 1998 року були депозити і кредити інших банків, а на кінець досліджуваного періоду - кошти клієнтів. У цілому, управління активними і пасивними валютними операціями банку А можна оцінити позитивно.

Успішність діяльності комерційного банку на валютних ринках значною мірою залежить від ефективності управління валютними ризиками, підходи до аналізу яких розкриваються у параграфі 3.2.

3.2. Аналіз валютного ризику

Під валютним ризиком розуміють ймовірність грошових втрат внаслідок непередбаченої зміни валютних курсів [76]. Важливе значення для аналізу валютного ризику має його науково обґрунтована класифікація. Зауважимо, що серед вчених немає єдиної точки зору стосовно видів валютного ризику та їх суті. Так, В.Н. Кочетков класифікує валютний ризик на балансовий, бухгалтерський та ф'ючерсний [32]. Л.О. Примостка виділяє такі види валютного ризику, як: ризик зриву поставок, операційний, обліковий, кредитний і позиційний [75]. О.Пернарівський поділяє валютний ризик на конверсійний (наявний) та трансляційний (бухгалтерський) [56].

У зарубіжній літературі досить поширеною є класифікація валютного ризику на економічний, операційний і трансляційний [78, 80, 99]. Деякі зарубіжні автори операційний та трансляційний валютний ризик об'єднують в окрему групу і зараховують до валютного фінансового ризику [109]. Цієї класифікації притримується й ряд вітчизняних вчених [91,94,77]. На наш погляд, така класифікація є найбільш вдалою, оскільки вона дозволяє виокремити суто валютний ризик від інших видів банківських ризиків (Рис.3.3).

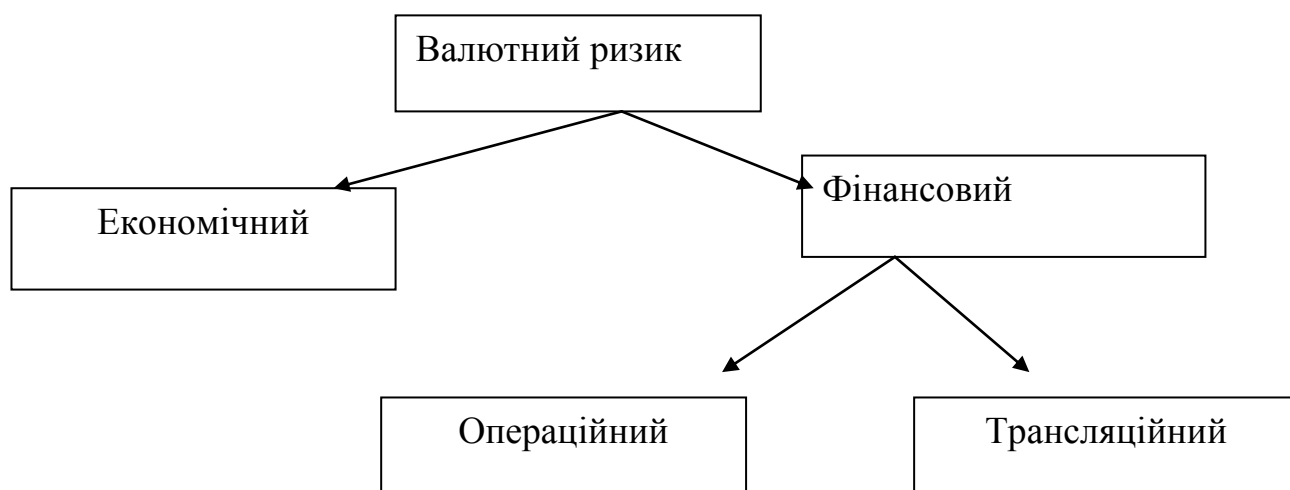

Рис.3.3 Види валютного ризику

У зв'язку з неоднозначним тлумаченням зазначених видів валютного ризику, вважаємо за доцільне уточнити їх суть.

Т. Шарова, К. Раєвський та Т. Раєвська визначають валютний економічний ризик як ризик зміни вартості активів чи пасивів банку внаслідок майбутніх змін курсу [77,91]. В.Ющенко та В. Міщенко тлумачать валютний економічний ризик як можливість втрати доходів за майбутніми контрактами через зміну загального економічного стану як країн-партнерів, так і країни, де розташована компанія [95].

Англійські вчені Т. Райс (Tony Rice) та Б. Койлі (Brian Coyle) під валютним економічним ризиком розуміють ризик скорочення виручки або збільшення витрат, пов'язаних з несприятливими змінами валютних курсів [78]. Вони класифікують економічний валютний ризик на прямий та непрямий. У випадку несприятливої зміни обмінних курсів, наслідком прямого економічного ризику є зменшення прибутку за майбутніми операціями, а непрямого – виникнення збитків, пов'язаних із погіршенням конкурентоздатності компанії порівняно з іноземними конкурентами у зв'язку з вищими витратами та нижчими цінами.

Ж. Перар визначає валютний економічний ризик як ризик відхилень у русі грошових коштів через коливання валютних курсів і зазначає, що цей ризик має місце, коли обсяги одержаної грошової виручки компанії не відповідають очікуванню [55]. Подібної точки зору дотримується і Дж.Велмслі (Julian Walmsley). Він пише, що валютний економічний ризик є найбільш обширним серед інших видів ризику і тлумачить його як вплив змін валютних курсів на грошовий потік компанії на конкретну майбутню дату [118].

Враховуючи наведені вище визначення валютного економічного ризику, на нашу думку, його можна визначити як ймовірність несприятливого впливу змін валютних курсів на фінансовий стан суб'єкта господарювання. Потрібно зауважити, що на даний вид ризику наражаються також комерційні банки, які не здійснюють валютних операцій. Наприклад, при кредитуванні банком вітчизняного експортера (в національній валюті) несприятлива зміна обмінного

курсу може негативно позначитися на фінансовому результаті позичальника і у випадку неповернення ним позики банк зазнає збитків.

Серед економістів також немає однакового підходу до тлумачення валютного операційного ризику. Так, Примостка Л.О. під даним ризиком розуміє ризик, який виникає через поломки та зловживання у платіжних і клірингових системах [75]. З таким визначенням важко погодитися, оскільки воно суперечить суті валютного ризику.

Інші автори, зокрема К. Редхед та С. Хьюс трактують операційний ризик як можливість недоодержання прибутку або понесення збитків в результаті безпосереднього впливу змін обмінного курсу на очікувані потоки грошових коштів [80]. Таке визначення досить подібне до того, яке дається іншими вченими для характеристики валютного економічного ризику. На нашу думку, валютний операційний ризик - це ймовірність грошових втрат за конкретними валютними операціями, які здійснює суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності.

Для позначення трансляційного ризику в спеціальній економічній літературі вживаються також такі терміни, як: ризик переводу, бухгалтерський, балансовий. Деякі науковці пов'язують трансляційний ризик з ризиком збитків чи зменшенням прибутків, що виникає за складання консолідованих фінансових звітів міжнародних корпорацій та їхніх іноземних підрозділів [95]. Інші вчені, зокрема А. Кінйон (Alfred Kenyon) розглядає валютний балансовий ризик як ризик зменшення вартості власного капіталу компанії або групи внаслідок руху обмінного курсу звітної валюти компанії щодо курсів валют, в яких компанія чи група має незбалансованість між активами і зобов'язаннями [109]. Ми поділяємо точку зору А. Кінйона і вважаємо, що на валютний трансляційний ризик наражаються не тільки банки, які мають зарубіжні підрозділи, але й ті, що мають незбалансованість між активами і пасивами, вираженими в іноземних валютах.

Потрібно зауважити, що на відміну від операційного та економічного, трансляційний ризик не пов'язаний з грошовими потоками суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Отже, кожний вид валютного ризику має свої особливості, які необхідно враховувати при їх аналізі. Водночас на практиці досить важко визначити межу між валютним економічним, операційним та трансляційним ризиком, оскільки один вид ризику може трансформуватися в інший.

Потрібно зауважити, що питання аналізу банківського валютного ризику не знайшло відповідного висвітлення в економічній літературі. Водночас, деякі підходи до аналізу розкриваються в роботі К.Раєвського та Т. Раєвської [77]. Ці автори класифікують валютний ризик на: економічний ризик, ризик угоди та ризик переводу.

Економічний валютний ризик вони пропонують аналізувати з допомогою таких показників, як: питома вага валютних кредитів у валюті балансу банку; питома вага валютних кредитів, виражених у національній валюті і виданих за рахунок коштів, залучених у національній валюті; питома вага створених резервів за валютними кредитами, виражених у національній валюті, в обсязі загальних резервів банку на покриття збитків за кредитами; питома вага позитивної чи негативної курсової різниці в обсязі валютних операцій банку.

На нашу думку, зазначені показники дозволяють аналізувати тільки ризик зміни вартості банківських активів, деномінованих в іноземних валютах. Для більш повного аналізу економічного ризику необхідно розробити також показники, які б оцінювали ризик зміни вартості валютних пасивів.

Оцінку ризику угоди Раєвський К. та Раєвська Т. рекомендують здійснювати на основі аналізу:

- частки хеджування у конверсійних угодах, валютних свопів, угод “спот”;
- наявності і питомої ваги взаємних заліків ризику за активами і пасивами (визначають віднімаючи суму валюти, яка надійшла, від усієї вивезеної валюти);
- частки великих валютних угод, динаміки операційних витрат за валютними операціями, швидкості розрахунків, обсягів угод між філіями, кількості застрахованих угод;

- збалансованості активів і зобов'язань банку за видами валют і строками; частки форвардних, ф'ючерсних, опціонних операцій у зовнішньоекономічній діяльності банку [77].

На наш погляд, аналіз валютного операційного ризику повинен включати аналіз стану валютної позиції. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне більш детально розглянути види валютних позицій та методику їх аналізу.

Валютна позиція комерційного банку – це співвідношення (різниця) між сумою активів і позабалансових вимог у певній іноземній валюті та сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті. Валютні позиції можна класифікувати за такими ознаками, як: вплив на баланс, ризикованість і причина виникнення.

За впливом на баланс банку розрізняють балансову та позабалансову валютні позиції. Балансова валютна позиція - це співвідношення між сумами балансових активів і зобов'язань банку в одній валюті. Ця позиція виникає в результаті проведення операцій, які безпосередньо впливають на баланс комерційного банку. Позабалансова валютна позиція – це співвідношення, що склалося між сумами позабалансових вимог і зобов'язань в одній валюті. Вона виникає внаслідок здійснення операцій, які відображаються в бухгалтерському обліку на позабалансових рахунках. На основі даних балансової та позабалансової валютних позицій розраховують загальну валютну позицію банку.

За ризикованістю валютна позиція класифікується на закриту та відкриту. Якщо сума активів і позабалансових вимог збігається із сумою балансових та позабалансових зобов'язань у кожній іноземній валюті, то валютна позиція вважається закритою. З точки зору, ризику закрита валютна позиція не становить загрози для банку, оскільки зміна валютного курсу однаково позначиться як на вартості активів, так і зобов'язань.

Відкрита валютна позиція виникає у випадку, коли сума активів і позабалансових вимог у певній іноземній валюті не збігається із сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті. Відкрита валютна

позиція є ризикованою для банку через те, що у разі зміни валютних курсів по-різному зміниться вартість активів та зобов'язань, деномінованих в іноземних валютах. На величину відкритої валютної позиції впливають такі операції:

- купівля і продаж готівкової та безготівкової іноземної валюти, поточні та строкові операції, за якими виникають вимоги й зобов'язання в іноземних валютах;
- одержання і сплата іноземної валюти у вигляді доходів або витрат та нарахування доходів і витрат, які враховуються на гривневих рахунках;
- купівля і продаж основних засобів і товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
- надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду за умови, що банк несе зобов'язання перед засновниками-нерезидентами в іноземній валюті;
- погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті, списання якої здійснюється з гривневого рахунку витрат;
- інші валютно-обмінні операції, що призводять до зміни структури активів при незмінності пасивів та навпаки [27].

Відкрита валютна позиція може бути довгою або короткою. Довга відкрита валютна позиція має місце, коли сума активів і позабалансових вимог перевищує суму балансових і позабалансових зобов'язань у кожній іноземній валюті. Банк із такою позицією може зазнати збитків внаслідок підвищення курсу національної валюти щодо іноземної та одержати прибуток у разі падіння курсу національної валюти. Коротка відкрита валютна позиція виникає тоді, коли сума балансових і позабалансових зобов'язань перевищує суму активів та позабалансових вимог у кожній іноземній валюті. У випадку підвищення курсу іноземної валюти щодо національної банк із короткою позицією може отримати збитки, а при знеціненні іноземної валюти – прибутки.

Зауважимо, що для вітчизняних уповноважених банків більш вигідним є підтримання довгих валютних позицій, що зумовлено тривалим знеціненням національної грошової одиниці.

За причиною виникнення виділяють спекулятивну та хеджовану валютні позиції. Спекулятивна валютна позиція – це позиція, яка виникає внаслідок проведення комерційним банком валютно-обмінних операцій. Хеджована валютна позиція є наслідком здійснення операцій хеджування валютного ризику.

Згідно з чинним законодавством України комерційні банки одержують право на відкриту валютну позицію з дати отримання ними від НБУ ліцензії на здійснення операцій із валютними цінностями і втрачає це право з дати її відкликання [27]. Величина відкритої валютної позиції регулюються централізовано НБУ. До березня 1995 року банки повинні були мати закриту валютну позицію. Пізніше було запроваджено ліміти відкритої валютної позиції, які визначалися диференційовано у процентному відношенні до обсягу власних коштів банку. Починаючи з 1998 року, контроль за рівнем валютного ризику комерційних банків здійснюється через встановлення нормативів відкритої валютної позиції.

На сьогодні Національний банк України встановив п'ять нормативів відкритої валютної позиції уповноваженого банку:

- 1) норматив загальної відкритої валютної позиції банку (Н15), який розраховується як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку до капіталу банку;
- 2) норматив довгої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті (Н16), що визначається як співвідношення довгої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті у гривневому еквіваленті до капіталу банку;
- 3) норматив короткої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті (Н17), який обчислюється співвідношенням короткої відкритої валютної позиції у вільно конвертованій валюті у гривневому еквіваленті до капіталу банку;
- 4) норматив довгої (короткої) відкритої валютної позиції в неконвертованій валюті (Н18), що розраховується співвідношенням довгої (короткої) відкритої валютної позиції в неконвертованій валюті у гривневому еквіваленті до капіталу банку;

5) норматив довгої (короткої) відкритої валютної позиції у всіх банківських металах (Н19), який визначається як співвідношення довгої (короткої) відкритої валютної позиції у всіх банківських металах у гривневому еквіваленті до капіталу банку [22].

Метою проведення аналізу стану валютної позиції комерційного банку є:

- контроль за дотриманням встановлених НБУ нормативів відкритої валютної позиції;
- оцінка потенційних прибутків і збитків від відкритої валютної позиції.

Інформаційною базою аналізу стану валютної позиції банку є дані бухгалтерського обліку та статистичної звітності, зокрема форми № 540 “Звіт про відкриті валютні позиції на кінець операційного дня”, № 542 “Звіт про дотримання нормативів відкритої валютної позиції”.

Аналіз дотримання банками нормативів відкритої валютної позиції проводять шляхом порівняння фактичних значень нормативів із законодавчо встановленими. Максимальні значення нормативів відкритої валютної позиції уповноважених банків нині становлять: Н15 – 35%, Н16 – 30%, Н17 – 5%, Н18 – 3%, Н19 – 2%. За порушення банками нормативів відкритої валютної позиції до них застосовуються відповідні заходи впливу, зокрема зменшення нормативного значення відкритої валютної позиції, стягнення штрафів, відкликання ліцензії на проведення валютних операцій. Розмір штрафу розраховується виходячи зі щомісячного прибутку та проценту відхилення і обчислюється за формулою:

$$((\text{Фактичне значення (\%)} - \text{Нормативне значення (\%)}) * \text{Прибуток}) / 100\%$$
 [22, 64].

Встановлення Національним банком України нормативів відкритих валютних позицій обмежує валютний ризик комерційних банків, але не дозволяє повністю його уникнути. З метою комплексного аналізу стану валютної позиції ми рекомендуємо визначати потенційні прибутки (збитки) за балансовою, позабалансовою та загальною відкритими валютними позиціями банку. При цьому розрахунок доцільно проводити як за кожною іноземною валютою, в якій відкрита валютна позиція, так і в цілому за валютним портфелем банку.

Потенційні прибутки (збитки) за відкритими валютними позиціями уповноважених банків можна визначити за формулою:

$$\Pi (З)_{\text{пот}} = \text{ВВП} \times (K_2 - K_1)$$

де $\Pi (З)_{\text{пот}}$ – потенційний прибуток (збиток) за відповідною відкритою валютною позицією;

ВВП – величина відповідної відкритої валютної позиції;

K_2 – обмінний курс гривні щодо іноземної валюти на дату T_2

K_1 – обмінний курс гривні щодо іноземної валюти на дату T_1 , $T_2 > T_1$.

При застосуванні наведеної формули потрібно взяти до уваги, що

- довга відкрита валютна позиція показується із знаком “+”, а коротка – із знаком “-”;
- балансова відкрита валютна позиція дає змогу обчислити потенційні прибутки (збитки), які можуть стати реалізованими у випадку закриття цієї позиції;
- позабалансова відкрита валютна позиція дозволяє визначити величину очікуваних в майбутньому прибутків і збитків, які виникнуть після завершення розрахунків за угодами, що обліковуються за позабалансовими рахунками;
- валютна позиція за кожною іноземною валютою визначається як алгебраїчна (з врахуванням знаку) сума балансової та позабалансової позицій у цій валюті;
- загальна величина відкритої валютної позиції може розраховуватися як позиція-брутто, позиція-нетто та стенографічна позиція. Загальна позиція-брутто обчислюється як сума абсолютних величин усіх довгих та усіх коротких відкритих валютних позицій за всіма іноземними валютами. Зауважимо, що розрахунок нормативу загальної відкритої валютної позиції (Н15) здійснюється на основі позиції-брутто. Позиція-нетто визначається як різниця абсолютних величин усіх довгих та усіх коротких відкритих валютних позицій за всіма іноземними валютами. Стенографічна позиція дорівнює більшій із абсолютних величин усіх довгих та усіх коротких відкритих валютних позицій.

Вибираючи спосіб розрахунку загальної величини відкритої валютної позиції при визначенні потенційних прибутків (збитків), необхідно враховувати такий фактор як співвідношення змін обмінних курсів між валютами, в яких банк утримує відкриті валютні позиції. Якщо банк має відкриті валютні позиції у валютах, рух курсів яких не має кореляційного зв'язку, то доцільно використовувати позицію-брутто, а при низькій чи середній кореляції - стенографічну позицію. У випадку існування тісного кореляційного зв'язку між коливаннями обмінних курсів відповідних валют, можна застосовувати позицію-нетто.

Отже, величина потенційних прибутків (збитків) визначається двома основними факторами: 1) змінами у вартості національної валюти щодо іноземних валют, в яких банк проводить операції; 2) розміром і видом відкритої валютної позиції (Рис. 3.4)

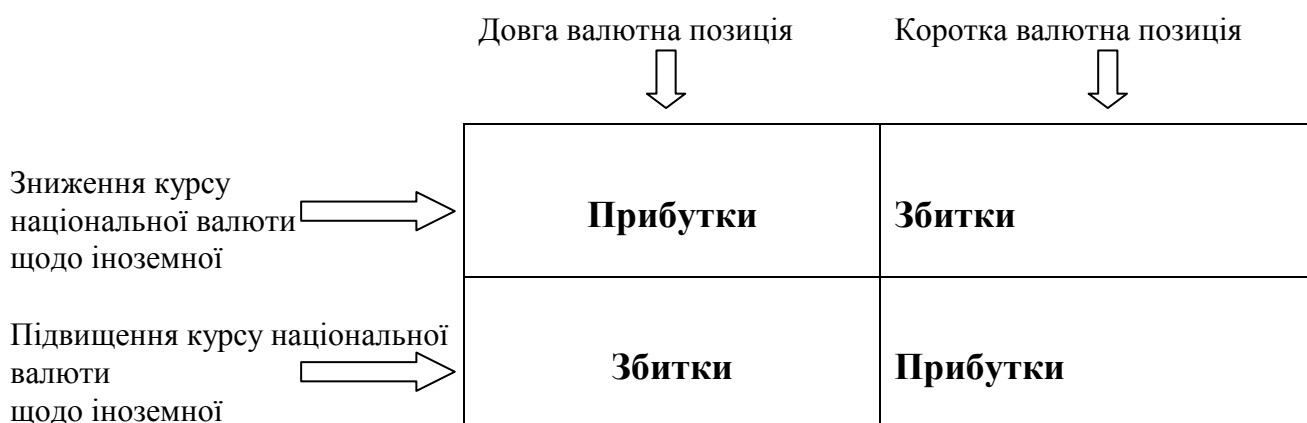

Рис. 3.4. Вплив змін валютних курсів і відкритих валютних позицій на потенційні прибутки (збитки) комерційного банку

Аналіз стану відкритої валютної позиції дозволяє частково оцінити валютний трансляційний ризик, оскільки його джерелом є невідповідність між банківськими активами і пасивами, деномінованими в іноземних валютах. Наслідками трансляційного ризику є курсові різниці, величина яких залежатиме також і від діючої практики переоцінки валютних статей балансу. Так, згідно з Правилами бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних

операцій в іноземній валюті та банківських металах, до ризику схильні лише монетарні активи і зобов'язання, оскільки вони підлягають переоцінці при кожній зміні офіційного курсу гривні щодо іноземних валют [71].

Комерційні банки, що мають зарубіжні підрозділи наражаються на ризик втрат, пов'язаних із складанням консолідованої фінансової звітності. Величина трансляційного ризику у цьому випадку залежатиме від обраного методу трансляції фінансової звітності зарубіжного підрозділу у звітну валюту головного банку.

3.3. Аналіз фінансових результатів від проведення валютних операцій

Аналіз фінансових результатів діяльності банку на валютних ринках, на нашу думку, доцільно проводити за схемою, яка охоплює такі етапи:

- аналіз доходів, одержаних від проведення валютних операцій;
- аналіз усіх витрат, пов'язаних з генеруванням зазначених вище доходів;
- визначення фінансових результатів і дослідження факторів впливу на прибутковість валютних операцій;
- порівняння фінансових результатів окремого банку з результатами інших банків;
- оцінка виявлених резервів підвищення ефективності валютних операцій та вироблення заходів для їх мобілізації.

Основним інформаційним джерелом для аналізу фінансових результатів від проведення валютних операцій є дані синтетичного та аналітичного обліку. Крім цього, можуть використовуватися також деякі форми фінансової та статистичної звітності, зокрема: № 1-КБ “Баланс комерційного банку”, № 10-КБ “Оборотно-сальдовий баланс комерційного банку”, № 10Н “Оборотно-сальдовий баланс філій українських комерційних банків, що розташовані за межами України”, № 2-КБ “Звіт про прибутки та збитки комерційного банку”. Однак, необхідно зазначити, що звітність, яку складають вітчизняні комерційні банки не дає можливості оцінити реальний фінансовий результат від

діяльності на валютних ринках. Так, наприклад, у звіті про прибутки і збитки результати від валютних операцій показуються разом з аналогічними видами доходів і витрат, одержаними від операцій у національній валюті.

Доходи комерційного банку від здійснення валютних операцій можна подати у такому вигляді:

Доходи від валютних операцій	=	Процентні доходи	+	Комісійні доходи	+	Торговельні доходи	+	Позитивні курсові різниці	+	Інші банківські операційні доходи
------------------------------	---	------------------	---	------------------	---	--------------------	---	---------------------------	---	-----------------------------------

До структури процентних доходів входять: доходи за валютними коштами, розміщеними в інших банках; доходи за кредитами, наданими суб'єктам господарської діяльності за експортно-імпортними операціями, за кредитами під платіжні картки та іншими кредитами в іноземній валюті наданими клієнтам; процентні доходи за позабалансовими валютними операціями; інші доходи, які обчислюються пропорційно до часу і суми активу.

До комісійних належать доходи від: розрахунково-касового обслуговування контрагентів; надання гарантій та інших зобов'язань, що передбачають їх виконання в іноземній валюті; здійснення міжнародних розрахунків; операцій на валютних ринках; інших операцій в іноземній валюті, доходи від яких є фіксованими, або обчислюються пропорційно до суми активу незалежно від часу.

Торговельні доходи – це доходи, одержані від проведення валютно-обмінних операцій.

Позитивні курсові різниці – це нереалізовані доходи, що виникають в результаті переоцінки активів і зобов'язань в іноземних валютах і банківських металах у зв'язку із зміною валютних курсів.

До інших банківських операційних доходів належать штрафи, пені, одержані за валютними операціями, а також інші доходи, пов'язані з валютними операціями, які не включені у перераховані вище групи.

На основі поданої класифікації рекомендується давати оцінку динаміки обсягу і структури всіх доходів, одержаних від валютних операцій, визначати

питому вагу кожного виду валютних доходів у загальній сумі банківських доходів та у відповідній групі.

Нами проводилося дослідження динаміки обсягу та структури доходів від валютних операцій комерційних банків А, Б, В, Г за 1998 - 1999 роки, результати якого наведені у таблиці 3.15 та додатку 3.

Як видно з табл. 3.15., загальна величина доходів комерційного банку А у 1999 р. становила 131835 тис. грн. і зросла проти 1998 р. на 52217 тис. грн., або на 65,58 %. Разом з тим, доходи від валютних операцій знизились на 12401 тис. грн., або 29,35 %. Це зумовлено, насамперед, різким падінням (на 96,61 %) доходів від торгівлі іноземною валютою та переоцінки валютних активів і зобов'язань. У 1999 р. відбулася неоднозначна зміна у структурі доходів від проведення валютних операцій порівняно з попереднім роком. Так, питома вага доходів від торгівлі іноземною валютою та переоцінки у загальній величині банківських доходів зменшилась з 33,33 до 0,68 %. Водночас частка процентних доходів за валютними операціями збільшилась на 0,26%, комісійних доходів - на 1,9 % , інших банківських операційних доходів – на 0,06%.

Таблиця 3.15

*Динаміка обсягу та структури доходів від валютних операцій
комерційного банку А за 1998 – 1999 роки*

Показники	За 1998 р.		За 1999 р.		Відхилення		
	Тис. грн	Питома вага,%	Тис. грн	Питома вага,%	Абсолютне, тис.грн.	Відносне, %	За структурою, %
Всього доходів банку У тому числі:	79618	100	131835	100	52217	65,58	-
1. Процентні доходи З них:	40721	51,15	38674	29,34	-2047	-5,03	-21,81
Процентні доходи за валютними операціями	13765	17,29	23143	17,55	9378	68,13	0,26
2. Комісійні доходи З них:	4276	5,37	9089	6,89	4813	112,56	1,52
Комісійні доходи за валютними операціями	1945	2,44	5728	4,34	3783	194,5	1,9

Показники	За 1998 р.		За 1999 р.		Відхилення		
	Тис. грн	Питома вага, %	Тис. грн	Питома вага, %	Абсолютне, тис.грн.	Відносне, %	За структурою, %
3. Торговельні доходи З них:	30341	38,11	67105	50,90	36764	121,17	12,79
Доходи від торгівлі валютними цінностями та позитивні курсові різниці	26539	33,33	899	0,68	-25640	-96,61	-32,65
4. Інші банківські операційні доходи З них:	199	0,25	16783	12,73	16584	8233,67	12,48
Інші банківські операційні доходи від валютних операцій	0	0	78	0,06	78	-	0,06
Всього доходів від валютних операцій :	42249	-	29848	-	-12401	-29,35	-
• в абсолютній сумі							
• у відсотках до загальної величини доходів банку	-	53,06	-	22,64	-	-	-30,42

Аналіз доходів решти досліджуваних банків (див. додаток И) свідчить, що темпи приросту доходів від валютних операцій у 1999 р. проти попереднього року були досить високими (у банкові Б – 121,07%, банкові В – 64,75%, банкові Г – 71,56%) і перевищували темпи приросту загальних доходів. Впродовж 1998-1999 років найбільшу питому вагу у структурі доходів від валютних операцій у банкові Б займали процентні доходи, а у банках В і Г - торговельні доходи.

Витрати, пов'язані з генеруванням доходів від валютних операцій можна показати так:

Витрати, пов'язані з генеруванням доходів від валютних операцій = **Процентні витрати** + **Комісійні витрати** + **Торговельні витрати** + **Негативні курсові різниці** +

+ **Інші банківські операційні витрати** + **Небанківські операційні витрати** + **Відрахування в резерви** + **Списання безнадійних активів**

До процентних витрат належать витрати за валютними коштами, отриманими від інших банків; за депозитами в іноземних валютах юридичних і фізичних осіб; процентні витрати за позабалансовими валютними операціями,

інші витрати за валютними операціями, що обчислюються пропорційно до часу і суми зобов'язання.

До комісійних належать витрати на розрахунково-касове, кредитне, довірче обслуговування; витрати за операціями на валютних ринках та іншими отриманими послугами.

Торговельні витрати – це витрати, пов'язані із проведенням валютно-обмінних операцій.

Негативні курсові різниці – це нереалізовані витрати, що виникають в результаті переоцінки активів і зобов'язань в іноземних валютах і банківських металах у зв'язку із зміною валютних курсів.

Інші банківські операційні витрати включають штрафи, пені, що сплачені за валютними операціями; інші витрати, пов'язані з валютними операціями, які не включені у перераховані вище групи.

До небанківських операційних витрат належать витрати на утримання працівників валютних департаментів (відділів); телекомунікаційні витрати; витрати на маркетинг і рекламу валютних операцій та послуг; інші витрати, пов'язані із забезпеченням діяльності банку у валютній сфері.

Резерви формуються під заборгованість за наданими кредитами клієнтам; заборгованість інших банків; сумнівну дебіторську заборгованість та можливі втрати за іншими валютними активами банку.

Аналіз динаміки обсягу і структури витрат комерційного банку А (табл. 3.16) показав, що загальні витрати у 1999 р. збільшилися проти минулого року на 49555 тис. грн., або 63,65 %. При цьому витрати, пов'язані з проведенням валютних операцій, зменшилися на 14055 тис. грн., або 44,52 %, що було зумовлено зниженням суми витрат від торгівлі іноземною валютою та переоцінки валютних статей балансу на 20702 тис. грн. Відповідно питома вага цих витрат у загальній величині витрат банку скоротилась з 27,5 до 0,55 %. Найбільша частка валютних витрат банку у 1999 р. припадала на процентні витрати (7,4%), відрахування в резерви (3,67%) та небанківські операційні витрати (3,19%).

Питома вага комісійних та інших небанківських операційних витрат була незначною і відповідно становила 1,93 і 0,05 % .

На відміну від банку А, в інших банках витрати, пов'язані з валютними операціями, суттєво зросли у 1999 р. порівняно з попереднім роком. Також збільшилась частка цих витрат у загальній величині витрат, зокрема, у банкові Б – з 23,64 до 30,06%, банкові В – з 10,61 до 12,61%, банкові Г – з 19,7 до 42,71%. У структурі валютних витрат найбільшу питому вагу займали процентні витрати, частка яких у загальних витратах банків за досліджувані роки коливалася від 5,29 до 11,96% (див. додаток 3).

Таблиця 3.16.

*Динаміка обсягу та структури витрат за валютними операціями
комерційного банку А за 1998 – 1999 роки*

Показники	За 1998 р.		За 1999 р.		Відхилення		
	Тис. грн	Питома вага, %	Тис. грн	Питома вага, %	Абсолютн ис.грн.	Відносне, %	За структурою, %
Всього витрат банку У тому числі:	7855	100	7410	100	49555	63,65	-
1. Процентні витрати З них:	40917	52,56	60541	47,52	19624	47,96	-5,04
Процентні витрати за валютними операціями	6450	8,28	9428	7,40	2978	46,17	-0,88
2. Комісійні витрати З них:	1792	2,30	2463	1,93	671	37,44	-0,37
Комісійні витрати за валютними операціями	794	1,02	1109	0,87	315	39,67	-0,15
3. Торговельні витрати З них:	21408	27,50	727	0,57	-20681	-96,60	-26,93
Витрати від торгівлі валютними цінностями та негативні курсові різниці	21408	27,50	706	0,55	-20702	-96,70	-26,95
4. Інші банківські операційні витрати З них:	132	0,17	1478	1,16	1346	1019,7	0,99
Інші банківські операційні витрати, пов'язані з валютними операціями	0	0	64	0,05	64	-	0,06
5. Небанківські операційні витрати З них:	7875	10,11	14636	11,49	6761	85,85	1,38
Небанківські операційні витрати, пов'язані з валютними операціями	731	0,94	1531	1,2	800	109,44	0,26

Показники	За 1998 р.		За 1999 р.		Відхилення		
	Тис. грн	Питома ча, %	Тис. грн	Питома ча, %	Абсолютн ис.грн.	Відносне, %	За структурою, %
6. Відрахування в резерви та списання сумнівних активів З них:	5296	6,80	46286	36,33	40990	773,98	29,53
Відрахування в резерви та списання сумнівних активів за валютними операціями	2190	2,81	4680	3,67	2490	113,7	0,86
Всього витрат за валютними операціями:	31573	-	17518	-	-14055	-44,52	-
• в абсолютній сумі							
• у відсотках до загальної величини витрат банку	-	40,55	-	13,75	-	-	-26,8

В процесі аналізу рекомендується зіставити темпи приросту доходів і витрат, а також визначити коефіцієнти їх еластичності. Останні розраховуються як відношення темпу приросту доходів до темпу приросту витрат. Як показують дані табл. 3.15. та 3.16., темпи приросту загальних доходів банку А за 1999 р. порівняно з 1998 р. випереджували темпи приросту витрат на 1,93%. Водночас темпи зниження валютних витрат перевищували темпи зниження валютних доходів на 15,17 %.

Розраховані нами коефіцієнти еластичності по групі досліджуваних банків (додаток II) свідчать, що: 1) збільшення витрат банку на проведення валютних операцій на 1% забезпечує зростання доходів на 1,02%; 2) збільшення процентних витрат за валютними операціями на 1% призводить до росту процентних доходів на 1,49 %; 3) зростання комісійних витрат за валютними операціями на 1% збільшує комісійні доходи на 1,5%; 4) зниження витрат від торгівлі валютними цінностями на 1 % призводить до зменшення доходів за цими операціями на 0,46%.

Для більш глибокого аналізу доходів і витрат та пошуку резервів підвищення ефективності валютних операцій доцільно визначати коефіцієнти дієздатності. У спеціальній економічній літературі ці показники розраховують як відношення витрат банку до його доходів [77]. Одержане значення показує яка частка доходів іде на витрати банку. У випадку збільшення витрат значення

коефіцієнта дієздатності теж буде зростати. Тобто, ріст коефіцієнта дієздатності (розрахованого даним способом) фактично означає зниження дієздатності банку. У зв'язку з цим, коефіцієнти дієздатності нами пропонується обчислювати за формулою:

$$K_d = 1 - (E : I)$$

де K_d - коефіцієнт дієздатності,

E - витрати,

I – доходи .

Застосування на практиці запропонованого способу розрахунку ми вважаємо більш логічним, оскільки зростання коефіцієнта дієздатності свідчитиме про поліпшення фінансових результатів діяльності банку.

Проведені нами розрахунки коефіцієнтів дієздатності досліджуваних банків наведено у табл. 3.17 та додатку К.

Таблиця 3.17

Результати розрахунку коефіцієнтів дієздатності комерційного банку А

Коефіцієнти дієздатності	1998 р.	1999 р.
Загальний по банку	$1 - (77855 : 79618) = 0,0221$	$1 - (127410 : 131835) = 0,0336$
По валютних операціях в цілому	$1 - (31573 : 42249) = 0,2527$	$1 - (17518 : 29848) = 0,4131$
По валютних операціях, пов'язаних з:		
процентними доходами і витратами	$1 - (6450 : 13765) = 0,5314$	$1 - (9428 : 23143) = 0,5926$
комісійними доходами і витратами	$1 - (794 : 1945) = 0,5918$	$1 - (1109 : 5728) = 0,8064$
доходами і витратами від торгівлі валютними цінностями та переоцінки	$1 - (21408 : 26539) = 0,1933$	$1 - (706 : 899) = 0,2147$

Отже, у 1999 р. коефіцієнт дієздатності в цілому по комерційному банку А зріс проти 1998 р. на 0,0115 пункта, що можна вважати позитивним моментом. Водночас значення цього показника не є оптимальним, оскільки майже 97 % доходів пішло на витрати банку. За досліджуваний період найвище значення загальнобанківського коефіцієнта дієздатності було у банку Г, однак, у 1999 р.

цей показник знизився порівняно з попереднім роком на 0,101 пункта і становив 0,1743. У більшості банків коефіцієнти дієздатності по валютних операціях були значно вищими порівняно із загальнобанківськими і коливалися в межах від 0,1396 до 0,5937 пункта. У 1999 р. коефіцієнт дієздатності по валютних операціях банку А зріс проти попереднього року з 0,5314 до 0,5926, банку Б – з 0,1396 до 0,1663. Разом з тим, аналогічні коефіцієнти у банків В і Г знизились відповідно на 0,0163 та 0,4154 пункта. У всіх банках спостерігалася тенденція до росту значення коефіцієнта дієздатності по валютних операціях, пов'язаних з одержанням процентних доходів і витрат.

Аналізуючи доходи і витрати банку від проведення валютних операцій, необхідно не тільки характеризувати динаміку абсолютних і відносних показників, але й розраховувати вплив основних факторів на їх зміну. При цьому доцільно використовувати інтегральний метод факторного аналізу для мультиплікативної моделі [2]. Застосування в аналізі цих моделей порівняно з іншими методами усуває неоднозначність оцінки впливу факторів при зміні послідовності їх розрахунку і дозволяє одержати найбільш точний результат. Методика розрахунку впливу основних факторів на процентні, комісійні та торговельні доходи і витрати наведена у додатку Л.

Після аналізу впливу факторів на зміну доходів і витрат рекомендується визначити фінансовий результат від проведення валютних операцій за його складовими елементами (табл. 18).

Таблиця 3.18

*Фінансові результати від проведення валютних операцій
комерційного банку А за 1998 – 1999 роки*

Складові фінансового результату від валютних операцій	Абсолютне значення, тис. грн.	
	1998 р.	1999 р.
Процентний дохід	13765	23143
Процентні витрати	6450	9428
Чистий процентний дохід	7315	13715
Комісійний дохід	1945	5728

Комісійні витрати	794	1109
Чистий комісійний дохід	1151	4619
Доходи від торгівлі валютними цінностями та позитивні курсові різниці	26539	899
Витрати від торгівлі валютними цінностями та негативні курсові різниці	21408	706
Чистий дохід від торгівлі валютними цінностями та переоцінки	5131	193
Інші банківські операційні доходи	0	78
Інші банківські операційні витрати	0	64
Чистий інший операційний дохід	0	14
Відрахування в резерви та списання сумнівних активів	2190	4680
Небанківські операційні витрати, пов'язані з валютними операціями	731	1531
Фінансовий результат від валютних операцій	10676	12330

З наведених даних у табл. 3.18 видно, що прибуток від валютних операцій у 1999 р. збільшився проти минулого року на 1654 тис. грн. або 15,49 %. Це було досягнуто завдяки росту чистого процентного та комісійного доходу, який перекрив зменшення торговельного доходу.

Діяльність решти комерційних банків у сфері валютних операцій за досліджувані роки теж була прибутковою (додаток М). Фінансовий результат, одержаний від проведення валютних операцій у 1999 р. банками Б і В відповідно зріс проти попереднього року на 163,31 і 60,23 %, а банком Г – скоротився на 51,4%. Впродовж 1998 – 1999 років основним джерелом прибутку від валютних операцій для банку Б був чистий процентний дохід, а для банків В і Г – чистий дохід від торгівлі валютними цінностями і переоцінки.

Дослідження впливу факторів на фінансовий результат від валютних операцій пропонується проводити за наведеною нижче методикою. Фінансовий результат залежить від двох факторів: зміни обсягу доходів та зміни рівня витрат.

Вплив зміни величини доходів визначається за формулою:

$$\Delta I = (I_1 - I_0) \times K_{d0}$$

де ΔI – вплив зміни величини доходів;

I_1, I_0 - величина доходів відповідно звітного і базового періодів

K_{d0} - коефіцієнт дієздатності звітного періоду.

Вплив зміни рівня витрат на фінансовий результат можна визначити за формулою:

$$\Delta E = (K_{d1} - K_{d0}) \times I_1$$

де ΔE – вплив зміни рівня витрат;

K_{d1}, K_{d0} – коефіцієнти дієздатності відповідно звітного і базового періодів;

I_1 - величина доходів звітного періоду.

Розрахунок впливу зазначених факторів на фінансові результати комерційного банку А наведено у табл. 3.19, а банків Б, В, Г – у додатку Н.

Таблиця 3.19

Вплив факторів на зміну фінансового результату комерційного банку А у 1999 р. проти 1998 р.

Показники	Абсолютне значення, тис. грн.		
	Всього (+, -)	У тому числі за рахунок:	
		Зміни величини доходів	Зміни рівня витрат
<i>Зміна загального фінансового результату банку, У тому числі:</i>	2662	1156	1506
<i>від проведення валютних операцій</i>	1654	-3134	4788
З них:			
від операцій, пов'язаних з процентними доходами і витратами	6400	4983	1417
від операцій, пов'язаних з комісійними доходами і витратами	3468	2239	1229
від торгівлі валютними цінностями та переоцінки валютних статей балансу	- 4938	-4956	18

Дані табл. 3.19 свідчать про те, що 43,4% [1156:2662 x 100%] загального приросту прибутку банку одержано за рахунок збільшення доходів, а решта –

56,6% - в результаті зниження рівня витрат. Потрібно зауважити, що увесь приріст прибутку від валютних операцій одержано в результаті підвищення коефіцієнта дієздатності (зниження витрат).

На зміну величини прибутку від валютних операцій інших досліджуваних банків позитивно вплинув фактор “доходів”. Так, по банку Б за рахунок даного фактора забезпечено 74,13% загального приросту валютного прибутку, по банку В – 100%, по банку Г - 71,55%. Разом з тим, по банках В і Г на зростання прибутку від валютних операцій негативно вплинув фактор “зміни рівня витрат”. У зазначених банках ріст витрат, пов’язаних з валютними операціями призвів до зменшення валютного прибутку відповідно на 550 і 7437 тис.грн. (див. додаток Н).

У процесі аналізу рекомендується розрахувати систему показників ефективності діяльності банку у сфері валютних операцій, зокрема:

$$1) \text{ Рентабельність доходу від валютних операцій}(\%) = \frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Доходи від валютних операцій}} \times 100\%$$

$$2) \text{ Рентабельність витрат, пов'язаних з валютними операціями}(\%) = \frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Витрати на валютні операції}} \times 100\%$$

Рентабельність валютних операцій є одним із важливих вартісних показників ефективності діяльності уповноваженого банку на валютних ринках. Перший показник дозволяє визначити частку прибутку від валютних операцій у доходах від їх проведення. Водночас, він не відображає економічної ефективності використання валютних ресурсів, оскільки не показує прямої залежності між одержаним прибутком і ресурсами, що використовуються. Тому, поряд з цим показником рекомендується визначати рентабельність витрат, пов’язаних з валютними операціями. Останній показник показує розмір прибутку на одиницю витрат.

$$3) \text{ Рентабельність валютних активів } (\%) = \frac{\text{Прибуток від валютних операцій} \times 100\%}{\text{Середні валютні активи}}$$

Цей показник характеризує ефективність використання валютних ресурсів банку. Він змінюється під впливом динаміки абсолютної величини валютного прибутку та валютних активів. Його значення залежатиме від співвідношення темпів зростання активів і прибутку.

$$4) \text{ Частка прибутку від валютних операцій у загальному прибутку банку } (\%) = \frac{\text{Прибуток від валютних операцій} \times 100\%}{\text{Загальний прибуток банку}}$$

Даний показник відображає вплив валютних операцій на загальний фінансовий результат діяльності комерційного банку.

$$5) \text{ Дохід від валютних операцій до середніх сукупних активів банку } (\%) = \frac{\text{Дохід від валютних операцій} \times 100\%}{\text{Середні сукупні активи}}$$

З допомогою даного показника оцінюється ступінь залежності діяльності банку від валютних доходів

$$6) \text{ Чистий спред за валютними операціями } (\%) = \frac{\text{Процентні доходи за валютними операціями} \times 100\% - \text{Процентні витрати за валютними операціями} \times 100\%}{\text{Підпроцентні валютні зобов'язання}}$$

Чистий спред за валютними операціями показує різницю між процентною ставкою за наданими валютними ресурсами та процентною ставкою за залученими ресурсами. Даний показник характеризує ефективність процентної політики банку у сфері валютних операцій, а також гостроту конкуренції на ринку валютних кредитів і депозитів.

$$7) \text{ Чиста процентна маржа за валютними операціями} = \frac{\text{Процентні доходи за валютними операціями} - \text{Процентні витрати за валютними операціями}}{\text{Середні валютні активи}}$$

Даний показник відображає рентабельність чистого процентного доходу за валютними операціями на середні валютні активи. Зменшення процентної маржі негативно характеризує діяльність банку і може бути спричинено зниженням процентних ставок за операціями із розміщення валютних ресурсів; подорожчанням залучених ресурсів; скороченням частки валютних активів, що дають дохід, у загальному їх обсязі.

$$8) \text{ Прибуток від валютних операцій на одного працівника валютного підрозділу (грн.)} = \frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Кількість спеціалістів, залучених у проведення валютних операцій}}$$

$$9) \text{ Прибуток від валютних операцій до витрат на утримання персоналу валютного підрозділу} = \frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Витрати на утримання персоналу валютного підрозділу}}$$

Останні два показники характеризують ефективність діяльності працівників, задіяних у проведенні валютних операцій. Зокрема, вони дають можливість визначити продуктивність праці працівників валютних підрозділів банку та окупність витрат на їх утримання.

За наведеною вище методикою нами проведено розрахунки показників ефективності валютних операцій досліджуваних комерційних банків (табл. 3.20, додаток Р).

Отже, у 1999 році відбулася неоднозначна зміна показників ефективності валютних операцій комерційного банку А порівняно з попереднім роком. Так показники рентабельності доходу і витрат зросли відповідно на 16,04 і 36,57 %. Разом з тим, рентабельність валютних активів знизилась з 6,24 до 4,79%, що зумовлено перевищенням на 35,14% темпів приросту середніх валютних активів над темпами приросту прибутку від валютних операцій $[(257671:171066 \times 100\% - 100\%) - (12330:10676 \times 100\% - 100\%)]$. Не зважаючи на те, що у 1998 р. прибуток від валютних операцій перевищував увесь прибуток банку у 6,1 раза, а в наступному році – у 2,8 раза, ступінь залежності фінансового результату діяльності банку від валютних операцій залишається досить високою.

Таблиця 3.20

Результати розрахунку показників ефективності діяльності комерційного банку А у сфері валютних операцій за 1998 – 1999 роки

Назва показників	1998 р.	1999 р.	Відхилення
Рентабель доходу від валютних операцій	25,27	41,31	16,04
Рентабельність витрат, пов'язаних з валютними операціями, %	33,81	70,38	36,57
Рентабельність валютних активів, %	6,24	4,79	-1,45
Частка прибутку від валютних операцій в загальному прибутку банку, %	605,56	278,64	-326,92
Дохід від валютних операцій до середніх сукупних активів банку, %	13,59	6,45	7,14
Чистий спред за валютними операціями, %	8,44	7,24	-1,2
Чиста процентна маржа за валютними операціями, %	4,28	5,32	1,04
Прибуток від валютних операцій на одного працівника валютного підрозділу банку, тис. грн.	237,24	237,12	-0,12
Прибуток від валютних операцій до витрат на утримання персоналу валютних підрозділів банку	38,96	27,46	-11,5

Негативним явищем у 1999 р. стало зниження на 1,2% чистого спреду за валютними операціями порівняно з попереднім роком. Це було зумовлено зниженням середнього проценту за наданими валютними коштами з 12,85% (13765:107138 x 100%) до 12,46% (23143:185798 x 100%), а також підвищенням середнього проценту за залученими валютними ресурсами з 4,41% (6450:146134 x 100%) до 5,22% (9428:180767 x 100%). Водночас позитивним є те, що чиста процентна маржа зросла на 1,04%, що стало результатом більш високих темпів приросту процентних доходів за валютними операціями (68,13%) відносно темпів приросту процентних витрат (46,17%).

Зниження показників ефективності діяльності працівників валютних підрозділів банку у 1999 р. порівняно з попереднім роком, було спричинено збільшенням чисельності працівників, а також витратами на їх утримання.

В цілому по групі досліджуваних банків рентабельність доходу від валютних операцій зросла з 35,7 до 36%, чиста процентна маржа – з 3,64 до 3,85%. Водночас рентабельність витрат знизилась з 56,4 до 56,1%, рентабельність валютних активів – з 8,5 до 6,8%, чистий спред – з 6,56 до 4,51%, що свідчить про необхідність підвищення ефективності управління валютними операціями комерційних банків (див. додаток Р).

Висновки до III розділу

1. Важливе місце в інформаційному забезпеченні аналізу валютних операцій займає фінансова звітність. З переходом банківської системи України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку суттєво змінився зміст звітності та підходи до її подання. Більшість інформації, пов'язаної з валютними операціями уповноваженого банку, розкривається у примітках до річної фінансової звітності. Такий підхід до побудови фінансової звітності не суперечить міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Водночас при оприлюдненні річної фінансової звітності примітки, як правило, не публікуються. У зв'язку з цим інформація про діяльність банку на валютних ринках є недоступною для більшості категорій зовнішніх користувачів.

2. Аналіз валютних операцій повинен охоплювати два напрями: оцінку зовнішнього середовища, в якому функціонує комерційний банк та внутрібанківський аналіз. У процесі проведення останнього рекомендується аналізувати організаційні аспекти проведення валютних операцій, активні і пасивні валютні операції, валютні ризики та фінансові результати.

3. З метою одержання об'єктивної інформації про обсяги валютних операцій уповноважених банків у процесі аналізу пропонується розраховувати вплив змін курсу звітної валюти (гривні) щодо іноземних валют і банківських металів, в яких банк проводить операції, на його активи і зобов'язання.

4. При аналізі валютних операцій рекомендується зіставляти взаємозв'язані статті активу і пасиву, на яких зафіксовано залишки в іноземних

валютах, та розраховувати нетто-позицію за кожною групою парних статей. Це дозволяє оцінити напрями використання різних видів залучених валютних ресурсів, а також визначити, за рахунок яких видів валютних ресурсів здійснювалося їх розміщення у ті чи інші активи.

5. Успішна діяльність на валютних ринках значною мірою залежить від ефективності управління валютним ризиком. Важливе значення для аналізу валютного ризику має його науково обґрунтована класифікація. Водночас серед вчених немає єдиної думки стосовно видів валютного ризику та їх суті. На нашу думку, найбільш вдалою є класифікація валютного ризику на економічний та фінансовий з виділенням в структурі останнього операційного і трансляційного ризику.

6. Аналіз фінансових результатів в дисертації пропонується проводити за схемою, яка охоплює такі етапи:

- аналіз доходів, одержаних від проведення валютних операцій;
- аналіз витрат, пов'язаних з генеруванням зазначених вище доходів;
- визначення фінансових результатів та дослідження факторів впливу на прибутковість валютних операцій;
- порівняння фінансових результатів окремого банку із результатами інших банків;
- оцінка виявлених резервів підвищення ефективності валютних операцій і вироблення заходів щодо їх мобілізації.

7. З метою оцінки ефективності валютних операцій в процесі проведення аналізу пропонується застосовувати такі показники, як: рентабельність доходу від валютних операцій; рентабельність витрат, пов'язаних з валютними операціями; рентабельність валютних активів; частка прибутку від валютних операцій в загальному прибутку банку; дохід від валютних операцій до середніх сукупних активів банку; чистий спред і чиста процентна маржа за валютними операціями; прибуток від валютних операцій на одного працівника валютного підрозділу банку; прибуток від валютних операцій до витрат на утримання персоналу валютних підрозділів банку.

8. Проведений аналіз валютних операцій за запропонованою методикою на основі використання фактичних даних групи уповноважених банків України за 1998 – 1999 роки дозволив виявити такі особливості. Більшість операцій в іноземних валютах проводилася в доларах США, питома вага яких у валютних операціях коливалася в межах від 64,1 до 99,8%. Частка операцій з банківськими металами у валютній діяльності банків була незначною і не перевищувала 4%. При проведенні операцій з банківськими металами перевага надавалась золоту. У структурі валютних зобов'язань в одних банках переважали кошти клієнтів, в інших - міжбанківські залучення. Пріоритетними напрямками вкладень валютних ресурсів були кредити клієнтам і розміщення коштів в інших банках. Жоден з досліджуваних банків не здійснював операцій з іноземними цінними паперами.

9. Розраховані в роботі коефіцієнти еластичності свідчать, що:

- 1) збільшення витрат банку на проведення валютних операцій на 1% забезпечує зростання доходів на 1,02%;
- 2) збільшення процентних витрат за валютними операціями на 1% призводить до росту процентних доходів на 1,49 %;
- 3) зростання комісійних витрат за валютними операціями на 1% збільшує комісійні доходи на 1,5%;
- 4) зниження витрат від торгівлі валютними цінностями на 1 % призводить до зменшення доходів за цими операціями на 0,46%.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження обліку і аналізу банківських валютних операцій дало можливість виробити науково обгрунтовані положення щодо вдосконалення правового регулювання валютно-банківських відносин, методики бухгалтерського обліку та аналізу валютних операцій комерційних банків України. Впровадження в практику розроблених рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності управління банківською діяльністю на валютних ринках. Загальні висновки, одержані в результаті дослідження, такі.

1. Економічну категорію “валютні операції комерційних банків” пропонується визначати як вид банківської діяльності у сфері міжнародних валютних відносин, спрямований на одержання прибутку і охоплює різноманітні види операцій з валютними цінностями (за винятком операцій резидентів у національній валюті), що здійснюються на національному, регіональному та міжнародних фінансових ринках, як за дорученням клієнтів, так і за власні кошти банків.

2. Важливе теоретичне і практичне значення для вдосконалення обліку та аналізу діяльності комерційних банків має наукова класифікація валютних операцій. Автором запропонована класифікація валютних операцій за такими ознаками: економічна суть; види ринків, на яких здійснюються валютні операції; види руху грошових потоків; характер посередницької діяльності; контрагенти, з якими проводяться валютні операції; мета проведення; джерела коштів; строки; об'єкти бухгалтерського обліку; форми грошей; види валютних цінностей; ступінь конвертованості іноземних валют; види валютних курсів, що застосовуються при відображенні валютних операцій в бухгалтерському обліку; вплив валютних операцій на валютну позицію банку; відображення на рахунках бухгалтерського обліку; тип події; платність; види доходів (витрат).

3. Перспективи розвитку банківських валютних операцій значною мірою залежать від наявної системи економіко-правового регулювання, а також здатності самих комерційних банків пристосовуватися до зовнішнього

регулятивного середовища, в якому вони функціонують. З метою усунення недоліків, що мають місце у державному регулюванні банківською діяльністю у сфері валютних операцій необхідно: активізувати зусилля щодо впровадження економічних засобів регулювання, систематизувати законодавство з питань валютно–банківського регулювання, зокрема провести його консолідацію та кодифікацію; внести зміни у діючий режим правового регулювання, створити сприятливіші умови для залучення до комерційних банків коштів фізичних осіб у іноземній валюті; переглянути наявну систему санкцій, що застосовуються до уповноважених банків за порушення валютного законодавства.

4. Проблема трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів комерційних банків України не знайшла відповідного висвітлення ні у вітчизняній економічній літературі, ні у правових актах держави. Трансляцію фінансової звітності банківських зарубіжних представництв та філій, діяльність яких тісно пов'язана з діяльністю головного банку пропонується здійснювати за часовим методом, а філій, які є самостійними закордонними господарськими підрозділами - за методом курсу «закриття». Вибираючи метод трансляції, потрібно враховувати такі додаткові фактори, як цілі трансляції, економічне середовище, в якому функціонує підрозділ, види валют, задіяні в процесі трансляції.

5. З метою усунення недоліків діючої в Україні методики обліку фінансових результатів від валютних операцій доцільно: у 6 і 7 класах Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України запровадити як обов'язковий параметр аналітичного обліку код валюти або банківського металу; 2) замінити назву рахунка № 6204 «Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» на назву «Реалізований результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами» і обліковувати на ньому доходи та витрати за завершеними операціями; 3) у 6 класі Плану рахунків увести активно-пасивний рахунок «Курсові різниці»; 4) вилучити нереалізовані результати з бази оподаткування комерційних банків.

6. Комплексний аналіз діяльності комерційних банків на валютних ринках повинен охоплювати два напрями: оцінку зовнішнього середовища, в якому функціонує банк та внутрібанківський аналіз. При проведенні останнього необхідно аналізувати організаційні аспекти проведення валютних операцій, активні і пасивні валютні операції, валютні ризики та фінансові результати.

7. З метою одержання об'єктивної інформації про обсяги валютних операцій уповноважених банків, потрібно розраховувати вплив змін курсу звітної валюти (гривні) щодо іноземних валют та банківських металів, в яких банк проводить операції на його активи і зобов'язання.

8. В процесі аналізу операційних валютних ризиків пропонується визначати потенційні прибутки (збитки) за балансовою, позабалансовою та загальною відкритими валютними позиціями банку. При цьому розрахунок доцільно проводити як за кожною іноземною валютою, в якій відкрита валютна позиція, так і в цілому по валютному портфелю банку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алисов Е.О. Правовое регулирование валютных отношений в Украине. – Х.: Фирма "Консум", 1998. - 142 с.
2. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
3. Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: Учебник для вузов. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 1998. – 344 с.
4. Бункина М. К. Деньги. Банки. Валюта: Учебное пособие. - М.: АО "ДИС", 1994. - 127 с.
5. Бутинець Ф. Ф., Жиглей І. В. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності: Навчальний посібник. - Ж.: ЖІТІ, 1999. - 620 с.
6. Валютный рынок и валютное регулирование: Учебное пособие / Под ред. И.Н.Платоновой. – М.: Издательство БЕК, 1996. – 475 с.
7. Василишин Э.И. Регулирование деятельности коммерческого банка. - М.: Финстатинформ, 1995. - 144 с.
8. Вігуру Ж.- К., Блан П., Прост А. Банк очима економіста й бухгалтера: Пер. з фр. – К.: Основи, 1997. – 293 с.
9. Горина С. А. Учет в банке. – М.: “ПРИОР”, 1995. – 128 с.
10. Декрет Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19.02.1993 р. №15-93 // Відомості Верховної ради України . – 1993. - № 17.
11. Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковское дело и кредитно-денежная политика: Пер с англ. – Л., 1991. – 448 с.
12. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформатика / Під заг. ред. М.І. Молдованова. – К.: Техніка, 1993. – 856 с.
13. Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право: Учеб. пособие. - М.: Издательская группа "ФОРУМ" - "ИНФРА-М", 1998. – 264 с.
14. Ефремов И.А. Учет и анализ валютных операций в коммерческих банках. – М.: “ПРИНТЛАЙН”, 1995 – 216 с.

15. Закон Российской Федерации “О валютном регулировании и валютном контроле” от 09.10.1992 г. №3615-1 // Валютный рынок и валютное регулирование: Учебное пособие / Под ред. И.Н.Платоновой. – М.: Издательство БЕК, 1996. – С. 327-339.
16. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.1997 р. № 283/97 – ВР // Бухгалтерський облік і аудит. – 1997. - № 6.
17. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 20.03. 1991 р. № 873-12 // Відомості Верховної ради України . – 1991. - № 25.
18. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. № 996-XIV// Відомості Верховної ради України. – 1999.- № 40.
19. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. № 960-12 // Відомості Верховної ради України . – 1991. - № 29.
20. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05. 1999 р. № 679-XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1999.- Випуск 7.
21. Закон України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”// Відомості Верховної ради України . – 1993. - № 17.
22. Зміни і доповнення до “Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, затвердженої Постановою Правління НБУ від 14.04.1998 № 141”. Затверджено Постановою Правління НБУ від 18.05.1999 р. № 238 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1999.- Випуск 8.
23. Зміни і доповнення до “Правил здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України, затверджені постановою Правління НБУ від 18.03.1999 р. № 127”. Затверджено постановою Правління НБУ від 15.09. 1999 № 456 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - 1999.- Випуск 11.
24. Інструкція до складання річного фінансового звіту комерційного банку. Затверджено Постановою Правління НБУ від 23.11.1999р. № 569 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 2000.- Випуск 1.
25. Інструкція про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті. Затверджено Постановою Правління НБУ від 18.12.1998р. № 527 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1999.- Випуск 2.

26. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України. Затверджено Постановою Правління НБУ від 21.11.1997р. № 388 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1998.- Випуск 1.
27. Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків. Затверджено Постановою Правління НБУ від 14.04.1998 № 141 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1998.- Випуск 7.
28. Киселев В.В. Валютный дилинг в деятельности коммерческих банков. – М.: ЗАО “Финстатинформ”, 1998. – 214 с.
29. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік у комерційних банках України: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 432 с.
30. Конкретно про банки // Додаток до газети «Галицькі контракти».- Лютий 2000.
31. Костюченко О.А. Банківське право: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 168 с.
32. Кочетков В.Н. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: Монография. – К.: МАУП, 1999. – 192 с.
33. Литвин Н.Б. Аналіз методів розрахунку фінансових результатів від обмінних операцій уповноважених банків // Наукові записки: Зб.наук.пр. /Під ред. Шкарабана С.І. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – С.105-107.
34. Литвин Н.Б. Правові аспекти регулювання валютних операцій комерційних банків України //Вісник Національного банку України. – 1999. - № 11.- С.18-21.
35. Литвин Н.Б. Проблеми обліку фінансових результатів валютних операцій комерційних банків України // Баланс. Всеукраїнський бухгалтерський тижневик. – 2000. - № 28 (309). - С.26-29.
36. Литвин Н.Б. Суть і види валютних операцій комерційних банків// Формування економічних відносин в умовах ринку: Зб. наук. пр. Тернопільської академії народного господарства: Випуск 2 /Під ред. Фаріона І.Д. –Тернопіль: Економічна думка. - 1998. – С.193-197.
37. Литвин Н.Б. Проблеми трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів комерційних банків// Зб. тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції “Удосконалення обліку та аналізу господарської діяльності на

- основі впровадження нових П(С)БО в Україні” – К.: КНЕУ. – 2000.- С. 178-182.
38. Луб’яницький О., Юргелевич В., Карпов Б. Інформаційно-аналітична система банку в умовах застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку // Вісник Національного банку України. – 2000. - № 4.- С.40-43.
39. Масленченков Ю.С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: Фундаментальный анализ.- М.: Перспектива, 1996. – 160 с.
40. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Красавиной Л. Н. - М.: Финансы и статистика, 1994. - 592 с.
41. Международные экономические отношения.: Учебник / Под общ. ред. Рыбалкина В.Е. - М.: Журнал "Внешнеэкономический бюллетень", Дипломатическая академия при МИД РФ, 1997. - 384 с.
42. Международный бухгалтерский учет. GAAP и IAS. Справочник бухгалтера от А до Я / Сост. Матвеева В.М. – М.: Издательство “Дело и Сервис”, 1998 г. – 192 с.
43. Міжнародні валютно-кредитні відносини: Підручник /Філіпенко А.С., Мазуренко В.І., Сікора В.Д., Вергун В.А., Мазуренко В.І. та ін. / За ред. Філіпенка А.С. - К.: Либідь, 1997. - 208 с.
44. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку: Пер. з англ. за ред. Голова С.Ф. - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 1998.- 736 с.
45. Немчинов В.К. Учет и операционная техника в банках: Учебное пособие для вузов. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 312 с.
46. Нидеккер Г.Л., Стратонников И.В., Суслов С.В. Анализ эффективности валютно-обменных операций банка. – М.: Русская деловая литература, 1996. – 256 с.
47. Нидлз Б., Андерсон Х., Кондуэлг Д. Принципы бухгалтерского учета: Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1994. - 496 с.
48. Облік та аудит у комерційних банках / А.М. Герасимович, Т.В. Кривов’яз, О. А. Мазур, Б.В. Малиновський, С.В. Ніщій, П. М. Сенищ, Н. П. Шульга / За ред. А.М.Герасимовича. – Львів: “Фенікс”, 1999. – 512 с.

49. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. М.Н. Марченко. Том 2. Теория права. - М.: Издательство "Зерцало", 1998.- 640 с.
- 50.Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.
- 51.Основы банковского дела / Под ред. Мороза А. Н. - К.: "Издательство Либра" МП, 1994. - 330 с.
- 52.Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (за грудень 1998року)// Вісник Національного банку України. – 1999. - № 2.- С.22-23.
- 53.Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (за грудень 1999року)// Вісник Національного банку України. – 2000. - № 2.- С.26-27.
- 54.Панова Г.С. Анализ финансового состояния коммерческого банка. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 272 с
55. Перар Ж. Управление международными денежными потоками. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 208 с.
56. Пернарівський О. Ризик та ліквідність комерційного банку // Вісник Національного банку України. – 2000. - № 4.- С. 31- 35.
- 57.Пискулов Д. Ю. Теория и практика валютного дилиннга (Foreign Exchange and Money Market Operations): Прикладное пособие. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 224 с.
- 58.Піраер М. Управління валютними операціями // Матеріали семінару по лінії Тасіс за участю фахівців Банку Нідерландів Ван Слуйса П., Вінка Р. 9-13.06.1997 р. - Банк Нідерландів, 1997. – 240 с.
- 59.Покровская В. В. Международные коммерческие операции и их регламентация. Внешнеторговый практикум. - М.: ИНФРА-М, 1996. - 326 с.
- 60.Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 “Вплив змін валютних курсів”. Затверджено наказом міністерства фінансів України від 10.08.2000 р. № 193 // Баланс. Всеукраїнський бухгалтерський тижневик. – 2000 р. - № 36 (317). – С. 29 – 31.
- 61.Положення про валютний контроль. Затверджено постановою Правління НБУ від 08.02.2000 р. № 49 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 2000.- Випуск 5.

62. Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів. Затверджено Постановою КМУ від 19.04. 1999 р. № 632 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1999.- Випуск 6.
63. Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях. Затверджено постановою Правління НБУ від 26.03.98 р. № 118 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1998.- Випуск 5.
64. Положення про застосування Національним банком України до банків та інших фінансово-кредитних установ заходів впливу за порушення банківського законодавства. Затверджено постановою Правління НБУ від 26.05.2000 р. № 215 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 2000.- Випуск 8.
65. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України. Затверджено Постановою Правління НБУ від 30.12.98 № 566 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1999.- Випуск 3.
66. Положення про організацію торгівлі банківськими металами на валютному ринку України. Затверджено Постановою Правління НБУ від 24.02.1998 р. № 65//Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1998.- Випуск 4.
67. Положення про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій. Затверджено Постановою Правління НБУ від 06.05. 98 р. № 181 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1998.- Випуск 8.
68. Положення про порядок створення і реєстрацію комерційних банків. Затверджено постановою Правління НБУ від 21.07.98 р. № 281 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності.- 1998.- Випуск 10.
69. Порядок ведення аналітичного обліку установами банків України. Затверджено Постановою Правління НБУ від 30.12. 97р. № 466.
70. Правила бухгалтерського обліку процентних та комісійних доходів і витрат банків. Затверджено Постановою Правління НБУ від 25.09.1997 р. № 316 // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1997 р. – К.: 1998.
71. Правила бухгалтерського обліку уповноваженими банками України обмінних операцій в іноземній валюті та банківських металах. Затверджено Постановою Правління НБУ від 16.12.1998. № 520 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - 1999.- Випуск 1.

72. Правила випуску та обігу валютних деривативів. Затверджено постановою Правління НБУ від 07.07. 0997 р. № 216. банків. Затверджено Постановою Правління НБУ від 25.09.1997 р. № 316 // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1997 р. – К.: 1998.
73. Правила здійснення конверсійних операцій з готівковою іноземною валютою уповноваженими банками. Затверджено постановою Правління НБУ від 25.03.1996 р. № 68 // Банківська справа. – 1996. - № 5.
74. Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України. Затверджено постановою Правління НБУ від 18.03. 1999 р. № 127 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - 1999.- Випуск 4.
75. Примостка Л.О. Банківський менеджмент. Хеджування фінансових ризиків: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 108 с.
76. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
77. Раєвський К., Раєвська Т. Методичні рекомендації щодо економічного аналізу діяльності комерційного банку // Вісник Національного банку України. – 1999. - № 3.- С. 31- 41., № 4.- С. 35- 48.
78. Райс Т., Койли Б. Финансовые инвестиции и риск: Пер. с англ. – К.: Торгово-издательское бюро ВНУ, 1995. – 592 с.
79. Роуз П. Банковский менеджмент: Пер. с англ. - М.: “Дело ЛТД”, 1995. -768 с.
80. Рэдхед К., Хьюс., Управление финансовыми рисками: Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 1996. – 288 с.
81. Садвокасов К. Коммерческие банки. Управленческий анализ деятельности. Планирование и контроль. – М.: Издательство “Ось-89”, 1998. – 160 с.
82. Синки Дж. мл. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ. – М.: Catallaxy, 1994. – 820 с.
83. Смирнова Л. Р. Методика анализа операций банка на внутреннем валютном рынке // Бухгалтерия и банки. – 1999. - № 7. – С. 33-46.
84. Солянкин А.А. Компьютеризация финансового анализа и прогнозирования в банке / Под ред. Г.А.Титоренко. – М.: Финстатинформ, 1998. – 96 с.
85. Сопко В. В., Завгородній В. П., Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу: підручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 260 с.

86. Спіркіна О., Полулях Є. Оцінка ефективності структурних підрозділів банку // Вісник Національного банку України. – 1999. - № 5.- С. 50- 53.
87. Сурен Л. Валютные операции. Основы теории и практики: Пер. с нем. - М.: Дело, 1998.- 176 с.
88. Тиркало Р.І., Щибиволок З.І. Фінансовий аналіз комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностика, рейтинг: Навчальний посібник. – К.: Слобожанщина, 1999. – 236 с.
89. Хендриксен Э., Ван Бреда М. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. - М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
90. Черкасов В.Е. Финансовый анализ в коммерческом банке.- М.: ИНФРА-М, 1995. – 272 с.
91. Шарова Т. Управление валютными рисками. – К., 1994. – 200 с.
92. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 208 с.
93. Ширинская З.Г., Нестерова Т.Н., Соколинская Н.Э. Бухгалтерский учет и операционная техника в банках. – М.: Издательство “Перспектива”: ИНФРА-М, 1998. – 488 с.
94. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Валютне регулювання: Навчальний посібник. – К.: товариство “Знання”, КОО, 1999. – 359 с.
95. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Управління валютними ризиками: Навчальний посібник. – К.: товариство “Знання”, КОО, 1998. – 444 с.
96. Ammer J., Brunner A. Sources of foreign exchange trading profits: taking positions or making markets? // Derivatives, regulation and banking. – Elsevier Science B.V. – 1997. – P. 123 – 146.
97. Anthony R., Reece j. Accounting principles, 7th ed. – Chicago: IRWIN, Inc. – 1995. – 686 p..
98. Banks and bad debts: accounting for loan losses in international banking /Beattie V., Casson P., Dale R., McKenzie G., Sutcliffe Ch., Turner M./ New York: John Wiley & Sons Inc., 1995. – 201 p.
99. Bessis J. Risk management in banking.- New York: John Wiley & Sons Inc., 1998. – 430 p.
100. Bhattacharya S., Boot A., Thakor A. The economics of bank regulation // Journal of Money, Credit and Banking. – 1998. - № 11. – P. 745 – 770.

101. Chamberlain S., Howe J., Popper H. The exchange rate exposure of U.S. and Japanese banking institutions // *Jornal of Banking and Finance*. - 1997. - № 21. – P. 871-892.
102. Choi F., Mueller G. *International accounting*, 2nd ed. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall Inc., 1992.- 610 p.
103. *Encyclopedia of banking & finance*. 10th ed. / Woelfel Ch. - Chicago: A Bankline Publication Probus publishing company, 1993. – 1219 p.
104. Harris J. *International finance*. New York: Barron's Educational Series, Inc., 1992. – 220 p.
105. Hitchens J., Hogg M., Mallet D. *Banking: an industry accounting and auditing guide*.- Accountancy books, 1996. – 731 p.
106. Hultman Ch. *The environment of international banking*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1990
107. Jacque L. *Management and control of foreign exchange risk*: Boston: Kluwer Academic Publishers, 1996. – 368 p.
108. Jagtiani J., Saunders A., Udell G. *Financial innovations and the growth of bank derivatives activities*// *Derivatives, regulation and banking*. – Elsevier Science B.V. – 1997. – P. 7 – 37.
109. Kenyon A. *Currency risk management*.- New York: John Wiley & Sons, Inc., 1994. - 189 p.
110. Larsen J. *Modern advanced accounting*, 6th ed. McGraw-Hill, Inc., 1994. – 970 p.
111. Matoušek R. *Financial analysis of commercial banks: methodology*: Prague: Czech National Bank Institute of Economics, 1996. – 49 p.
112. Nobes Ch. *International accounting standards: strategy, analysis and practice*. - London: FT Financial Publishing, 1996.- 147 p.
113. Nobes Ch., Parker R. *Comparative International Accounting*, 5th ed. London: Prentice-Hall Europe, Inc., 1998.- 541 p.
114. Rogers K. *Nontraditional activities and the efficiency of US commercial banks* // *Jornal of Banking and Finance*. - 1998. - № 22. – P. 467-482.
115. Shoup G. *Currency risk management*: Chicago: Glenlake Publishing Company, Ltd., 1998.- 247 p.

116. Sinkey J. Jr., Carter D. Derivatives in U.S. Banking: theory, practice, and evidence // Derivatives, regulation and banking. – Elsevier Science B.V. – 1997. –P. 41–78.
117. The Cooper & Lybrand Manual of Accounting. The Guide to UK Accounting Law and Practice. London: Clays Ltd., St. Ives plc., 1995. - 1054 p.
118. Walmsley J. The foreign exchange and money markets guide.- New York: John Wiley & Sons, Inc., 1992. - 513 p.
119. Weisweiller R. How foreign exchange market works.- New York: New York Institute of finance, 1990. – 212 p.
120. White G., Sondhi A., Fried D. The Analysis and use of financial statements - 2nd ed. New York: John Wiley & Sons, Inc., 1998. - 1224 p.